

**УНИВЕРЗИТЕТ „КИРИЛ И МЕТОДИЈ“ ВО
СКОПЈЕ**

ФИЛОЛОШКИ ФАКУЛТЕТ „БЛАЖЕ КОНЕСКИ“

Дарко Љубе Томовски

ГОРАНСКИОТ ГОВОР ВО ПОЛОГ

Докторски труд

Скопје, 2024

Докторанд:

ДАРКО ЛЈУБЕ ТОМОВСКИ

Тема:

ГОРАНСКИОТ ГОВОР ВО ПОЛОГ

Ментор:

Проф. д-р ВЕСЕЛИНКА ЛАБРОСКА

Универзитет „Св. Кирил и Методиј“ во Скопје, Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“

Лектор:

Проф. д-р ВЕСЕЛИНКА ЛАБРОСКА

Научна област:

НАУКА ЗА ЈАЗИКОТ – МАКЕДОНСКИ ЈАЗИК

ГОРАНСКИОТ ГОВОР ВО ПОЛОГ

А п с т р а к т

Горанскиот говор во Полог претставува дел од горанскиот говор којшто се простира на пограничјето меѓу Македонија, Косово и Албанија, односно во областа Гора. По однос на основните наречја, горанскиот говор потесно е поврзан со западното македонско наречје, но споделува јазични црти и со соседниот долнополошки говор. Според географската положба каде што се простира, овој говор претставува преоден и периферен македонски дијалект, кој изобилува со голем број архаични јазични црти, а од друга страна во говорот се развиени бројни јазични иновации, коишто не се јавуваат во соседните говори, но и пошироко. Како куриозитет, дел од овие особености се јавуваат и на тесно ограничена географска територија, на крајниот југозапад и на југоистокот на македонската јазична територија, во говори што се карактеризираат како најархаични македонски говори. Во овој труд направен е комплетен опис на говорот, на сите рамништа: претставен е фонолошкиот систем на говорот, разгледани се граматичките категории на сите зборовни групи, направена е синтаксичка анализа, и на крајот е даден краток осврт на лексиката во говорот и преглед на топонимите од атарот на селата Урвич и Јеловјане. Притоа, направено е сопоставување на состојбите во горанскиот говор во Полог со говорот во областа Гора, Косово, во делот каде што сметаме дека се јавуваат поголеми јазични разлики. Од друга страна ги прикажуваме јазичните особености кои горанскиот говор во Полог ги споделува со останатите македонски говори.

Клучни зборови: горански говор, фонетика и фонологија, архаизми, иновации, морфологија, синтакса, функционална анализа, падежни односи.

GORANI SPEECH IN POLOG

A b s t r a c t

The Gorani speech in Polog is a part of the Gorani speech that extends on the border between Macedonia, Kosovo and Albania, i.e. in the Gora area. In terms of basic dialects, the Gorani speech is more closely related to the Western Macedonian dialect, but it shares linguistic features with the neighboring speech in Dolni Polog as well. According to the geographical position where it is spread, this speech represents transitional and peripheral Macedonian dialect that abounds with a large number of archaic linguistic features, and on the other hand, numerous linguistic innovations have been developed in the speech, which do not occur in the neighboring speeches, but also in a wider area. As a curiosity, some of these peculiarities also occur in a narrowly limited geographical territory, in the extreme southwest and southeast of the Macedonian language territory, in some of the most archaic Macedonian speeches. In this paper, a complete description of the speech is made, on all levels: the phonological system of the speech is presented, the grammatical categories of all word groups are reviewed, a syntactic analysis is made, and at the end is given a brief overview of the lexicon in the speech and an overview of toponyms from the atar of the villages of Urvich and Jelovjane. At the same time, a comparison was made of the situation in the Gorani speech in Polog with the speech in the Gora area, Kosovo, in the part where we believe that greater linguistic differences occur. On the other hand, we present the linguistic peculiarities that the Gorani speech in Polog shares with other Macedonian speeches.

Key words: Gorani speech, phonetics and phonology, archaisms, innovations, morphology, syntax, functional analysis, case relations.

Изјавувам дека докторскиот труд е оригинален труд што го имам изработено самостојно.

Изјавувам дека електронската верзија на докторскиот труд е идентична со отпечатениот докторски труд.

Потпис на авторот, с.р.

СОДРЖИНА

ВОВЕД	8
1.2. ВОКАЛЕН СИСТЕМ	16
1.3 Дистрибуција и промени кај вокалите	17
1.4. Од историјата на вокалите	22
1.5. КОНСОНАНТСКИ СИСТЕМ	26
2. АКЦЕНТ	37
2.1. Акцентски целисти.....	38
3. МОРФОЛОГИЈА	40
3.1. Именки	40
3.1.1. Граматички категории кај именките	40
3.2. ЗАМЕНКИ	55
3.2.1. Лични заменки.....	55
3.2.2. Лично-предметни заменки.....	56
3.2.3. Показни заменки.....	57
3.2.4. Заменски придавки.....	58
3.3. БРОЕВИ	59
3.4. ПРИДАВКИ	61
3.4.1 Граматички категории кај придавките	61
3.5. ПРИЛОЗИ	65
3.6. ГЛАГОЛИ	66
3.6.1. Граматички категории кај глаголите.....	66
3.7. ПРЕДЛОЗИ	82
3.8. СВРЗНИЦИ	83
4. СИНТАКСА	84
4.1. РЕЧЕНИЦА	84
4.1.1. Граматички категории на конститутивниот член	85
4.2. Именска синтагма (ИС)	121
4.2.1. Придавските зборови како дополнителни членови на именската синтагма	124
4.2.3. Количествена информација во именската синтагма	126
4.2.4. Референцијална карактеристика на именската синтагма	129

5. ЛЕКСИКА	139
5.1. Лексеми од словенско потекло	140
5.2. Лексеми по потекло од турскиот јазик	151
5.3. Лексеми по потекло од други балкански јазици	155
6. ОНОМАСТИКА	159
7. ЗАКЛУЧОК	176
ТЕКСТОВИ	187
КОРИСТЕНА ЛИТЕРАТУРА	214

ВОВЕД

Горанскиот говор во Полог го репрезентираат полошките села Урвич и Јеловјане кои се наоѓаат во северозападниот дел на Македонија, во западниот дел на општината Боговиње, на стрмната падина на Шар Планина. Селото Урвич се наоѓа на надморска височина од околу 1120 м., а соседни села му се Јеловјане од север, Ново Село од запад и Г. Синичане од југоисток. Јеловјане се наоѓа на 1 200 м. надморска височина и претставува последно населено место во тој дел на Шара спрема Косово. Атарот на Јеловјане на исток се граничи со Горно Палчиште, Долно Палчиште, Новаке, Лисец и Попова Шапка, на југ со Камењане, на запад со Урвич и Ново Село. Најблизок град до двете села е Тетово, на околу 20 км.

Во западна Македонија исламизирано македонско население живее во неколку географски региони на македонско-албанското пограничје, а во Полог тоа се селата Урвич и Јеловјане, чишто жители добро го чуваат автентичниот горански говор, иако подолго време живеат во друго дијалектно окружување (Видоески 1998: 315)

Покрај говорот во селата Урвич и Јеловјане во границите на Македонија, горанскиот говор опстојува во областа Гора на косовска и на албанска територија. На косовската јазична територија се наоѓаат селата: Драгаш, Рестелица, Горна Рапча, Долна Рапча, Крушево, Брод, Диканце, Орќуше, Долни Крстец и Горни Крстец, Млике, Глобочица, Бачка, Зли Поток, Љубошта, Радеша, Лештане, Кукуљане и Враниште. На територијата на Албанија се наоѓаат селата: Шиштавец, Борје, Орешек, Црнолево, Оргошта, Кошариште, Запот, Пакиша и Ново Село.

Според последниот попис од 2021 година, селото Урвич имало 746 жители, од кои 627 се изјасниле како Турци, 101 како Албанци, 8 останати и 10 лица без податоци. Додека во Јеловјане имало 238 жители, од кои 173 се изјасниле како Турци, 9 како Македонци, 8 како Албанци, 25 останати и 65 лица без податоци.

Малку поинаква е ситуацијата со горанското население во регионот Гора во Косово. Според официјалниот попис спроведен во Косово во 2011 година, од вкупно

33 997 жители во општината Драгаш, 20 287 биле Албанци (59,67%), за Горанци се изјасниле 8 957 (26,35%), како Бошњаци се изјасниле 4 100 (12,06%) и остатокот 1,92% се изјасниле како Турци, Срби, Роми, Египќани и други (Ставови-Кавка, 2019: 413-414). Можеме да забележиме дека во Косово Горанците, можат да го дефинираат идентитетот како горански, за разлика од Македонија каде што можат да се декларираат како Македонци или со некоја друга етничка припадност според нивна определба, додека во Албанија не се официјално признати како посебно етничко малцинство. Но, и во Косово бројот на Горанците се намалува, не само поради бројните економски и политички миграции, туку и поради промени во нивното самоидентификување.

За потеклото на Горанците, односно за нивната етничка припадност имаат пишувано многубројни автори, како од балканските земји така и пошироко, автори од други земји од Европа и од светот. Ставовите во голем дел се различни, односно главно се детерминирани од националната припадност на авторите или од политичките погледи коишто ги застапуваат. За некои автори Горанците се Срби, за некои Македонци, за некои Бугари, други ги сметаат за Албанци, трети за Турци, исто така има автори што ги сметаат за Бошњаци, а има и такви што сметаа дека имаат влашко потекло. Се разбира, јасно е дека многу од теориите за потеклото на Горанците се научно неиздржани, а се создадени пред сè од политички лукративни причини.

Исто така, важно е да напоменеме дека кај голем дел од истражувачите провејува и тезата дека Горанците, а и останатите муслимани кои го говорат македонскиот јазик со отфрлање на богомилството преминале во исламот. Кон оваа теза се надоврзуваат различни тврдења и теории. Една теорија е поврзана со терминот „торбеш“ со кој се именуваат дел од Македонците-муслимани, за кој голем дел од научниците веруваат дека има врска со богомилското движење и дека торбешите се последните следбеници на македонските богомили. Најзначаен научен труд во кој се разработува евентуалната врска помеѓу Горанците и

богомилите претставува книгата со наслов *Боџомилизмот и етногенезата на џорбешиите од Гора во Кукс* од познатиот историчар и истражувач Назив Докле, кој самиот потекнува од областа Гора во Албанија. На оваа теза се надоврзува и Цветановски (2018: 37–43) со интересни податоци за врската на Горанците со богомилите.

Инаку, во академската литература јазикот се зема како основно обележје за етницитетот. Тој претставува една од најважните компоненти кои го детерминираат потеклото на еден народ, неговото минато и неговиот идентитет. Во однос на Горанците, говорот којшто го говорат сведочи за нивното македонско потекло од дамнина до денес. Од една страна, архаичните црти со кои се карактеризира овој говор, а кои се веќе изгубени во другите македонски говори, претставуваат показател за директна врска со старословенскиот јазик, односно стариот македонски јазик којшто го говорело словенското население на територијата на Македонија пред повеќе векови. Од друга страна, блискоста на горанскиот говор до западното наречје, а со тоа и до македонскиот стандарден јазик, на друг начин ја покажува припадноста на овој народ на македонскиот етнос.

Во врска со етничкиот идентитет на жителите на Урвич и Јеловјане, односно нивната самоопределба, можеме да кажеме дека ситуацијата е прилично комплицирана. Нашата субјективна слика што ја оформивме, во согласност со разговорите и дружењето со овие луѓе, раскажаните приказни, митовите во кои веруваат, традициите кои ги негуваат, нивните интимни верувања за тоа кои се и што се, е дека се Македонци со исламска вероисповед. Се разбира, најсилниот елемент којшто ги определува како Македонци е нивниот мајчин јазик. Сепак, како што можеме да видиме од резултатите од последниот попис, самоопределбата за етничката припадност на жителите во Урвич и Јеловјане е поинаква, а е обусловена од различни фактори, пред сè, политички, економски и религиски.

Според Трифуноски (1976: 386–387), најголем дел од населението во Урвич и Јеловјане се доселеници од областа Гора, во Косово и Албанија, а дел се

староседелци. Најголемиот дел од жителите на Урвич се со словенско потекло, а дел се со албанско потекло. Од словенско потекло биле фамилијата Ќуклевци, кои првенствено биле христијани, а исламот го примиле кон крајот на 18 и почетокот на 19 век. Куќите им се наоѓале на крајот од селото Урвич, на патот кој води за Јеловјане. Една гранка од родот Ќуклевци се иселиле во Тетово и живеат како православни Македонци. Друга словенска фамилија била Јудинци, кои дошле од Рестелица, Призренска Гора, во втората половина од 18 век. Прв предок што се доселил од нив бил Демир Јуда. Со потекло од Призренска Гора биле и следниве словенски фамилии: Борјанци или Потуровци, Сицимовци, Левичаровци, ’Рзовци, Паљузинци и Ајдаровци.

Фамилии од албанско потекло биле: Царевци, кои се сметаат за најстари доселеници. Наводно зборувале албански кога се доселиле, но подоцна, со доселувањето на Горанците, го примиле нивниот јазик. Тие биле потомци на Дервиш Цара, кој се доселил во 18 век со синовите, како голем сточар од Љусна, северна Албанија. Дервиш Цара бил познат во Полог поради тоа што имал голем углед кај тетовскиот паша, кому му помогнал во изградбата на тврдината над Тетово. Абдураман-паша дури и оженил еден од своите синови со девојка од родот на Дервиш Цара. Кога Царевци дошле во Урвич, биле единственото муслиманско семејство, бидејќи другите жители биле православни Македонци. Покрај Царевци, засведочени се уште две албански фамилии, Мета и Тушевци, кои имаат исто потекло како и Царевци.

Ист е случајот и со населението во соседното село Јеловјане. Најголемиот дел од жителите имаат словенско потекло, и главно се доселени од Призренска Гора, а исто така, според Трифуновски мал дел од населението има албанско, како и турско потекло, а подоцна својот јазик го замениле со говорот на мнозинското македонско население. Од словенско потекло биле фамилиите: Крлевци, Ќеловци, Ганзуровци или Фазлиовци, Вурановци, Каматниковци, Бакуљановци, Волчевци, Таировци, Котовци, Кајевци, Муратовци, Зулвовци, Одовци, Косоровци, Бубузовци

и др. Фамилии од албанско потекло биле Локмации или Адровци и Алачовци или Лаачовци. Со потекло од Анадолија ја сметале фамилијата Топузовци (Трифуноски, 1976: 384–386).

Интересот за истражување на горанскиот говор од страна на лингвистите е забележително голем, како во минатото така и денес. Ќе споменеме некои од научниците кои го проучуваат или кои пишуваат за горанскиот говор, уште од почетокот на 20 век па до денес.

Васил Кънчов со трудот *Гора* од 1900 година; А. М. Селишчев со двете студии *Полоџ и еџо болџарское население ...* од 1929 г. и *Славјанско население в Албании* од 1931 г.; Павле Ивиќ, во некои од неговите трудови исто така се осврнува на горанскиот говор; Алија Џоговиќ со трудовите *Нови погледи на народно сиваралаштво Горана* од 1988 г. и *Ономасијика Горе* од 1996 г.; Садик Идризи Аљабак со трудот *Језик и сѝил народне поезије Горе* од 2012 г. и др. Како научни трудови кои нудат најопширни и најиздржани податоци за горанскиот говор ќе ги изделиме трудовите на Божидар Видоески и Радивоје Младеновиќ.

Видоески, за горанскиот говор пишува неколку статии и трудови. Трудот *Говорит на полошкиите села Урвич и Јеловјане* од 1973 г. е еден од ретките трудови каде што се прави анализа на горанскиот говор на македонска територија. Во овој труд на околу десет страници се прикажани главните фонетски и морфолошки особености на овој говор, како и краток опис на лексиката. Во трудот *Фонолошкиот сисѝем во селото Млике* направен е фонолошки опис на говорот во селото Млике според принципите на *Југословенската комисија за Ошѝословенскиот линџвисѝички аѝлас*. На горанскиот говор, Видоески се осврнува и во трудот *Говорит на исламизираниите Македонци во Заѝадна Македонија* од 1998 г. Трудот со наслов *Горанскиот џговор* од 1986 г., е најобемниот труд на Видоески во кој на триесетина страници го разработува горанскиот говор на фонолошко, морфолошко и на лексичко рамниште.

Во научната работа на Радивоје Младеновиќ, посебно место зазема неговиот научен труд *Говор шарѝланинске жуѝе Гора*, кој претставува делумно изменет текст

на неговата докторска дисертација *Говор Призренске Горе*, одбранета на Филолошкиот факултет во Белград, 1997 година. Слободно може да се каже дека овој труд претставува најопсежниот и најобемниот труд некогаш напишан за горанскиот говор. Треба на споменеме дека во овој труд се обработува само говорот на населението во Гора на територијата на Косово, додека говорот на горанските села во Албанија и во Полог, Македонија, не се опфатени во овој труд.

Историски гледано, горанскиот говор во кој спаѓа и говорот на селата Урвич и Јеловјане, се формирал на еден поширок ареал во сливот на реката Љума и во долината на двата Дрима, а на јужната страна непосредно граничел со дебарската група говори. Со време под притисок на албанскиот етнички елемент, кој бил особено изразен кон крајот на 17 и почетокот на 18 век, границите на овој говор се стеснувале. Како сведоштво на тој континуитет, останале повеќе десетици топоними по долината на Љума и Црни Дрим, сп. Бели, Белова, Бистрица, Белица, Добрача, Велешта, Дупјак, Душиште, Забел, Лешница, Манастирец, Плоштан, Положан, Радиште, Радомир, Стрезово, Сопаник, Слатина, Стаорец, Суходол, Травјак, Ујмиште и др. (Видоески 1998: 316).

Според Видоески (1998: 312–313) горанскиот говор со македонскиот дијасистем го поврзуваат рефлексите /e/ и /o/ место *ъ и *ѡ во сите позиции на збороформите: *ден, њес, њемно, лесен, жеден, овес, дош, сон, њеѡок*; чувањето на /v/ во секвенците *vъ / *vѡ, сп. *внѡре, влезе*; замената на *ѡ со /ǎ/: *зǎби, ѓнǎс*; рефлексот /ǎл > ǎв/ за *ǎ, сп. *вǎвна, сǎвза*; отсуство на епентенско л сп. *сѡбја, земја*; во морфологијата: категоријата определеност кај именската флексија (*лебоѡи, лебоф, лебон*); во глаголската флексија наставките *-ме* во 1 л. мн. и *-ѡи* во 3 л. мн. на сегашното време и др.

По однос на основните наречја, горанскиот говор потесно е поврзан со западното македонско наречје, што може да се согледа од следниве карактеристики: рефлексот /a/ место носовката *ѡ во некоренски слогови (*ѡѡјак, ѡѡјачина, ѡѡанѡи*), загубата на интервокално /v/ во одреден број лексеми (*лебој, ѓуедо, куач, ѡуар*),

третосложниот акцент (*ī.l'анина, īлан'инайīа*), акцентските целисти (*сīуден'а-вода, беќаро'а-куќа, не-с'е-сīава н'а-усīа*); чувањето синтетички форми за директен и индиректен предмет кај личните и роднинските имиња од машки род (*му рече Адему, з̄о виде Адема*).

Извесен број карактеристики го поврзуваат горанскиот говор со западните периферни говори во правецот Гостивар – Река – Дебар – Струга – Охрид, или со еден дел од нив. Една од тие карактеристики е рефлексот /ǎ/ место носовката *ǝ во одреден број лексеми во коренските морфеме, како што е во гостиварскиот и во дебарскиот говор: *з̄ас, з̄нас, з̄асенца, да̄й, за̄би*.

Една група карактеристики го поврзуваат горанскиот говор со долнополошките говори на македонска страна и со призренските на косовска страна. Тука може да се споменат: чувањето на /j/ пред иницијалното /e/: *јеш, јела, јелен, језеро*; веларизација и лабијализација на /л/ во /ļ/, а потоа со лабијализација во *в/ф* на крајот на слогот, сп. *īеīеф, воф* (вол), *коīеф* (котел); множинската наставка *-е* кај именките што завршуваат на *-а* во еднина: *ж'ене, м'усīаге, р'укаје, ч'орайе*.

Поголема група особености на горанскиот говор во Полог не се среќаваат во околните соседни говори, како и пошироко на македонската јазична територија, туку се издвојуваат како специфика само за овој говор. Исто така, како куриозитет, дел од овие особености се јавуваат на тесно ограничена географска територија, на крајниот југозапад и на југоистокот, во еден од најархаичните македонски говори – говорот во Бобоштица – Корчанско, потоа во костурските говори, а некои особености и во солунските говори. Дел од овие јазични особености претставуваат архаизми – наследени стари црти, а дел се иновации.

Предмет на нашето истражување се фонетските особености на говорот во селата Урвич и Јеловјане, преглед на состојбата на акцентот, разгледување на граматичките категории на сите зборовни групи, синтаксичка анализа на говорот, краток осврт на лексиката и на топонимите од атарот на двете села.

Притоа, ќе направиме сопоставување на состојбите во горанскиот говор во Полог со говорот во областа Гора, Косово, во делот каде што сметаме дека се јавуваат поголеми јазични разлики. Од друга страна ќе ги прикажеме јазичните особености кои горанскиот говор во Полог ги споделува со останатите македонски говори.

При обработката на темата ги користевме и лингвистичките трудови што обработуваат материјал од другите македонски дијалекти на сите јазични рамништа, не само за правење споредби меѓу одделните македонски наречја, туку и како образец за тоа како треба да изгледа еден докторски труд од областа на дијалектологијата којшто претставува комплетен опис на говор. Како појдовна точка ни беа трудовите: *Кумановскио̄ говор, Говоро̄и во го̄сџиварскио̄и крај, Каршијачкио̄и говор - Скојско (со њосебен осврџ на синџаксаџа), Говоро̄и на село̄ио Кула - Серско; Говоро̄и на село̄ио Чифлицик - Демирхисарско, Говоро̄и во Мала Пресџа, Кривоџаланечкио̄и говор, Ароманскио̄и и македонскио̄и говор од охридско-сџрушкио̄и реџион (во балкански конџексџ), Меџленскио̄и говор, Кичевскио̄и говор, Кајларскио̄и говор, Дојранскио̄и говор, Ридовишкио̄и говор и др. трудови (види: користена литература). Во однос на сопоставувањето, т.е. споредбата на одделни јазични особености на горанскиот говор во Полог со горанскиот говор во Гора, Косово, покрај користењето на дијалектниот материјал со кој располагавме, во најголем дел од случаите ни помогна научниот труд *Говор шарџланинске жуџе Гора* од проф. д-р Радивоје Младеновиќ.*

Од снимениот материјал на терен од разговорите водени со жителите на селата Урвич и Јеловјане, заклучивме дека говорот е добро сочуван, особено кај женската популација, бидејќи жените ретко го напуштале селото, додека мажите биле печалбари, и во зависност од тоа каде работеле, се чувствуваат рефлексите и во јазикот.

1. ФОНЕТИКА И ФОНОЛОГИЈА

1.2. ВОКАЛЕН СИСТЕМ

Вокалниот систем на горанскиот говор во Полог по инвентарот на вокалните фонеме не се разликува од полошките говори, а истите вокали го сочинуваат вокалниот систем и на горанскиот говор на Косово. Тој функционира како шесточлен вокален систем којшто се состои од следниве фонеме:

и	у
ă	
е	о
а	

Функција на силабема врши и вокалното *ɹ*.

Во однос на основните вокали /*u, e, a, o, y*/ може да кажеме дека по својот изговор се блиски до изговорот во соседните македонски говори, горнополошкиот и долнополошкиот, а со тоа и до стандардниот македонски јазик.

Како и во повеќето македонски дијалекти, покрај основните вокали, се јавува и темниот вокал од среден ред /*ă*/, чија фреквенција е како и во соседните тетовски и гостиварски говори. Според Младеновиќ (2001: 89), во однос на овој глас со полугласовна вредност, бидејќи не е континуант на еровите во силна позиција, може да се зборува за негово балканско потекло. Темниот вокал /*ă*/ е дел од вокалниот систем и во албанскиот и во ароманскиот јазик, а претставува една од диференцијалните црти на западните македонски говори (Марковиќ, 2007: 45).

Инаку, овој вокал се јавува во северните македонски говори, во сите источни и јужни македонски дијалекти, но и на еден тесен појас по западната јазична периферија (Видоески 1978: 81).

1.3 Дистрибуција и промени кај вокалите

Вокалот /ǎ/

Раширеноста на употребата на темниот вокал од среден ред /ǎ/ во горанскиот говор е условена од неколку причини: се развива пред слоговните /p/ и /d/, се јавува како замена на ж, се јавува наместо вторичната полугласка ъ₂ и се среќава во зборови од турско потекло каде што ги заменува вокалите со слична артикулација.

Според наведеното, вокалот /ǎ/ се јавува релативно често во овој вокален систем и може да стои во повеќе позиции.

Примери:

Паре ф'ǎрл'ае сви во-д'аиреџо; во р'ека ке-п'ереме, и в'ǎвна, и в'ǎвнайџа ке-с-исцеди; ке-'обеле, џ'аква ж'ǎфџа, ке-'обеле; ј'адење во-џ'енџере сме-џ'р'ајле, и во-џ'ǎрне; исџо ка-џ'ејсија д'л'ǎбока; ке-џа-џ'еврџиши в'ак'и или в'ǎрник ке-п'оклоџиши; ке-'изореш н'ива и џ'ри ке-џа-с'иеш; кој-ке-д'ое време да-се-в'риши; сл'амайџа ке-џа-џ'рнеме; руџа џ'ǎвна кој ке-џа-нас'иџеме; со-слǎб'ичиџе да-сл'изеш; и џи кој-си-б'ила к'ǎнавка, факџички, к'ǎна кој-џи-џ'р'аиле; џ'ǎвно луџи ми-изл'еџнале с'о-мене; ч'изме ж'ǎфџе; ке-џе-бр'оџи само џ'рнеџ'е-офџе; оџи-с'ǎвзе, каџе џе-наџ'рџала више; ис'ечи-џи н'окџиџе, џикн'и-ми-се во-џ'ǎс; и 'еленче бр'аџиџе иде д'ома кр'аве да-џе-м'ǎвзеџи; а ја чеџ'р'сд'евеџа џодина сум р'одена; к'олачи ке-џ-'исџџнџиши д'есеџи;

Од примерите можеме да забележиме дека вокалот /ǎ/ главно се јавува во акцентирани слог, но во одделни случаи може да се јави и пред и зад акцентирани слог.

Вокалот /а/

Вокалот /а/ во овој говор има чист изговор и се јавува во сите позиции и секаде има ист изговор:

– под акцент: 'алиџиџа, б'аба, б'асма, зл'аџен, окл'аџија, р'азбој, с'арма, сџ'р'амоџа итн.

– пред и зад акцентирани слог: дад'ениџа, малов'е-џуџе, да'ириџа, л'оџиџе, џ'џрае итн.

– пред членската морфема: *лив'адаӣа, л'ираӣа, м'ајкаӣа, раб'о̄ӣава, сл'амаӣа* итн.

– во финална позиција: *д'ома, к'олиба, ѿ'ченица, сн'о̄ӣчӣка* итн.

Примери: *Малов'е-ѿушке се-ѿр'ајле; се-'идале, 'арчарке м'алове; без-да'ириња к'-ида. Тамо ј'адење им-ѿр'ајле; ѿр'аиле, к'аша, ѿ'аӣллие, зел'аници; На р'азбој 'идале, к'е-сӣ'аи р'азбој дад'еница к'е-ѿк'ае; сме ѿр'але 'алишӣа во-ч'ешме.*

Вокалот /и/

Во однос на дистрибуцијата на вокалот /и/ можеме да кажеме дека главно се среќава во сите позиции и не подлежи на редукција, без оглед дали е под акцент или пред и по акцент:

'Идале, 'арчарке малове; се-н'осило, жӣӣо; најре̄ӣ била сӣреда ѓа-в'икае; и к'е-ӣграе; басме у чинӣӣјане; и ѿсле свадба ѿ'очиња; со-цв'екиња во руке; вр'екаӣа изнак'ӣӣена; даденица к'е-ѿкае; итн.

Меѓутоа, исклучок од ова има кога /и/ к'е се најде зад вокалите /а/ и /о/. За случаите во ваква позиција Видоески истакнува: „Вокалот *и* кога се најдува во позиција зад вокал, се редуцира во еден неслоговен и неодреден глас што се изговара меѓу *и* и *ј* -*ј*. Според него, оваа појава особено е многу раширена во западните и во централните наши говори, каде што имаме губење на некои консонанти во интервокална позиција“ (Видоески, 1950). Исто станува и во соседниот тетовски говор, со тоа што акцентот се префрла за еден слог понапред, во согласност со законите на третосложниот акцентски систем.

Во однос на оваа појава, во горанскиот говор во Полог имаме колебање, односно не се реализира секогаш. Во позиција зад вокалот /а/, во поголемиот дел случаи /и/ е стабилно, во помал број примери /и/ зад /а/ се десилабизира во *ј*: *К'уф̄ӣе ѿр'аиле; да-ме-н'аѿраи; се-ѿр'аи, с'уней̄; к'е-сӣ'аи р'азбој; к'е-сӣ'аиме коѿеф; к'е-ѿ'урей̄ ченка во-д'аире; но исто така и: не-см'е-ѿрајле; н'аѿрајла ручек м'ајкава; к'е и-ос̄ӣајме да ѿренок'евае.*

Од друга страна, во позиција зад вокалот /o/, во најголемиот дел случаи /u/ се десилабизира во [i], но исто така се среќава во примери каде што не се менува. Примери:

Пиџа за-јадење; лебој не-сме-џрајле; 'измела р'авне дв'орој, ќе-џа-џр'осџеи на-џл'оџо; ќе-иџрае жене со-ф'есој; ми-м'ириџиџи море браџе з'емњојна; но исто така: Шарка-крава со-р'оџо; немало ка-сеџа кр'емои итн.

Според Младеновиќ (2001: 99), по оваа особина Гора се дели на два дела. Додека во повисоките села – Брод и Рестелица *и* има значајна стабилност, па имаме: *рук'аџца, сџв'аџи, наџр'аџла, д'ождоџ, сџв'ароџ, џ'амоџ, јал'оџина, ласџв'оџица*, во останатите места *и* често подлежи на редукција: *с'иној, сџв'арој, д'ождој, р'идој, в'олој, р'оџој* итн.

Вокалот /e/

Во овој говор, вокалот /e/ исто така, не подлежи на редукција, без разлика дали е под акцент или пред и по акцент:

Ќе-иџраме оро с'ефџе; ден-д'енеска они џе-н'осеџ; сме џе-џр'аџеџе војска; чораџе џл'еџеџе до-колена; н'евесџо млада н'евесџо итн.

Но, карактеристична дијалектна црта на горанскиот говор е тоа што во одредени позиции на зборот, во одредени лексеми, вокалот /e/ се заменува со /u/. Во позиција пред *j*, /e/ преминува во /u/, *ej > uj*. Оваа појава доследно се реализира во глаголските основи: *ари ќе-џа-с'џеџ, со-леблеџи ќе-џе-з'асџиџ; не-с'е-смџе виџе, оџр'џало с'џџе* итн. Ваква промена имаме и во бројот *џџесе < џеџеџе*. За овој случај, кој се јавува и во тетовскиот говор, Конески (1986: 149) наведува дека тетовскиот облик *џџесе* (за *џеџеџе*) се образувало спрема *џџеџеџе*. Според Белиќ (1905: 461), пак, оваа форма може да се изведе од *џеџеџеџе* со асимилација на /e/ кон /j/. Според ова, и ние ќе дадеме две образложенија за тоа на кој начин се случила промената на /e/ во /u/ во горенаведените примери, кои всушност се глаголи од е-група. Првиот начин би бил по аналогија на глаголите од типот *џџе, сџџе, мџе* и сл., кои исто така се глаголи од е-група, но со различна основа. И вториот начин би бил

од *сеје*, *смеје*, *џреје* и сл. со асимилација на /e/ кон /j/. Со вокална асимилација имаме промена на /e/ во /u/ во случајот со бројот единаесет: *е-и > и-и*: единаесет > *јидинаесе*.

Премин на /e/ во /u/ сретнавме и во прилогот *повеќе*: *И зам'инува време п'ојќи*; *Сџај п'ојќи*.

Во глаголот *зема*, во сегашно време, исто така имаме премин на /e/ во /u/: *И овје з'имае џо-ф'арл'ие на-џубре п'амо*; *идеи п'о-н'уса*, *з'имае н'уса* и *п'аке* итн.

Вокалот /o/

Во однос на дистрибуцијата на вокалот /o/, тој се среќава во различни позиции на зборот, и под акцент, но и пред и зад акцентирани слог: *Оп-ке-п'орп'а кој-ке-вл'езеш*; *слизаш од-к'оња* и *'одма*; *ја кој-сом-'ошла*; *сме џе-п'р'аишеле в'ојска*; *во-вод'еница во-млин ке-се-м'еле*; *к'ошоп' на-р'амења*; *ке-џа-п'р'осиеш на-п'л'ојој*; *жип'ојо ке-џо-соб'ереме со-л'ојаше*; *џр'цаше бр'ашнојо* итн.

Покарактеристична црта на овој говор е замената на вокалот /o/ со /y/. Во нашето истражување оваа промена е забележана кај следниве примери: *џуедо*, *џуедар*, *п'ује*, *п'уач*, *п'уари*, *ч'уек*, *м'уе*, *п'ву'е*, *некуа*, *свуа*, *к'уач* итн. *Нема иџрање*, *п'ујење*; и *п'уала некоа п'ешка џејзина*; *месо св'ује*, *мл'еко свује*, *масла*, *сир'ењина*, *све св'ује*; *абе п'и не-б'идуеш чуек*; *џо-сип'авиџ овја*, *чуече во-п'иквиче* итн.

Имајќи ги предвид примерите каде што се јавува замената на /o/ со /y/, можеме да констатираме дека оваа замена се појавува во вокални секвенци настанати по губење на *в* или *ј*. Овој факт нè упатува на заклучок дека силната лабијализација на /o/ била предизвикана со пасивната артикулација на *в* или *ј* пред нивното дефинитивно губење. Процесот, секако одел по следниот начин: *човек* - *чоџек* - *чуџек* - *чуек* (Видоески, 1986: 53).

Оваа појава се задржала, главно, во рамките на горанскиот говор, додека во другите говори на Шарскиот Регион е ограничена на неколку лексеми, сп. *чуек* во тетовскиот (Видоески, 1998: 13).

Вокалот /y/

Вокалот /y/ се среќава во сите позиции на зборот, и без разлика на позицијата и дали е под акцент или не, секогаш има ист изговор: *з̄олем'е-й̄ушке се-й̄рајле; с-'имало й̄'ујани; к'уфй̄е й̄раиле; в'ујиро свадба се-й̄'раи, с'уней̄ ли свадба; идей̄ й̄о-н'уса, зимае н'уса; жий̄о л'узи дале; ке-й̄'урей̄ ченка; б'уљук, све да-зи-издар'увуеш; на све й̄'урбенке се-давале; и р'уке к'ому й̄'уцае козо; ке-зи-й̄'икней̄ й̄'уека; и ке-с-'усуши; ке-з-'ујалиш; й̄'арй̄уљке во-руке; смо-куй̄уале; ј'уже и к'ука, на-'озлав; итн.*

Вокалното /r/

Вокалното /r/ во горанскиот говор има улога на силабема, во одделни случаи со помал или поголем призвук пред него. Вокалното /r/ се јавува во сите позиции на зборот. Во медијална позиција има поголема стабилност, додека на почеток на зборот се воочува слаб призвук, кој може да се сретне и во внатрешна позиција. Примери: *й̄лева врџка; ама з̄'рй̄каше имаше й̄есоци; и на-з'емња се-в'ршило; з̄'рџкаше бр'ашиной̄о; кој-ке-дов'ршише; ваке дрво има на-сй̄'реде, ама к'усо дрво; ке-зо-в'рземе; з̄е-в'рзале й̄ри-с'арме; дека сме-дов'ршиле; сај сум зай̄'рй̄ила ка-б'акар; се-држало, се-й̄осй̄ило; ја, м'рша ми-се-й̄'ресе ка-й̄'рй̄; кој-к-идеш на-й̄'рвич; каџе з̄е-нац'рй̄ала више; оно нема да-'исй̄'рй̄и; и вели, на-с'рниче; й̄а-ке-з̄е-исй̄'ај̄име до-с'рй̄; офцеј̄е од й̄рло 'илегле, мие й̄рчај да зи фај̄име; сме зи й̄екле најре на в'̄рник; сме-й̄рајле, и во-з̄'рне; ̄ри ке-за-с'иеш, ̄ри и й̄ченица; кој-ке-д'ое време да-се-в'̄риш; сл'амат̄а ке-за-й̄'̄рнеме; сме ф'̄рл'але на-најлон; Рамадан ме-д'̄ржи; ка-б'акар да-й̄'̄рй̄им; чей̄в'̄ри'и-разред ка-ке-з'авриши; ̄рзовска нешй̄о им-била; А бабо н'аредиф низ-̄Рзовце; низ-̄Рзовце сом ошла ја нуса; и й̄ај̄а-Шерифа им-вели, ̄Рзовска била она итн.*

Според реализацијата на вокалното /r/, горанскиот говор во Полог е поблиску до тетовскиот говор, а се оддалечува од горнополошките говори во кои вокалното /r/ развива нормален темен (зр).

Вокални групи

Во однос на дистрибуцијата на вокалите, треба да кажеме дека во овој говор групи од два исти вокали се многу чести, и не само на морфемска граница со префикс, туку и на составот со граматички морфеме. Поретки се случаите каде што два исти вокали во непосреден допир се реализираат како еден долг вокал.

aa: од два-с'аа̄и саб'аале; се̄га они се-с'обраа; мак'аава рекла; цар р'аа̄и; мене н'е-ми-е̄ ѡаја м'аана; но: ѡолеј на:мо.

ee: од'ее̄ки на-ѡ'амо; дев'еее и-д'еве̄и; ѡишӣи'ее̄ки ѡрол'е̄ӣали; ке-ке-смеем.

oo: сом ѡоос̄и'арела; и ѡ'о̄ѡо; букоо дрво; ѡоа е не̄ѡо; но: во Те̄ѡо: идеме;

ии: Љуѡвишица Ме̄ѡоска; ѡ'енѡер Ќан'ӣӣкин; Руфии и велим; Со-леблебии ке-ѡе-з'асӣӣи.

Во еден пример најдовме и на вокалната група уу: н'уӯи. Станува збор за лексемата *наӯи* (лат. *ciseg agietinum*) или *леблебија* (кога е печен), којашто претставува балкански турцизам од персиско потекло (перс. *nuhud*) (Skok, 1972: 506).

1.4. Од историјата на вокалите

*ѡ Малиот ер во силна позиција, во најголем дел случаи, се вокализира во /e/.

– во коренот на зборот: д'ен, Ѓурѡевден, ѡ'емница, 'овес, 'овен, 'оц̄е̄и, ѡес, лен, с'е̄га итн.

– во афикси: к'онец, ѡ'алец, л'овец, ц'рвец, ѡ'лушец, ѡ'ладен, ѡ'ужен, зл'а̄иен, ж'еден, с'ӣӣен итн.

*ѡ Големиот ер во силна позиција, во најголем дел случаи, се вокализира во /o/:

– во коренот на зборот: б'очва, в'ошка, д'ождои, с'он, с'онујем, ѡ'о̄га, и др.

– во префикси: с'омел'е, с'ошије, ѡа с'о̄ѡрев, ке с'о̄ӣнем, ке с'ос̄ӣаим, з'овре и др.

– во суфикси: *ī'eīōok, ī'esok, n'izok, ī'e'енок, ī'ā'йок, л'акоќ, н'окоќ, оī'енок* и др.

Членската морфема за машки род *ътъ, се јавува во формата *-оīī: м'ужоīī, л'ебоīī, ч'уекоīī*;

– во предлогот *съ > со: *со њ'еџо, со њ'а, со м'ене*;

– предлогот *въ > во: *во с'ело, во шк'оло, во ѓр'аīī*;

– префиксот *въ пред *д* се губи: *д'овец, д'овица*;

*Ъ2 Секундарниот *ъ*, исто така, има различни рефлекси во зависност од позицијата во зборот и од соседните гласови.

– На местото на секундарниот *ъ* во коренски лексеми се среќава темниот вокал *ǎ*: *л'ǎже, м'ǎска, м'ǎџла, б'ǎдник* и др;

– пред крајното */р/* се јавува */e/*: *б'исīер, м'одер, м'окер, х'иīер, в'еīер, 'осīер* и др., но *д'обар*;

– пред */м/*, */в/* < */л/* се јавува */o/*: *с'едом, 'осом, с'ом, р'екоф, с'екоф, ī'екоф, м'оџоф, 'ошоф, īīр'есоф*;

– пред сонантот */н/* имаме */u/*: *'оџин*;

*Ѓ (јат) Како континуант на вокалот јат се јавува */e/*: *б'е, б'еише, вр'еме, д'еца, ждр'ебе, л'еб, мл'еко, л'еīо, н'едел'а, к'едел'а, с'ено, сīр'еа, ī'eīīле, р'ека, џл'еда, д'евеīī, д'есеīī, м'есо, м'есе* и др.

*Ѡ Во горанскиот говор во Полог *Ѡ дава повеќе рефлекси */ǎ/, /y/, /a/, /o/, /e/*. Континуантите на назалниот вокал *Ѡ најдобро го опишуваат карактерот на горанскиот говор како преоден говор. Од една страна рефлексот *ǎ* кој се јавува често во коренски слогови, но и во други позиции, го приближува горанскиот говор до горнополошките говори во кои темниот глас */ǎ/* претставува типична црта и е основна замена на овој стар назал. Од друга страна рефлексот */y/*, кој исто така се јавува често во голем број случаи, го приближува горанскиот говор до

долнополошките говори. Во помал број лексеми *q преминало во /e/. Овие примери се сметаат за влијание на дебарските говори.

– Замена на *q со /ā/: *д'а̄й̄, з'а̄с, з̄а̄сеница, з̄н'а̄сна, з'а̄й̄, к'а̄сни, к'а̄шина, ӣа̄й̄ок, и др.*

Примери: *ӣикн'и-ми-се во-з̄а̄с; ј'ена ӣ'ӣерка в'о н'а̄й̄ре; ш̄ӣ'о-има да к'а̄снеме; со-з'а̄би итн.*

– Во помал број примери во коренски слогови како континуант на *q се јавува и /y/: *м'уи, м'ужена, м'ӯино, м'ӯккиво, м'ука, ӣ'ӯи, р'ука, р'укаве, з̄уска, 'обруч, ӣ'ӯжно и др.*

Примери: *м'асе м'ушки б'ило; им-се-ом'ужила ӣод'алеко; некој-ӣ'ӯи об'личае к'ошуле; ӣесн'о-ӣӯиче; со-цв'еќиња во р'уке; р'ук'е во-ӣас ми-з̄и-с̄и'аиле; м'уке смо ӣ'е̄леле; на-с̄и'ецел ј'уже и к'ука итн..*

– Исто така, /y/ може да се сретне и на апсолутниот почеток на зборот: *'ӯлен, но ј'уже;*

– /a/ како замена на носовката *q, се среќава во:

– формата од пом. глагол *сум* за трето лице множина е *са;*

– во зборовите *ӣ'а̄јак, ӣа̄јачина*, каде што како замена за носовката *q зад /j/ се јавува /a/.

– Како континуант на носовката *q во одредени лексеми се јавува /e/: *ј'е̄ӣок, ке, к'еде, 'о̄ӣкеде, к'едел'а*. Видоески (1998: 11), овие примери, каде место носовката *q се јавува /e/ ги објаснува како импорт од дебарските говори.

*e Како замена на носовката од преден ред *e, се јавува рефлексот /e/, што е случај на поголем дел од македонската јазична територија: *д'е̄е̄ӣ, д'есе̄ӣ, з̄л'еда, о̄з̄л'едало, з̄р'еда, м'есе̄, м'есо, ӣ'е̄к, ӣ'е̄ӣок, св'е̄ӣец, д'е̄ӣе, ӣ'еле* и др.

– зад /j/ немало мешање на носовките, па оттука имаме: *ј'език, ј'е̄ӣрва, ј'ечмен, јер'е̄бица;*

– како рефлекс на *e зад /ч/, /ж/, /ш/, исто така се јавува /e/: *ч'едо, ч'есе̄ӣо, ж'е̄ӣва, ш'е̄ӣа, ж'е̄ӣвар;*

Вокални *r̥ и *l̥

Старото вокално *r̥ дало фонетска реализација /r̥/ и /r̥p/ – со слаб призвук пред сонантот кој особено доаѓа до израз на почетокот од зборот:

- во почетокот на зборот: *'r̥ʒи, 'r̥ʒ, 'r̥ʒа; 'x̥r̥бей̄;*
- пред согласка: *в'р̥ба, тв'р̥до, м'р̥ша, м'р̥да, јей̄р̥ва, с'р̥й̄;*
- пред сонант: *з'̥р̥не, з'̥р̥ло, з'̥р̥нац, з'̥р̥но, в'̥р̥не.*

Како основна замена на старото вокално *l̥ се јавува двофонемскиот континуант /āl/ > /āv/:

- *в'āвна, м'āвзе, кāфк, к'āвне, з'акāвне, с'āвза* и др.

Но се јавуваат и други рефлекси, пред сè, во зависнот од неговата позиција:

– вокализација на *l̥ во /y/: *ј'абука, б'уа, в'ук, в'учица*; може да се заклучи дека *l̥ дава /y/ зад лабијална согласка, но сепак оваа појава не е доследна;

– зад дентална согласка, се јавува рефлексот /l̥ā/: *дл'āго, дл'āбок, дл'āбина, тл'āчник, тл'āче*; но *с'āнце*;

- зад /z̄/ се јавува рефлекс /li/: *z̄л'ий̄а, z̄л'ий̄амо, z̄л'ий̄на*;

1.5. КОНСОНАНТСКИ СИСТЕМ

Консонантскиот систем во горанскиот говор во Полог се состои од следниве консонанти:

експлозивни   фрикативни   африкати   сонанти   полувокал

б д г   **в з ж х**   **ц s ġ**   **м**   **ј**

п т к   **ф с ш**   **ч ц ќ**   **н**

њ

л – л'

р

/в/

Гласот /в/ во горанскиот говор во Полог функционира како звучен опструент кој пред безвучна согласка или на крајот на зборот преминува во својот безвучен парник /ф/.

Во почетокот на зборот /в/ се чува речиси во сите случаи:

- пред вокал: *в'оф, в'ир, в'ари, в'ода*;

Се чува во секвенците **в̣ь-* / **в̣ь-*:

- пред сонантот /л/: *вл'акно, вл'а̄га, вл'езе, вл'ече, вл'ачи*;

- пред сонантот /н/: *вн'есе, во-н'а̄й̄ре//вн'а̄й̄ре, вн'ук, вн'уци*;

- пред /р/ се чува: *в'рба, в'а̄рник, в'р̄й̄и*;

- Групата *в̣ь-* се чува и во предлогот *во*.

Примери: *в'рзиф к'оња во двор; а сеџа во шѝ'орейѝ; во-мо'е-време; с'едала во-ч'ешма; 'арџаѝ во-н'ива; к'укае во-ѝр'олеќ; ке-џа-сл'езейѝ во-ѝ'ейсија; ченка во-д'аире; јена џи-б'ере во б'о-ча; во-млин ке-се-м'еле* итн. Во поглед на предлогот *во* како континуант на групата *въ-*, горанскиот говор се приклонува кон западните македонски говори.

- гласот /в/ во интервокална позиција се губи во најголем број примери: *ч'уек, сѝ'аиле, р'укајце, ѝ'олојна, л'ебој, с'иној, к'амнои, џуедо, џуедар*, но во одредени лексеми интервокалното /в/ се чува: *џл'ава, ж'ивоиѝ, б'ивол, ѝ'алаво* итн.

/ф/

Гласот /ф/ има фонолошки статус во горанскиот говор во Полог, притоа треба да напоменеме дека овде не ја разгледуваме контекстуалната алофонија на *в*, каде што доаѓа до обезвучување.

Гласот /ф/ се чува на почетокот на зборот: *ф'анела, ф'ес, ф'урна, ф'иѝил'*;

Исто така, /ф/ се чува и во средината на зборот: *'афион, к'офа, к'уфер, 'ефѝино*, но во лексемата *к'афе* имаме замена со /в/ > *к'аве*.

Примери: *ѝе-уд'ирае сефѝе со-куран; џладна сум ѝр'ефѝена; Нуса нафакалија; шѝо н'афака усѝр'еќија; со-ф'ес сом-била; ф'аѝналче да-'оѝереи; Уѝре ке-идеи со-'офце; ф'аѝрлийѝе-џо ѝамо на-џубре; к'уфѝе ѝраиле; свује-л'уџи шѝо се-фамилија; куѝила јен-ф'ишек; и ѝаѝѝа Фикрија* итн. Можеме да кажеме дека /ф/ има голема фреквенција во горанскиот говор во Полог, којашто е поддржана и од употребата на заемки од турскиот јазик.

/s/

Консонантот /s/ во горанскиот говор во Полог по својата природа е африкативен и се среќава доста често, како во стари, така и во нови зборови. Во голем дел случаи /s/ се јавува како замена за /з/. Примери: *св'езда, св'ер, с'ид, с'удар, с'ивре, мл'осина, бр'онса, к'офчеси* итн.

/j/

Гласот /j/ во горанскиот говор во Полог е доста фреквентен и се среќава во повеќе позиции.

Во почетокот на зборот се јавува, речиси пред сите вокали. Пред вокалот /e/: *јеш, језеро, јелка, јелен, јер'ебица, јелек, јесен, јен, јена, јено* и др.

-изговор на /j/ има и пред задна самогласка: *ја̄гне, јабука, ја̄года, ја̄зоец, ја̄сика, ѿо-ја̄ноѿ, јор̄зоан, јо̄ѿе, јунак, Јован, Јордан*;

Иако не секогаш, /j/ се јавува и пред помошниот глагол *сум* во трето лице еднина, (j)e: *'убаф је, ѿри-ѿодине је ѿомлаѿ, ѿ'акоф је* и сл.

Во средината на зборот, меѓу согласки, во поголемиот број случаи се среќава изговор на /j/.

-во групата *-аја*: *'ајаѿ, мајана, 'одаја, ѿ'аја, ѿр'ајарка* итн.

-во групата *-аје*: *зн'аје, ѿр'аје, ѿк'аје, бр'ојеш, к'уѿујеш* итн.

-во групата *-ије*: *кр'ијем, ѿ'ијем, м'ије, ѿ'абијетѿ*; но *в'ие, ар'амие* итн.

-во групата *-оје*: *м'у'е, ѿв'у'е, н'еку'е, св'у'е, ѿ'у'етѿ* итн.

-во групата *-оја*, главно имаме испаѓање на /j/, при што се добива групата *-оа* или *-уа*: *ѿ'уаф, ѿ'уала/ѿ'оале, св'оа/св'уа, к'оа/к'уа, н'екоа/н'екуа, м'оа/м'уа* итн.

-во групата *-ује*: *б'идује, 'издује, исл'икује, ѿ'оѿрује, ч'ује, ч'у(j)ек, к'уѿујетѿ*; но и *ѿ'уека* итн.

-во групата *-ојо*: *бр'ојој, ѿн'ојој* и сл.

/л/ и /л'/

Во горанскиот говор во Полог се среќава изговорот на двата гласа, тврдо и полумекко /л'/.

- Во позиција пред задни самогласки има изговор на тврдо /л/: *'л̄гла, л'астојца, л'ук, к'обила, сл'ама, см'ола, пл'уг, ѿл'оѿ, гл'ух, кл'опче, г'рло, л'акоќ, л'ој, л'озје*;

- Во позиција пред предна самогласка има полумек изговор на /л/: *л'иваѿе, л'ище, в'ел'и, 'орл'и, сѿ'ол'ища, л'еѿ, јел'ен, д'ошл'е, ѿ'асл'е, сѿ'обол'еф* итн.

- На крајот на зборот, односно на крајот на слогот, /л/ во овој говор, но и во говорот на Горанците во Албанија и во Косово има интересна судбина. Во најголем број случаи, /л/ во оваа позиција се јавува како *в/ф*: *ѝон'едевник, с'ѧвза, б'овна, в'оф, в'есеф, д'ебеф, к'аф, к'оѝеф, б'еф коњ, ц'еф ден* итн. Следствено на тоа што фонемата /л/ на крајот на зборот се јавува како *в/ф*, односно */ф/*, перфектните форми во едн. м.р. во овој говор се јавуваат како единствени на македонската јазична територија. Пр.: *биф, дошоф, илеџоф, изеф, зеф, јаф, ѝразнуеф*. И во контекст: *Тое живоѝ мене ми-се-св'иџаф: Ѓурџовден ѝѧаков биф, али н'е-биф неѝѝо к'ујзнај к'ако; И и ѝуаф; Му-вл'еџоф вук, му-јаф; Он ка-сл'изаф надолу му-с-ок'рѝило дрво*. Станува збор за една тенденција за лабијализација во изговорот на /л/ на крајот на слогот, којашто се јавува и во други јужнословенски говори, при што /л/ преминува во /љ/, но во горанскиот говор во Полог процесот отишол подалеку, односно /л/ преминува во *в/ф* и тоа претставува завршен процес. Оваа промена е карактеристична и за горанските говори во Албанија и за горанските говори во Косово, со исклучок на говорот во селото Брод каде /л/ преминало во /љ/ (Младеновиќ, 2001: 199).

Од другите македонски говори, оваа појава ја познава градскиот тетовски говор, како и некои говори во дел од селата близу Тетово, каде што *л > ѧ*. пр.: *коѧне, биѧ, имаѧ, ѝшоѧ* итн.

Лабијализацијата на /л/ во /љ/, односно *в/ф* ја познаваат и сретечкиот и сириниќкиот говор на призренската страна во Шарскиот Регион (Видоески, 1998: 314).

*l' На местото на старото меко *l' се јавува алвеоларен глас /л'/ со статус на посебна фонема што е карактеристика и на гостиварскиот говор и на сите западни периферни говори. Примери:

ч'ешл'а, ч'ел'еџ, ѧркл'ан, к'ошул'а, к'едел'а, ѝосѝел'а, н'едел'а, с'ел'анка, кл'уч, кл'ун, к'рл'уџ, л'уџи, л'уѝи, ѝл'ука, кол'ко, к'укул', ч'ешел', кр'ал', ѝр'ијаѝел', ѝ'ел', ѝоол'ко, 'учиѝел', ѝ'уѝел'ка, м'ешал'ка, ж'ел'ка, б'ил'ка;

Иста таква вредност наоѓаме и место секвенцата *лъ*:

ж'ал', с'ол', бр'ишал'ка, ж'ал'ба, м'ол'ба и др.

/н/ и *п'

Во горанскиот говор во Полог */њ/* има доста широка употреба. Тоа се јавува како резултат на различно потекло. Старото палатално **п'* се пази релативно добро, но во бројни примери се јавило и ново */њ/*, главно по морфолошки пат. Примери: *некоа љејќа њејзина; ке-о-љ'ушии со-њ'еа; да-ѓи-слушам само њи; љо њијно; кој-ке-а-земей ња; коице во-њива; слизаш од-коња; коњи ке-џ-изѓазей; њ'екња ја сом го видеф; леј во-црејња се-љекло; во-љлевња сме-имале; ка-ѓа-в'икае љусишња; љреба да-ље-соњ'аваей; сме жњеле; к-идеме ке-џ-ижњеме; ке-се-љр'омењаш; ке-се-исљр'омењаш; љаму ка-сиљ'иѓињаш; љосле свадба љочинња; к'анарке џи-леѓинјале; љцојса за-јадење; за-слизање надолу; ова ољ-љ'ачење; љујае д'а"риња; со-цв'екиња во руке; масла, сир'ењина; дв'а-дења џл'адна; љр'и-дења 'идале; љуја на-р'амења; и на-земња се-в'ришло; з'емњојна ваке; џемјери, с'укње; довњо-м'аало; њива со-љрње; сме имале к'ошињане.*

Во соседните горнополошки и долнополошки говори имаме различни ситуации во однос на употребата на */њ/*. Во најголем дел од овие говори имаме затврднување на старото палатално **п'*, во повеќе позиции: *книѓа, нива, неѓов, нејзин* итн., но во еден помал дел локални говори, особено кај повозрасното население, се среќава употреба на */њ/* со речиси иста дистрибуција како и во говорот на населението во Урвич и Јеловјане.

Во горанскиот говор во Гора, Косово, судбината на */њ/* е различна. Според Младеновиќ (2001: 189), територијалниот распоред на присуството на алофоните на */њ/* (*њ-н*) или неговото неутрализирање ни го покажува правецот на влијание – во највисоките горански села, кои се територијално најблиски до западните македонски говори, основната вредност е */н'/*, а не е непозната и дефонологизацијата, односно губење на */њ/*; во најниските села се чува

преднонепчениот глас /њ/, /н'/ е ретко и не е потврдена фонолошка неутрализација со /н/.

Стабилноста на /њ/ во горанскиот говор во Полог ни сведочи дека депалатализацијата на /њ/ во горанскиот говор во Гора е понова појава, бидејќи горанското население во Полог главно потекнува од оној дел на Гора каде денеска доминира алофонот /н'/, а има и потврди со /н/.

Старото палатално *n', во горанскиот говор во Полог, добро се чува речиси во сите позиции во зборот, за разлика од другите горански говори на Косово каде што гласот /њ/ е во фаза на депалатализација (Видоески, 1998).

Примери:

-во почетокот на зборот: њ'еџов, њ'еџоо, њ'иуно, њ'ива;

-на апсолутниот крај на зборот: к'оњ, ѿ'рњ, к'амењ, к'орењ, кошѿиањ;

-кај некои глаголи и кај глаголски именки: кл'ања, ѿ'оклања; ј'адење, н'осење, ѿ'иење, к'оѿиање, 'орање;

-доследно се чува и во зборовите со наставките -ње, -ња: к'амења, р'амења, с'ирење;

-во наставката -иња: д'ечиња, ѿ'расиња, к'учиња, м'ачиња, сир'ениња и др.

Примерот *камењ* укажува дека во овој говор назалот *н* пред малиот *ер* (камењ) се палатализирал. Вака добиеното *њ* потоа се проширило во финалната позиција по нефонетски пат. Пр: ѿ'рњ.

/x/

Гласот /x/ во Урвич и Јеловјане, а и во говорот на поголемиот број горански села, се чува, и тоа, во повеќе позиции. Оваа појава ја сметаме како архаизам во делот на фонетиката. Но, треба да се каже дека во одделни лексеми гласот /x/ е загубен, и дека помалку се слуша во говорот на помладите говорители. Првично, може да кажеме дека тоа е резултат на влијание на стандардниот јазик, но можеби и на некои други фактори.

Употребата на фонемата /x/ во горанскиот говор може да ја видиме во следните примери:

- на почеток од зборот: ^(x)'алва, ^(x)'ајде, ^{xā}рбей̄, хр'ас, х'ил'аф, х'ий̄ро, ^(x)ил'ада, ^(x)'оди, дури секундарно во х'рџа; но: 'оца, 'убоо и сл.

- на средина од зборот: џл'у^xа, џл'у^xци, к'иха, ӣ'архаќ, уха, су^xо, ке-ј'ахаје но: муа, снаа и сл.

- на крајот од зборот: џл'ух, с'ирома^x, м'е^x, в'рх и сл.

Во горанскиот говор во Косово, како и во Албанија, за разлика од горанскиот говор во Полог, /x/ се чува во наставките на гл. форми на минатите определени времениња: во 1 л. ед. наставката -х и во наставките за 1, 2 и 3 л. мн. -хме, -хѝе, -ха. Пр.: М'ислех не ќе усѝе; В'иках да донесе; П'ујех бр'оцке ӣ'есме; Гр'абнах сѝај̄, 'уѝерах џуједа; Мије с'едехме; ч'инехѝе чуда; 'имаха ӣеѝ деца, Се вр'аѝихме, ӣос'едохме итн. Во горанскиот говор во Полог имаме друга ситуација (види стр. 68–69).

Чувањето на фонемата /x/ во горанскиот говор е интересна појава, имајќи ја предвид ситуацијата во соседните македонски говори, гостиварскиот и тетовскиот, со кои горанскиот говор дели повеќе особености, а во кои гласот /x/ или е заменет со в/ф, или се губи. Инаку, во поглед на фонемата /x/ македонските дијалекти можат да се поделат на две групи. Во југоисточните, источно од линијата Кочани – Штип – Демир Капија – Острово – Кајлар, /x/ се пази и егзистира во фонолошкиот систем. Западно од споменатава линија, освен во горанскиот говор, /x/ се среќава во неколку пункта: во охридскиот градски говор – се среќава само во стариот дел од градот – Варош, подоследно кај најстарата генерација (Марковиќ, 2007: 38), во говорот на мијачкото село Смилево во Битолско (Илић, 1959: 400-403), во две корчански села – Бобоштица и Дреновени (Mazon, 1936: 49-50) и во областа Костенарија во Костурско.

Едно од можните објаснувања за оваа појава е влијанието на турскиот јазик, во кој гласот /x/ има голема фреквенција, со што би можел да го спречи губењето на гласот /x/. Второ, треба да се земе предвид географската положба на самите

населени места во целиот горански регион, како и на селата Урвич и Јеловјане. Нивната изолираност, доведувала до намалено надворешно влијание, а со тоа зачувување на употребата на гласот /x/, кој важи за архаичен глас, карактеристичен за старословенскиот јазик. Исто така, религиозната припадност на населението, која е исламска, можело да доведе до едно одвојување и изолирање од процесот на губење на фонемата /x/, што се одвивал кај другите соседни македонски дијалекти, каде населението било со православна религиозна припадност. Кај останатите гореспоменати западни говори во кои се чува старата фонема /x/, може да се претпостави влијанието на ароманскиот јазик и во дел случаи на грчкиот јазик, кои во минатото биле во допир со овие говори.

Според Видоески (1977: 82), процесот на губење на фонемата /x/ кој во северните и во централните говори започнал во 17 век, не престанал да се врши и во најново време. Во западните дијалекти, процесот на негова замена со *v/φ* може да се следи од крајот на 17 век до најново време. Во малореканскиот говор на почетокот на 19 век, на крајот на слогот /x/ уште добро се пазело, сп. *нихно, здихна, них, сѝрах, бех, дојдохме*, во автобиографскиот текст на Ѓурчин Кокале. Веќе во материјалите на Пулевски и Ѓиновски од последните децении на 19 век, напишани исто така на малорекански, во оваа позиција редовно место /x/ се употребува *v/φ*, од. */φ/*.

***тѣ *дѣ**

Во горанскиот говор воопшто, на местото на старите групи **тѣ* и **дѣ* на апсолутниот крај од зборот, редовно се заменети со */ќ/, /џ/*: *з'еќ, д'омазеќ, кл'еќ, л'акоќ, н'окоќ, н'азаќ, 'окиќ, ѝ'аѝраќ, ѝ'еќ (ѝеѝ), ѝр'олеќ, ѝ'аѝри* (стсл.грџдѣ), *ѝл'аѝ → ѝл'аќ, н'азаѝ → н'азаќ, ч'елеѝ → ч'елеќ* и др. Според Видоески (1986: 52), оваа појава е дотолку интересна што не се јавува ниту во еден од околните говори и на македонска и на српска страна. Пошироко е позната само во некои југоисточни македонски дијалекти.

Во благоевградскиот, разлошкиот, петричкиот, негованскиот говор **т'* на крајот од зборот е заменето со *ќ*: *з'еќ, ѝ'аќ, ѝ'осѝоќ*; тоа е солунски сноп кој иде право

на север во правец Кукуш, Берово (Видоески, 1962/63: 96). Меѓутоа, овој сноп не оди спрема горанскиот говор, така што постоењето на оваа појава треба да се бара во други хипотези.

Исто така, Голомб (1962/63: 244-245), во трудот за говорите Сухо и Висока наведува за мал број случаи каде што на крајот на зборот има смекнати согласки, кај кои имаме дистинктивна вредност, пр. *з'енӣ* „земен“ : *з'енӣ'* „зет“, но и дека има тенденција на губење на повеќето смекнати согласки, поради несомнено малиот број зборови каде што опозицијата *ӣврда* : *мека* во таа положба е единствена дистинктивна особина на зборовите, како во горенаведениот пример. Во истиот труд забележавме уште некој пример на смекнато *ӣ'* < **t̄* на крајот на зборот: *нофт'* < **nogъt̄*, *л'окут'* < **lokъt̄* (Голомб 1962/63: 235).

***tj *kt *dj**

На местото на прасловенските групи **tj*, **kt*, **dj*, во говорот во селата Урвич и Јеловјане редовно се јавуваат африкативите *-k̄* и *-ǰ*: *н'ок̄*, *вр'ека̄*, *вр'укина̄*, *ǰ'аке̄*, *д'омакин̄*, *к'ука̄*, *л'ека̄*, *м'ака̄а*, *м'ека̄ва*, *м'укка̄во*, *ӣр'ака̄*, *св'ека̄*, *ср'ека̄*, *к'ерка̄*, *в'ега̄*, *м'ега̄*, *м'егӯ*, *ӣ'уго̄*, *х'а̄рза̄*, *ǰ'осиога̄*, *ӣак'уџере̄*, *д'осага̄*, *ӣр'ега̄*, *р'ага̄*, *в'ага̄* итн. Исклучок има во лексемата *ӣ'ешӣерка̄*.

***t̄j̄ *d̄t̄j̄**

Прасловенските групи **t̄j̄* и **d̄t̄j̄*, исто така ги дале рефлексите */k̄/* и */ǰ/*: *бр'ака̄*, *св'ака̄*, *цв'еке̄*, *ǰ'авол̄*, *л'ага̄*, *л'уџӣе̄*.

Во двата случаи, изговорот на континуантите */k̄/* и */ǰ/* има фрикативен елемент и според нас има еднаква артикулација како во долнополошкиот говор. Според Стаматоски (1956: 233) во тетовскиот говор */k̄/* и */ǰ/* не се палатализирани */k/* и */ǰ/*, туку гласови во чија артикулација јасно се слуша фрикативен елемент, кој не е толку изразит како во српскиот јазик. За изговорот на */k̄/* и */ǰ/* во горанските говори, Младеновиќ вели дека во нивната артикулација, во поголема или во помала мера, фрикативната компонента е секогаш присутна, односно дека континуантите на старите групи **tj*, **kt*, **dj*, не се медиопалатили */k̄/*, */ǰ/*, туку типични африкати. Исто

така, наведува дека основната вредност на меките африкати во горанските говори се разликува од стандардните српски африкати, со нешто помала фрикативна компонента (Младеновиќ, 2001: 182).

Консонантски групи и нивни промени

*stj *skj Прасловенските групи ***stj** и ***skj** во примерите забележани во говорот во селата Урвич и Јеловјане дале рефлекс **-шӣ**: *џушӣпер, кл'ешӣе, шӣ'авел', џ'ушӣи, џ'ишӣи, кл'ешӣи, џ'ошӣеа, 'оџнишӣе, шӣ'о, н'ешӣо, н'ишӣо*.

*zdj *zgj Групите ***zdj** и ***zgj** дале рефлекс **-жд**: *џл'ужд, д'ождо̄и, д'ождој*.

*cr̥ *crě Групата ***cr̥** дала рефлекс **-цр**: *ц'рв, ц'рвена, ц'рнка, ц'р̄ил'ка, ц'рница, ц'р̄е, ц'рно*.

Групата ***crě** дала рефлекс **-цре**: *цр'ешна, цр'е̄и, цр'е̄иња, цр'ево*.

– во зборови каде што имаме групи од **д, џ + н**, тие се упростуваат со тоа што редовно се испуштаат плозивите. Па имаме: *ј'ена, ј'ено, н'иено, з'ајено, нав'ени-се, нав'енала џл'ава, џ'ана* (падна), *л'ејни* (легни) итн.

Интересно е што ваков случај на испаѓање на **д** во групата **дн** имаме во некои костурски говори. Пр.: *'ено, џ'ана, с'ена* итн. (Димитрова-Шмигер, 63).

– исто така, во одредени зборови имаме упростување на групи од плозиви + **л**, при што и тука се испуштаат плозивите: *'илезе, 'илеџоф, 'илеџле, џ'олеј* итн.;

– групата **-вн** во некои лексеми се чува, не е заменета со **мн**, па оттука следат примерите: *р'авно, џл'евна, сџ'овна* но: *џ'емно*;

– употреба на групата **мј**: *з'емја, л'амја*;

– дисимилација на **мн** во **мл**: *мл'оџо, мл'озина*;

– согласките **/ш̄/** и **/д/** се чуваат пред **/ч/** и **/џ/**: *р'иш̄че, ж'иш̄це, с'уш̄че, к'ориш̄це*;

– при изговор на групата **џч** и **џџ**, **/ш̄/** не се губи, па оттаму имаме: *џч'енка, џч'еница*;

– изговорот на групата *кӣ* во некои лексеми е изменет: *н'ок̄ки*, *л'ак̄ки*, но *д'ок̄иур*;

– во групите *сӣр-* и *здр-* имаме различна состојба, односно во групата *здр-* се јавува губење на /д/, додека во групата *сӣр-* обично /ӣ/ се чува: *зр'ав*, *зр'авје*, *зр'авец*, *сӣр'а*, *сӣр'ашилија*, *сӣр'ажа*, *с'есӣра*, *сӣр'ела*, *сӣр'ижен*, *сӣр'уја*;

– главно, среќаваме појава на секундарно /ӣ/ во групата *ср-*, но имаме и примери каде што не се јавува. Во групата *зр-* главно не среќаваме секундарно /д/: *сӣр'амоӣа*, *сӣр'ами*, *сӣр'еде*, *сӣр'еда*, *сӣр'ека*, *усӣр'екија*, *зр'ак*, *зр'ел*; но: *ср'ека*, *ср'еда*;

– употреба на групата *-зј*: *л'озје*, *џр'озје*;

– употреба на групата *-сл*: *слива*, *сл'еӣ*;

– во крајните групи *-сӣ*, *-зд*, *-шӣ*, *-жд*, се јавува губење на /т/ и /д/: *р'адос*, *џр'оз*, *ӣр'иш*, *д'ош*.

2. АКЦЕНТ

За западното македонско наречје карактеристичен е акцентскиот тип со фиксиран акцент на антепенултимата – на третиот слог од крајот на зборот независно дали зборот се зголемува со префикси и суфикси. Овој модел се протега не само во западниот дел од северните говори, односно во говорите од Долни Полог, туку и ја надминува јазичната граница меѓу западното македонско наречје и српските дијалекти од призренски тип, опфаќајќи ги говорите во Гора и Сретечка Жупа. (Видоески, приредил Марковиќ 2007: 137)

Како што може да се види од погоренаведеното и говорот во селата Урвич и Јеловјане како дел од горанските говори влегува во групата говори во кои акцентот е фиксиран на третиот слог од крајот на зборот.

Кај повеќесложните зборови, акцентот речиси секогаш паѓа на третиот слог од крајот на збороформата. Кај тросложните и двосложните зборови акцентот паѓа на првиот слог. Еден дел од едносложните зборови обично се поврзуваат во акцентски целисти со зборот пред нив, при што или стануваат носители на акцентот или, пак, се јавуваат како енклитики без акцент.

Тука ќе дадеме примери за третосложно акцентирање кај различни видови зборови:

именки: св'екрва – св'екрве – свек'рва̄ӣа – свек'рве̄ӣе, њ'азар – њ'азари – њ'азаро̄ӣ – њаз'арӣӣе, дв'ор – дв'орој – дв'оров – дв'оројве, ш'амија – ш'амије – шам'ија̄ӣа – шам'ије̄ӣе, к'офче̄ – к'офчеси – к'офче̄го̄ӣ – кофч'есӣӣе и др.

придавки: в'исок – в'исоке – вис'окое̄ӣ – вис'оке̄ӣе, џ'л'ух – џ'л'уј – џ'л'уое̄ӣ – џ'л'ујӣе, мл'ад – мл'аде – мл'адое̄ӣ – мл'аде̄ӣе, к'окораф – кокор'авое̄ӣ – кок'ораве – кокор'аве̄ӣе и др.

глаголи: в'икам – в'икаш – в'ика – в'икаме – в'ика̄ӣе – в'икае, њ'уем – њ'уеиш – њ'уе – њ'уеме – њ'уе̄ӣе – њ'уе̄ӣ, џ'л'ӣӣам – џ'л'ӣӣаиш – џ'л'ӣӣа – џ'л'ӣӣа̄ме – џ'л'ӣӣа̄ӣе – џ'л'ӣӣа̄е и др.

2.1. Акцентски целости

Во горанскиот говор во Полог акцентските целости се застапени како и кај другите западно-македонски говори, со одредени отстапки.

Во однос на акцентските целости од предлог и именски збор начинот на акцентирањето зависи од определеноста на именскиот збор, односно ако именката е членувана или е на друг начин посебно нагласена, тогаш без оглед на бројот на слоговите акцентот останува на именката. Доколку станува збор за предлошки состав што е не е посебно маркиран, тогаш важи правилото за третосложно акцентирање на целата синтаagma.

Примери: *'oī-īazar, 'oī-kūka, б'ез-но̄џа, б'ез-не̄џо, б'ез динар; н'а-руке, н'ис-село, ī'од-руке, в'о-мене, īр'ед-вра̄ӣа, īрек'о-но̄к, īерни-џо ī'о-џлава; но: со-ī'а̄ӣка, од-в'ошке, на-м'ужи, oī-ч'е-ӣма, од-вр'еме* и др.

Акцентските целости со атрибуцки зборови се многу чести во овој говор. Овие акцентски целости се образуваат кога именката е едносложна или двосложна, со што акцентот преминува на атрибутот.

Примери: *кучкин'а-īрава, јен'а-жена, сīар'е-људи, īол'а-ме̄шар, дрӯџа-кӯка, Голем'а-Леска, Чесī'а-Бука, Шарк'а-крава, кус'о-īе̄й̄ле, им-идем со-лев'а-рука, Тӯја-ден се-д'а̄ржи с'ебаб* и др.

Акцентски целости образуваат и глаголите со заменските форми, со помошниот глагол *сум*, со негацијата *не*, како и со повеќе сврзници и други зборови. Акцентирањето и тука е приближно исто како и кај западните македонски говори.

Примери: *не-см'е-мо̄гле, не-м'у-дава, не-м'и-влизај, не-џ'о-на̄јде шīо-с'ом-рекоф, ке-сī'е-биле, да-му-се-н'а̄јдем, ке-му-р'ечем*. Но, можни се и поинакви акцентски целости: *н'е-знае̄ӣ ка-да-м'е-соней̄ӣ* и др.

Како што може да се види од примерите, кога исказот е негиран и кога има прашален збор, акцентот е според третосложното акцентирање, при што акцентот може да се префрла од глаголот на партикулите, во другите случаи акцентот останува на глаголот.

Како интересен случај ќе ги наведеме акцентските целости со прилогот *јако* со значење *многу*. Овој прилог може да влегува во акцентски целости со придавка или глагол, при што акцентот е секогаш според третосложното акцентирање: *Нема ӣграње, ӣујење, ама јак'о-лично беше; А Ѓурѓевден кој-ке-биде, бил'ке кој-ке-биде јако-'убаво било јак'о-лично; Ја н'ејкем ш'ербей̄, вода јако-ми-с'е-ӣше* и др.

3. МОРФОЛОГИЈА

3.1. Именки

3.1.1. Граматички категории кај именките

Во горанскиот говор во Полог ги разликуваме следните граматички категории кај именките: род, број, определеност и (во определен обем) падеж. Формите кај овие категории главно се еднакви со тие во горанските говори во Косово и во Албанија, но во одделни случаи имаме разлики, кои ќе ги истакнеме подолу.

Род

Како и во стандардниот јазик и во другите македонски говори така и во горанскиот говор во Полог разликуваме три рода: машки, женски и среден род. Именките од машки род ги имаат следните граматички показатели: *-ø, -а, -о, -е*. Примери: *м'уш, ч'уек, ѝ'оѝ, ѝ'еѝин, в'ук, воф, к'оњ, ѝ'еѝеф, фес, сноѝ, сон; оца, ѓазда, слуѓа, судија, арамија, комшија; ацо, дајѓо, дедо, бабо, баѝко, Бајро, Сул'о, Реѓо, Ибро, Сејдо, Фејзо; Рамче, Бајре, Мил'е, Мирче* итн.

Граматички показател за именките од женски род е *-а* (и во мал број случаи) *-ø*. Примери: *ж'ена, м'ајка, ѝ'аѝа, н'уса, вошка, д'ејка, св'екрва, каѝка, к'окошка, к'ума, м'ачка, зм'ија, вр'аѝа, к'ука, њ'ива, ѝ'енсија, ќерка; Афка, Емина, Нурка, Зенка, Фаѝа, Цемка, вечер (вечерѝа), ѝролеѝ (ѝролеѝва); но: вар (вароѝ), жар (жароѝ), крв (крвоѝ), ѝоѝ (ѝоѝоѝ), ѝеѝеф (ѝеѝелоѝ) ѝесок (ѝесокоѝ)*. Како што се гледа и од примерите, именките со завршок *-ø*, кои во стандардот и во повеќето македонски говори се јавуваат како двородови, во горанскиот говор во Полог, почесто се јавуваат како именки од машки род. Во тетовскиот говор ситуацијата е иста и Трајко Стаматоски ова го нагласува како особеност за овој регион со исклучок на именките *ноќ, вечер, есен* и *ѝролеѝ* кои можат да се слушнат како именки и од женски и од машки род (сп. *Ноќоѝ година ми се учини. /Ноќѝа влеѓоа у нас ајдуѓи.*; Стаматоски 1957: 95).

Кај именките од среден род граматички показатели се: *-o* и *-e*. Примери: *в'уѝпро, д'ише, д'рво, к'олено, к'оѝиѝо, л'еѝо, мл'еко, школо, м'оре, 'око, рамо, с'ело, ч'аѝче, ч'ело; буре, д'еѝе, куче, ј'ајце, ј'аре, к'олце, ѝ'иле, 'уше, н'оче, к'уфѝе, 'оро* и др.

Број

Граматичката категорија број во овој говор разликува три вида множина: обична, избројана и збирна. Во однос на збирната множина треба да потенцираме дека се среќава во ограничена употреба, а во одредени случаи само формално.

Обичната множина кај именките од машки род се образува со следните наставки: *-и, -е, -ој* и *-офци//ефци*. Со наставката *-и* множина образуваат двосложните и повеќесложните именки од машки род како и дел од едносложните именки: *б'ајраци, б'иоли, б'убрези, н'уци, в'уци, в'рсници, ѓ'л'ухци, ѓ'уедари, з'аби, 'ибрици, м'ол'ци, м'ужи, к'оњи, кр'евеѝи, 'оѝаци, раб'оѝници, р'ибари, сел'ани, ѝ'окмаѝци, ѝ'уѝани*. Со наставката *-е* множина образуваат именките од машки род со завршок *-а*: *арамие, комѝие, ловѝие, судие, ѝ'ерѝие* итн. Наставката *-ој/оѝ*, којашто е скратена форма од наставката *-ови*, е доста продуктивна во овој говор, во најголем дел со неа множина образуваат едносложните именки, но има повеќе случаи и кај двосложните именки: *в'олој, д'еној, л'ебој, кл'учој, к'оѝлој, н'окој, 'орлој, ѝ'еѝлој, ѝ'уѝој, р'идој, р'учкој, сѝолој, ѝ'р'оѝкој, ф'есој, ч'ешл'ој, ц'ебој* итн. Со наставките *-офци//ефци* множина образуваат фамилијарните и роднинските имиња, како и некои именки што означуваат лица. Примери: *баб'ајкофци, д'ајѝофци, д'едофци, 'аѝофци; Б'ајрамофци, Еј'уѝофци, Зад'инофци, Л'иманофци, Милефци, Љал'инци, 'Оѝинци, Пеѝрефци, 'Рзовци, Горбефци*.

Обичната множина кај именките од женски род се образува со наставката *-е*, која всушност ја продолжува множинската наставка *-а* од меката именска промена во нашиот стар јазик (доѝша, овѝца и сл) (Конески, 1986: 140), којашто во овој говор ја потиснала наставката *-ѝ* од тврдата промена. Со оваа особеност горанскиот говор се разликува од соседните западни македонски говори, односно од најголемиот дел македонски говори, во кои е обопштена множинската наставка *-и*, (< *-ѝ*) од тврдата

промена. Горанскиот говор во овој поглед оди во линија со соседниот тетовски говор, како и со скопско-црногорскиот и кумановскиот говор, каде што исто така преовладала наставката *-e* од меките основи. Оваа наставка е карактеристична и за српските дијалекти, така што оваа особеност во северните македонски говори се смета за влијание од север. Меѓутоа, освен во наведените говори ист случај имаме и во говори кои немале контакт со српските дијалекти, такви се: говорот во Жировница (Реканско), говорот во Бобоштица (Корчанско), говорот во Сничене (Костурско). Конески наведува дека за говорот во Жировница може да се претполага контакт со говорите во Призренско (што е дискутабилно), додека за говорот во Бобоштица го наведува влијанието на албанскиот и на ароманскиот јазик, во кои во множината кај придавките и заменките имаме противставување на формите за машки и женски род (Конески, 1986: 141). За говорот во Сничене (Костурско), пак, не можеме да го земем предвид влијанието на албанскиот јазик, бидејќи планинскиот масив Грамос се јавува како природна географска пречка за меѓујазичните контакти. Но, затоа може да се претположи влијанието на ароманскиот јазик, бидејќи ароманското население било значително во минатото во околните населени места, и секако влијанието на грчкиот јазик. Примери: *бисме, б'ил'ке, буке, в'ериѓе, вр'аѓке, вр'аѓе, ѓреде, ѓр'анке, д'ејке, жел'ке, јабуке, јунице, к'едел'ке, к'окошке, к'озе, к'оѓице, к'оѓри'е, кр'уше, кукајце, л'иваде, л'оѓаѓе, м'асе, м'ачке, м'еѓле, н'оѓе, н'иве, оѓраде, 'офце, ѓ'арѓул'ке, ѓ'асѓе, ѓ'ензие, сн'ае, ѓ'рафке, ѓ'реске, ѓ'урбенке, ц'^арнице, цр'еѓѓе, цреѓне, чинѓијане, шарѓе, шѓиѓице; кај малкуте по број двородови именки, што завршуваат на консонант, множината се образува со наставките *-и, -ој*: *в'ечери, н'окој*.*

Множината кај именките од среден род што завршуваат на *-e* се образува со наставките: *-а, -иња*, но најзастапена е наставката *-иќа*, која е добиена од македонската *-иња* и српската *-иќи*. Примери: *д'еца, ј'ајца, л'озја, с'ела, ѓ'арла, д'а'риња, ј'аѓниња, јариња, коѓлиња, орлиња//орличиќа, ѓеѓлиња//ѓеѓличиќа, к'ебиња, цв'еќиња, ч'амиња, чумѓулиња, ш'иѓиња, дејчиќа, дејчиќиќа, карам'ел'чиќа, нокѓиѓчиќа, нучиќиќа, ѓес'очиќа, ѓил'иќиќа, ѓуч'иќиќа, сн'оѓчиќа,*

йел'ичика, но и *слаб'ичике*. Новообразуваната наставка *-ика* е добиена со контаминација на наставката *-ики*, која е карактеристична за соседниот призренски говор, и општомакедонската наставката *-иња*, која е карактеристична и за соседните положки говори со кои овој говор граничи. Всушност, наставката *-ика* претставува контактна иновација, која настанала како компромис од два резултата реализирани во граничните дијалекти. Ова, уште еднаш го потврдува горанскиот говор како преоден говор каде што се вкрстуваат одредени јазични појави.

Од именките *'око* и *'уше* како множински форми се јавуваат старите двоински форми *'очи* и *'уши* како што е и во најголемиот број македонски говори.

Именки кои имаат само еднина или *singularia tantum* се обично именки што означуваат некаква материја, апстрактни поими, именки кои со еднинската форма означуваат збирно единство како и сопствените именки: *вода*, *злајџо*, *олово*, *сребро*, *сено*; *младос*, *радос*, *сѝарос*; *нароѝ*, *сѝока* итн.

Како именки што се јавуваат само во множинска форма или *pluralia tantum* ќе ги наведеме следниве примери: *џ'аке*, *'окалке*, *н'ожице*, *й'анѝ'ули*, *'ушнике* и др.

Избројаната множина, чии форми претставуваат континуанти на старите двоински форми, се среќава само кај именките од машки род што завршуваат на консонант. Во овој говор оваа множина често се употребува, и тоа најмногу со бројот *два*, но и со сите други броеви, како и со неопределените прилози *кол'ко*, *некол'ко*. Примери: *два-м'есеца*, *два-ч'уека*, *йѝр'и-йеѝла*, *й'еѝ-века*, *йеѝ-с'ааѝа*, *десеѝ-сѝ'ола*, *сѝ'о-дена*, *кол'к'о-йѝва*, *некол'к'о-сноѝа* итн.

Формите за збирна множина често се среќаваат во употреба во горанскиот говор во Полог. Нивната употреба не е само на формално рамниште туку и на функционално. Како збирномножинска форма главно се јавува наставката *-је*, но во одделни и примери ја среќаваме и наставката *-ја*. Примери: *класје*, *мравје* *ридје*, *синѝирје*, *сн'оѝје*, *ливаџе*, *лисје*, *д'рвја*, *кр'илја*, *й'ерја* и сл.

Падеж

Во однос на категоријата падеж ќе ги разгледаме одделните синтетички падежни форми коишто постојат во горанскиот говор во Полог кај некои од именките. Во горанскиот говор, општо, во однос на чувањето на падежните форми кај именките, имаме поархаична состојба во споредба со состојбата во западното наречје. Употребата на синтетичките падежните форми, во овој говор е застапена до одредена мера. Во активна употреба се флексивните форми за датив кај личните имиња и кај роднинските именки. Од друга страна, во другите горански села, кои не се на територија на Македонија, формите на дативот се живи и се употребуваат кај сите именки, и не само во еднината, туку и во множината. Примери: *женем, овцем, браќам, ѓелињам, коњим, голубим* (Брод) (Видоески, 1973 : 28). Исто така, како и во останатите западни македонски говори така и во овој говор имаме употреба на општата падежна форма (*casus generalis*) кај именките од машки род, но не само кај личните туку и кај општите одушевени именки. Овие форми по потекло претставуваат стара морфолошка генитивно-акузативна форма добиена со наставката *-a* од старата *-o-* основа и се користат, меѓудругото, и за искажување на акузативен падежен однос (Лаброска, Гајдова, 2010: 223).

Дативната флексивна форма кај машките имиња што завршуваат на консонант во овој говор завршува на *-y*. Примери: *Му сом рекоф Адему; му рече Бајраму*. Со истата наставка се изразува дативниот однос и кај роднинските именки. Примери: *Му рекла деверу; му сом викаф бабейу* и сл. Кај именките од машки род што завршуваат на *-o* и *-e*, како и кај роднинските именки во датив, пред наставката *-y* се јавува *-ij̄*: *му сом реков Суљоџу, му сом викнаф Бајреју* итн. Кај именките на *-a*, дативната флексивна форма завршува на *-u*, исто како и именките од женски род на *-a*: *му сом збореш Алиш, му рече Кадриш* итн. Во соседниот тетовски говор немаме дативни флексивни форми, туку дативните односи се изразуваат аналитички, односно со општата падежна форма (*casus generalis*) и предлогот *-на*. Примери: *му реков на Горана, речи му на Пероџа, му зедев на Трајчеџа* итн., но

затоа во малку географски поодалечените вратнички говори, дативната флексивна форма кај машките имиња што завршуваат на консонант завршува на -у. Примери: *му реков Пеџару, му викам Јосифу, му дадов Душану*. Кај именките од машки род што завршуваат на -о и -е, во датив, пред наставката -у се јавува -ӣ: *му реков Борей̄у, му наручив Томчей̄у, му дадов Трајкој̄у, Ѓорей̄у, Пејреј̄у, вујкој̄у*. (Вељаноска-Томовска, 2017: 26).

Кај именките од женски род во овој говор дативната флексивна форма завршува на -и. Примери: *Невес̄ио млада н'евес̄ио, и вика Џемили; И вика ж'ени и сл.*

Иако ретко, во горанскиот говор сè уште може да се сретне употреба на дативни флексивни форми и кај други општи одушевени именки. Пример:

И веќе ш̄ио-да-раб'ој̄иае, ал' нуси ѓлава, ал' коњу ноѓе да ѝрес'ечеме, ѝа-да-ѓа-ѝ'икнеме во-н'аѝре.

Генитивно-акузативните флексивни форми (или *casus generalis*) кај машките лични имиња и роднинските именки се образуваат со наставката -а и проширената -ӣа. Примери: *Го виде Асана; Сом ѓо видеф Суљој̄иа; Викај̄ије свай̄иа Зубера; Го викнаф бай̄еј̄иа* итн.

Во горанскиот говор во Полог се среќава употреба на генитивно-акузативните флексивни форми и кај општите одушевени именки од машки род. Оваа појава не е редовна, но укажува дека изразувањето на генитивно-акузативен однос со флексивни форми кај општите одушевени именки не е изгубено, туку дека истите сè уште се во употреба и покрај тоа што среќаваме лексеми и без нив. Примери: *После с̄и'авае с̄ӣо да-ѓо-в'иѓи ландара; И дошоф Јусо од-ѝ'азар и в'рзаф к'оња во двор; Да земе коња дорија; Од'ееќи на-ѝ'амо, н'ајдуе на-ѓ'ара* итн.

Во горанскиот говор во Косово, исто така имаме употреба на флексивни форми за изразување на акузативен однос кај машките лични имиња и кај роднинските именки.

Пр.: Син њеџоф да уиџеџа бабеџа Феџма; Траџих кмеџа Идриза; По мало џо џамџим Салаха; Го видох Ејџуеџо сина; Виџим џледаника.

Кај општите одушевени именки, за разлика од горанскиот говор во Полог каде што употребата на генитивно-акузативните флексивни форми при изразување на акузативен однос е ограничена, тука е редовна појава.

Пр.: Уиџеџа брџва и офчџра; Не сом видеф медведа; Чекам учџиџеља; Уиџеџаџ кџеџџана; Мужџа чекала; Коња да куџем; Заџџа не видеџе; Оџиџило во клеџ да одбере наџубавоџо коџна; Облекло некоџе алиџиџа и џанало коџна; Видеџе џеноџо орџа ке шо се џрџка во каф...; Цџреф син и џуџе џослуџав коџна и џо сџиџџф на џена карџа; Јанало коџна деџе цџрево и оџиџило деџџа да му џџраџи; И нашоф орџа (Младеновиџ, 2001: 553) Ке џи даџем џеноџо коња; (Младеновиџ, 2001: 555); Он кона ке фџиџи за нос и ке му се обеси и кон ке џане (Младеновиџ, 2001 : 586); Аџиџ ке џо џоџеџи бџџџа, вола; Не џо коџем вола (Младеновиџ, 2009: 567).

Иако, примерите се во мал број, сепак можеме да констатираме дека во горанските говори во Косово состојбата е поархаична во однос на чувањето на општата генитивно-акузативна падежна форма, за што ни укажува редовната употреба кај општите одушевени именки од машки род при изразување на акузативен однос. Оваа морфолошка особеност ја познаваат и други македонски говори.

Пр.: скопскоцрногорски: узџма 'едноџа д'оброџа к'оња и џџрџне да-'иде за- џ'еџово с'ело (Видоески, 2000: 410); кумановски: куџе имаџ вола за иљада бџанке; они са ваџиџиле живоџа вука; имамо џосџџа; воџника смо видеџе; не моџа да доведе џоџа друџџара итн. (Видоески, 1962: 137); Тр'и џодине в'оду н'е-сам џ'ила, н'е-сам-се-наџ'ила (Видоески, 2000: 413).

Во горанскиот говор во Гора, Косово, кај општите одушевени именки имаме членувани форми кај синтетичкиот датив и во еднина и во множина, а кај именките од м.р. што завршуваат на консонант, на -е и на -о се чува членувана и општата

падежна форма *casus generalis*, особеност која е изгубена во горанскиот говор во Полог.

Пр.: (општа падежна форма) *Го зеф го јанаф којн'аиџоџо и ш'рнаф* (Видоески, 2000: 404); *Му било жал за орефайџоџо* (Младеновиќ, 2001: 553) *Се ойросише од орефайџоџо* (Младеновиќ, 2001: 554); *Од другарайџоџо мужа ми жена и ја смо йосесириме*; (датив) *Ајде да му-д'ајем йаре чујек'увому; брай'аиџому збори; К'еркиши шо не-је-м'ужена; з'екошим дадоме; Кој сме м'уживим нешиџо да-р'ече; С'есиревем им сме рекле*; (Младеновиќ: 2001: 394).

Вакви членувани синтетички форми кај општите одушевени именки се среќаваат и во други македонски говори. Во бобоштенскиот (корчанскиот) македонски говор; во северните говори – скопскоцрногорскиот и кумановскиот говор – само кај општата падежна форма.

Пр.: бобоштенски: *и йака межелисо йарнаје царайџоџо ой сџоло; да мурмурисфе на госџоинайџоџо; шчо ми убјјсвиш мажайџоџо; валкайџоџо, раненейџеџо јунца закла* (Тополињска, 1995: 66-67); *му вели госџоино лозјейџому векилийџому йџоџоф; и госџоино му рече измикиаруџџому; ен ден му вели царо лудийџим; йорџаиџа му викна дейџеџому и чујјџуј* (Тополињска, 1995: 80). кумановски: *јуџре ќе га йресџрижу овнойџоџа, искарај га биволоџоџа из башче; брже да га уџеџамо смокойџоџа* (Видоески, 1962: 147); скопскоцрногорски: *докарај йеџлоџоџа; га йушџил коњойџоџа; йродај ми га волоноџа црноџа; закољи га веџроџоџа* (Видоески, 1999: 171).

За разлика од ситуацијата во горанскиот говор во Косово, во говорот од Полог не се среќаваат синтетички форми на општите одушевени именки со член, а за што жителите на овие села тврдат дека *наџреџ се зборело йаке*. Согледувајќи ја состојбата и разликите во изразувањето на акузативниот однос во горанскиот говор, во Косово и во Полог, можеме да увидиме одреден стадиум на премин од синтетизам во аналитизам, а формите со членувани синтетички форми кај општите

одушевени именки можеме да ги наречеме показатели за отпочнат процес за премин од синтетизам во аналитизам. Ова можеме да го поткрепиме со споредба на состојбата во долнополошкиот говор, на дијахронско и синхронско рамниште. Имено, денеска долнополошкиот говор не познава акузативни и дативни падежни форми кај општите одушевени именки, ниту неопределени ниту определени, меѓутоа, во првата половина на 19 век вакви форми имало, сп. *Појо ѿо҃го го карѿе, да земемо дру҃го ѿо҃го ѿоѿа, цароѿому, дру҃гоѿому* – во текстовите на Кирил Пејчиновиќ (Селищев, 1929: 351).

Определеност

Во однос на појавата на членот, можеме да забележиме дека во дел од индо-европските јазици, најчесто оние кои функционираше во мултилингвални средини, со текот на времето имаат развиено посебна функционална единица – членот. И секако познато е дека во тие јазици членот претставува клитичка форма на показната замена. Векови наназад на територијата на Балканот, кој претставува крстосница, Словените живееле во културно и јазично заедништво со низа други етнички групи, што придонело да се оформат јазични конструкции кои ги нарекуваме морфосинтаксички балканизми. Една од овие јазични конструкции, наречени балканизми е и членот.

Овие конструкции се непознати во останатите небалкански словенски јазици, но има случаи на маргинални појави никнати без балкански контакт (како на пр. никулците на членот во некои словенечки, лужички или источнословенски говори, ... (Тополинска, 2010: 80), кои исто така претставуваат говори кои како и југоисточните балкански словенски говори се наоѓаат на работ на словенската јазична средина. Во општословенскиот, а судејќи по литавскиот може да се каже уште во балтословенскиот, функцијата на определување, слична на онаа на членот, се изразува со придавка и релативно-демонстративна замена *-jъ-i, -ja, -je* (лит. *-ис м., -ji ж.*) во енклитична употреба (*добръ-јъ-и > добръи*) како атрибут на именка

(ДОБРЪИ ЧЛОВЪКЪ). Според Вајан ова е вистински член, при сè што во употребата тој се разликува од грчкиот. Оваа особина е наследена во сите словенски јазици. Но додека во повеќето од нив определувачката функција на сложените придавски форми започнала да избледува, во словенските јазици од југоисточниот дел на Балканскиот Полуостров е изградена врз базата на енклитичност, посебна система на определување со членски форми од заменките: *-с*, одн. *-ов*, *-ѝ*, *-он* (Илиевски, 1988: 118).

Во македонскиот јазик имаме т.н. троен член кој се образува со трите постпозитивни клитики *-оѝ* (*-ѝа*, *-ѝо*, *-ѝе*); *-ов* (*-ва*, *-во*, *-ве*) и *-он* (*-на*, *-но*, *-не*), кои претставуваат показатели на т. н. категорија определеност. Овој троен член како што знаеме настанува од показните заменки кои исто така постојат како троен систем – *ѝој* (*ѝаа*, *ѝоа*, *ѝие*); *овој* (*оваа*, *ова*, *овие*); *оној* (*онаа*, *она*, *оние*).

Членот претставува едно од средствата за изразување на определеноста со коешто го издвојуваме нештото што го сметаме за познато од родот на кој тоа нешто припаѓа. Членот е прагматично средство кое ни помага во идентификацијата на објектите за кои станува збор во текстот, т.е. објекти-референти на употребените во текстот именски синтагми, или уште попрецизно: денонати на поими, кои во текстот земаат облик на именски синтагми (Тополинска, 2006: 9).

Членот *-ѝ* го содржи обележјето за детерминираност (определеност). Членовите *-в* и *-н* исто така го содржат ова обележје; но тие вклучуваат и едно друго семантичко обележје, и тоа деиктичко, кое инаку е својствено за демонстративните заменки: членот *-в* содржи поблиска деиктичност, членот *-н* подалечна (пред сè просторна, но и фигуративна) (Мареш 2008: 156).

Како и во македонскиот јазик или поточно во западните македонски говори, со кои горанскиот говор дели најмногу особености, така и во горанскиот имаме троен член:

<i>-оѝ</i>	<i>-ѝа</i>	<i>-ѝо</i>	<i>-ѝи</i>	<i>-ѝе</i>	<i>-ѝа</i>
<i>-ов</i>	<i>-ва</i>	<i>-во</i>	<i>-ви</i>	<i>-ве</i>	<i>-ва</i>
<i>-он</i>	<i>-на</i>	<i>-но</i>	<i>-ни</i>	<i>-не</i>	<i>-на</i>

За разлика од состојбата во македонскиот јазик, во горанскиот говор, во множина членуваните именки разликуваат род, односно членските наставки зависат од видот на зборовите. Меѓутоа, во горанскиот говор во Полог имаме различни случаи, односно кај именките од м.р. во множина се среќаваат членските наставки *-ици, -ви, -ни*, но во пофреквентна употреба се наставките *-ице, -ве, -не*. Додека во Гора на Косово, според Младеновиќ (2001: 387) последните наставки се јавуваат само во две населени места, Брод и Рестелица.

Именките од машки род што завршуваат на консонант ги добиваат следниве членски морфеми: *-ои, -ов, -он*: *м'ужоѝ, м'ужоф, м'ужон, ч'уекоѝ, ч'уекоф, ч'уекон; ѝ'уѝоѝ, ѝ'уѝоф, ѝ'уѝон*.

Именките од женски род, како и именките од машки род што завршуваат на *-а* ги добиваат следниве членски морфеми: *-ица, -ва, -на*: *ж'енаѝца, ж'енава, ж'енана; д'ејкаѝца, д'ејкава, д'ејкана; к'укаѝца, к'укава, к'укана; с'уѝаѝца, с'уѝава, с'уѝана, оцаѝца, оцава, оцана; суд'ијаѝца, суд'ијава, суд'ијана*. Овие членски морфеми ги добиваат и сите именки што завршуваат на *-а* во множина: *д'ецаѝца, д'ецава, д'ецана; мач'ињаѝца, мач'ињава, мач'ињана; л'исјаѝца, л'исјава, л'исјана; кр'ил'јаѝца, кр'ил'јава, кр'ил'јана*;

Именките од среден род во еднина ги добиваат членските морфеми: *-ио, -во, -но*: *д'еѝеѝио, д'еѝеѝиво, д'еѝеѝено; окоѝо, оково, оконо, јајцеѝио, јајцеѝиво, јајцеѝено; с'елоѝо, с'елово, с'елоно*.

Членските морфеми *-ице, -ве, -не*, се додаваат на именките од машки род што во множина завршуваат на наставката *-е*, и на именките од женски род, кои во овој говор во множина завршуваат на *-е*: *арамиеѝце, арамиеѝве, арамиеѝне; ловѝиеѝце, ловѝиеѝве, ловѝиеѝне; // ѓранкеѝце, ѓранкеѝве, ѓранкеѝне; ж'енеѝце, ж'енеѝве, ж'енеѝне; јаб'укеѝце, јаб'укеѝве, јаб'укеѝне*.

Како што споменавме погоре, кај именките од машки род во множина имаме употреба на двојни членски морфеми. Односно, во горанскиот говор во Полог кај именките од м.р. во множина се среќаваат членските наставки *-ици, -ви, -ни*, но во пофреквентна употреба се наставките *-ице, -ве, -не*, додека во Гора доминираат

членските наставки *-ӣи, -ви, -ни*. Истото се однесува и на именките од среден род кои во множина завршуваат на *-и*: *л'уѓӣӣи, л'уѓиви, л'уѓини; м'ужиӣӣи, м'уживи, м'ужини; коњӣӣи, коњиви, коњини; 'ушӣӣи, 'ушиви, 'ушини*; но и: *м'ужиӣе, м'уживе, м'ужине; к'оњӣе, к'оњиве, к'оњине; 'ушӣе, 'ушиве, 'ушине* итн.

Разликувањето на родот во множина кај членските морфеме, не е карактеристика само на горанскиот говор. Ваква состојба, каде што обопштила употребата на членската морфема *-ӣе* во множина, и кај именките од машки род и од женски род, забележуваме и во бобоштенскиот говор како и во некои костурки говори.

Во говорот на с. Сничене, Костурско, членската морфема *-ӣи* се јавува кај именките од машки род со множинска наставка *-и*. Примери: *кони - кониӣи, мажи - мажӣи, рибари - рибарӣи, Власи - Власиӣи, синови - синовӣи, сѝрикофци - сѝрикофцӣи, очи - очиӣи, уши - ушӣи* итн. (Димитрова-Шмигер, 80, 89).

Вакви примери ќе дадеме и од бобоштенскиот говор: *л'удӣи, сиромасиӣи, айосѝолиӣи, очиӣи* (Тополинска, 1995: 77, 80).

Понатаму, во текстот ќе наведеме примери од горанскиот говор во Полог и примери од горанскиот говор што се говори на територијата на Косово, и ќе направиме сопоставување во однос на застапеноста на формите и на нивната употреба.

Полог: *Со-р'огои га-урнала во-к'ајнакоӣ; И овја го-ст'авиф кофч'аникоф; 'Офчароф го-в'идеф тамо; Она не-с'акала, јей̄имоф; Еј море свате при'ателе м'анаӣа и је г'отова; Немој да-сл'езеш, вешӣ'еркава долу; Макаава рекла Шарк'а-крава ќе-а-к'олеме; Ст'анав в'ӯйро̄ио к'-иде да-коси; Ис'ечи-ги н'окѝӣе; Луѓӣӣи не са тује; Муживе ни работале; А она ге-нац'рпала, к'аце̄ӣе со-с'авзе; Кравене пасет цеф ден.*

Косово: *Ја ле'боӣ, куч'ињаӣа, снае со-д'еца; Овја чуекоф другиоф Правда се викаф; Зоўваӣа ќе ми дојде со породицата; Женана а га вициш; Де̄ӣено ни беше бовно од богин'е; Љуѓӣӣи ни работале; Да дојдете со коњиви; Јел'ениви пијет вода;*

Но, од ке ге зарадујет *љуѓиве* две милијарде; Е сеа мие имамо адет, *даденицейе* носет беќару вода; И *џурабицейе* моеш во прах-шеќер; На ти *џ'иреве*; *Дејкене* н'е-биле извадене; *Дејчиќава* ми велет.

Од наведените примери за членуваните форми на именките можеме да забележиме и да констатираме дека во горанскиот говор во Полог имаме ограничена употреба на членската наставка *-он*, и во еднина и во множина, а што се однесува до состојбата во Гора, бидејќи примерите не ни се класифицирани по населени места, ќе го земеме ставот на Младеновиќ кој констатира дека дел од селата коишто ги нарекува „повисоките села“ имаат трочлен систем (*-оџи*, *-ов*, *-он*), додека „пониските села“ имаат двочлен систем (*-оџи*, *-ов*).

Во однос на стандардниот македонски јазик и соседните западни говори, во горанскиот говор фреквенцијата на употреба на членот е помала, односно тука немаме употреба на членот на тие места како што е во македонскиот стандарден јазик. Да ги разгледаме следните примери:

От-пл'ачење, от-с'авзе, *каце* ге-нац'рпала; На *слуге* им рекоф царот, И сабаале *цар* раат; Ово *л'исица* им-га-п'уштиф; И з'аминува време појќи и *в'ешџерка* им-д'оаѓа; И 'еленче бр'атче иде дома *кр'аве* да-ге-м'авзет; *Она* г-изм'амила *в'ешџерка*, да-слезе; И се-к'ачиф горе и 'илегоф *д'еве*; *Носија* ретко га-има'е сега; *Манесџа* ќе биде пром'енета во д'ејачко; Куќава сме-ја-с'идале со-*ж'ена* з'аено; Ев'е-му-ги *џ'аџунке*; Идат во дворот и слиза од којна *мл'ајнесџа* и после страмует итн.

Кога и зошто немаме употреба на членот, не ни укажуваат некои правила или, пак, некои услове за тоа. Испуштањето на членот се случува во секаква ситуација, без оглед на функцијата на зборот во реченицата. При говорењето на едно лице, еден збор може да биде употребен членуван, но и без член. Пр.: Ово *л'исица* им-га-п'уштиф, *л'исицава* г-'изедуа; *Нос'ијаџа* од-в'авна мие сме-га-праеле; *Носија* ретко га-има'е сега.

Во наведените примери можеме да видиме дека имаме неупотреба на член и во ситуацији кога имаме директен и индиректен објект и употреба на заменски реплики притоа, односно имаме удвојување на објектот. А како што знаеме, удвојувањето на директниот или индиректниот објект е задолжително кога именската синтагма (ИС) е определена, додека неопределена ИС, иако не исклучува, сепак не бара задолжително удвојување на објектот.

Видоески ја разгледува состојбата во кумановскиот говор, во кој испуштањето на членските форми е во далеку поголема мера отколку во горанскиот говор, притоа нагласува дека за губењето на членот знаат и другите северни говори, особено во оној појас што непосредно граничи со јужноморавската дијалектна област. Тој смета дека на тој терен ова е релативно нова појава, притоа цитирајќи го Белиќ дека пред педесетина години членски образувања тој слушал дури и во врањскиот говор. Според него, оваа категорија порано ја познавал и јужноморавскиот дијалект. Подоцна, под влијание на косовскиот и другите соседни говори, членот почнал да се истиснува (Видоески, 1962: 151-152).

Тука, уште еднаш ќе ги споменеме определените синтетички падежни форми. Имено, во горанскиот говор на Косово, покрај тројниот член (-оѝ, -ов, -он), кај општите одушевени именки имаме членувани форми кај синтетичкиот датив и во еднина и во множина, а кај именките од м. р. што завршуваат на консонант, на -е и на -о се чува членувана и општата падежна форма *casus generalis*, па така имаме појава на синтетичка деклинација, каде што формите на овие падежи се членувани: **датив** – *сѝарецоѝ; сѝарцуѝоѝму - сѝарциѝѝим; сѝарецов: сѝарцувоѝму - сѝарциѝѝим; сѝарецон: сѝарцуноѝму - сѝарциѝѝим; сесѝираѝѝа: сесѝириѝѝи - сесѝирем; сесѝирава: сесѝирѝѝи - сесѝиревем; сесѝирана: сесѝирѝѝи - сесѝиренем; деѝеѝѝо: деѝеѝѝоѝму - деѝаѝѝам; деѝеѝево: деѝеѝевоѝму - деѝаѝѝам; деѝеѝено: деѝеѝеноѝму - деѝаѝѝам; општа форма *casus generalis* – *сѝарецоѝѝ: сѝарцаѝѝоѝѝо, сѝарцаѝѝвоѝѝо, сѝарцаѝѝаноѝѝо*.*

Како што кажавме и претходно, овие членувани форми во минатото биле познати и во горанскиот говор во Полог, но денеска не се во употреба.

За членуваните падежни форми на одушевените именки како фаза од еден започнат процес на трансформација на јазикот пишува Јоланта Миндак, опишувајќи ја состојбата во корчанскиот говор: „Ваквата состојба сигурно може да се смета како архаична фаза во процесот на морфологизација на категоријата определеност, спроведуван формално на еден начин скоро идентичен со поранешниот словенски процес на формирањето на т.н. заменска (долга) придавска деклинација (со постпозитивната заменска морфема *јъ). Паралелизмот се гледа посебно кај формите од машкиот род:

прасл. Nom	*dobrъ+јъ	dobr-ъ-јъ	корч. car-Ø-o
Dat	*dobru+jemu	dobru-u-j-emu	car-u-t-omu
Acc	*dobra+jego	dobr-a-j-ego	car-u-t-ogo“ (Миндак, 1988: 154).

Според ова, можеме да констатираме дека оваа архаична состојба, што се јавува во горанскиот говор и во уште неколку македонски говори, за која што видовме дека во одделни случаи е преодна, се базира на стара словенска традиција. Исто така, треба да истакнеме дека постои голема веројатност оваа појава да претставува еден вид балканизам и да е резултат на балканско влијание. Имено, како што знаеме, во останатите несловенски јазици од балканскиот јазичен сојуз – грчкиот, ароманскиот, романскиот и албанскиот јазик, и покрај упростувањето на именската флексија и редуцирањето на падежните форми, сè уште егзистираат одредени падежи со синтетичка флексија. Притоа, во овие јазици, како и во нашиот говор, членот активно учествува во образувањето на зависните падежни форми на именките, во секој од нив, на свој специфичен начин.

3.2. ЗАМЕНКИ

3.2.1. Лични заменки

Личните заменки во горанскиот говор во Полог се, исто така, со свои специфики, но како и во стандардниот македонски јазик, ги имаат граматичките категории лице, род, број и падеж. Личните заменки ќе ги претставиме во следниот преглед:

Основните форми на личните заменки се следните:

еднина	множина
1 л. <i>ја</i>	<i>мије</i>
2 л. <i>ѝи</i>	<i>вије</i>
3 л. <i>он, она, оно</i>	<i>оне/ѝиа</i>
	<i>ѝој/ѝоја, ѝаја, ѝиа/ѝоа</i>

Деклинацијата на личните заменки е речиси иста како и кај другите соседни македонски говори, со мали разлики во формите:

(датив)

еднина	множина
1 л. <i>м'ене ми</i>	<i>нам ни</i>
2 л. <i>ѝ'ебе ѝи</i>	<i>вам ви</i>
3 л. <i>њему му</i>	<i>њим им/џи</i>
	<i>њејзи и</i>

(casus generalis)

еднина	множина
1 л. <i>м'ене ме</i>	<i>нас не</i>
2 л. <i>ѝ'ебе ѝе</i>	<i>вас ве</i>
3 л. <i>њеџо џо</i>	<i>њи(γ) џе/џи</i>
	<i>њеа/ња џа</i>

Формите на личните заменки во голема мера се слични со тие во другите горански говори, а исто така, сличност има и со формите во некои долнополошки говори, со мала разлика на формите за трето лице еднина ж.р. ак. и трето лице множина. Карактеристична е општата кратка заменска форма за трето лице множина што се јавува во формата *-ḡe*, и за машки за женски род (*-ḡi* *ḡe*). Иако ретко, сепак, може да се сретне и употреба на формата *-ḡi*.

Исто така, во трето лице множина имаме случаи на мешање на дативната и општата падежна форма, односно употреба на општата кратка заменска форма *ḡi* за изразување дативен однос. Пример:

Кој-ке-се-ж'ени л'андер, ḡо-ск'ачиле на-сḡ'оḡ да-му-н'авреḡ ч'акишире, 'озḡора да-ḡо-ḡ'ушиḡеḡ и да-му-ḡе-'облечейḡ, ваке не-ḡи-ḡ'ек'инало, н'оḡе да ḡе-св'иḡка.

3.2.2. Лично-предметни заменки

Од лично-предметните заменки во горанскиот говор во Полог се среќаваат следниве форми:

Со прашална и со релативна функција се употребуваат:

- *кој, ко(j)а/куа, ко(j)е/ку(j)е, ко(j)е/ку(j)е(< кои)* (номинатив)
- *кому (му)* (датив)
- *коḡо (ḡ(о))* (casus generalis)
- *чив(ф), чива, чиво*
- *иḡо*

Формите на лично-предметните заменки со обопштувачка функција се следниве:

- *св'акој, св'акоа, св'акуе, св'акуе; св'аки, св'ака, св'ако, св'аке*
- *св'акому (му)*
- *св'акоḡо (ḡо)*
- *св'ечиф, св'ечива, св'ечиво, св'ечиве*
- *све; св'еиḡо*

За неопределеност се употребуваат следниве форми од лично-предметните заменки:

-некој, некоа/некуа, некоје/некује, некује; некој-си, некуа-си, некује-си, некује
(< некој си); *ј'еден/ј'ен, ј'една/ј'ена, ј'едно/ј'ено, ј'едне/ј'ене;*

- *некому (му) (дaтив)*
- *неко̄го (го) (casus generalis)*
- *нечив, нечива, нечиво, нечиве*
- *нешӣо*

Негираните форми од лично-предметните заменки се следниве:

- *никој, никоа/никуа, никое/никује, некује* (< никој)
- *никому (му) (дaтив)*
- *нико̄го (го) (casus generalis)*
- *ничиф, ничива, ничиво, ничиве*

3.2.3. Показни заменки

Во горанскиот говор во Полог имаме систем од три показни заменки (*овја - онја - ӣое*), со форми коишто се карактеристични за северните македонски говори, но и со форми карактеристични само за овој говор.

Формите на показните заменки во горанскиот говор во Полог се следниве:

- *ӣое, ӣаја, ӣиа*
- *њ'ему, њ'ејзи (дaтив)*
- *њ'е̄го, њ'еа/ња (casus generalis)*
- *'овја, 'оваја, 'ова, 'овја/овје* (< овиа)
- *'овему, 'овејзи/'овејзе (дaтив)*
- *'ове̄го/'ове̄га (casus generalis)*
- *'онја, 'онаја, 'она, 'онја/онје* (< ониа)
- *'онему, 'онејзи/'онејзе (дaтив)*
- *'оне̄го/'оне̄га (casus generalis)*

3.2.4. Заменски придавки

Формите на лично-присвојните заменски придавки во горанскиот говор во Полог се следниве:

1 л. *мој, мо(ј)а/муа, му^је, му^је//муј; наши, наша, наше, наше;*

2 л. *ѿвој, ѿво(ј)а/ѿвуа, ѿву^је, ѿву^је//ѿвуј; ваши, ваша, ваше, ваше;*

3 л. *њ'е^гоф, њ'е^гоа//њ'е^гуа, њ'е^го(в)о//њ'е^гуо, њ'е^гове//њ'е^гу^је; њ'ејзин, њ'ејзина, њ'ејзино, њ'ејзине; њ'и^ни, њ'и^на, њ'и^но, њ'и^не.*

Повратно-присвојната замена ги има следниве форми: *св'ој, св'уа, св'у^је, св'уј//св'у^је (< свои).*

Качествените заменски придавки во овој говор се јавуваат во следниве форми: за прашања: *к'акоф// к'акви, к'аква, к'акво, какве;* неодредени: *н'еакоф, н'еаква, н'еакво, неакве;* за негирање: *н'икакоф, н'икаква, н'икакво, никакве;* со качествено општо значење: *св'еакоф, св'еаква, св'еакво, свеакве;* качествено-показни: *в'акоф, в'аква, в'акво, вакве; ѿ'акоф, ѿ'аква, ѿ'акво, ѿ'акве; 'онакоф, 'онаква, 'онакво, онакве.*

Количествените заменски придавки се јавуваат во следниве форми: за прашања: *к'ол'каф, к'ол'кава, к'ол'ково, кол'каве (< колкави);* со неопределено значење: *н'екол'каф, нек'ол'кава, нек'ол'ково, некол'каве, (< неколкави);* со одречно значење: *н'икол'каф, ник'ол'кава, ник'ол'ково, никол'каве (< николкави);* со демонстративно значење: *ѿ'ол'каф, ѿ'ол'кава, ѿ'ол'ково, ѿол'каве (< толкави); ол'каф, ол'ква, ол'ково, ол'каве (< олкави); 'онол'каф, он'ол'кава, он'ол'ково, он'ол'каве (< онолкави).*

Општата количествена заменска придавка *сиоѿи, сеѿи, сеѿио ...*, како што е во стандардот, тука не егзистира. Во горанскиот говор во Полог се користат формите *цел, цели, цело*, а за множина формата *сви/све* и поретко *св'иѿи*. Во врска со множинската општа количествена заменска придавка *сви*, треба да нагласиме дека освен номинативната форма се јавува и дативна форма *свим*. Пример: *И свим*

исѿово *̄o-̄ir'ai*; И *̄iare f'ǎrl'ae* сви во-*д'аиреѿо*; Они сви *̄a-дар'увеѿи*, ја нишиѿо *̄ираем*; И *'ошле* дома сви *з'аено*; *Изоѿ'идоа* сви итн.

Исто така, сè уште се среќава и петрифицираниот прилог *везден*, што произлегува од формата *-вес*.

3.3. БРОЕВИ

Формите на броевите во горанскиот говор во Полог се следниве: *јен*, *јена*, *јено*; *два*, *две*; *̄ири*, *ч'еѿири*, *̄еѿи*, *шес*, *с'едом*, *'осом*, *д'евеѿи*, *д'есеѿи*, *једин'аесе*, *дван'аесе*, *̄ирин'аесе*, *ч'еѿи^арн'аесе*, *̄еѿин'аесе*, *шесн'аесе*, *седомн'аесе*, *осомн'аесе*, *дв'аесе*, *дваес-једен*, *дваес-дв'а*, *дваес-̄ир'и*; *̄ир'иесе*, *ч'еѿир'иесе*, *̄е(д)есе*, *ш'иесе*, *сед'омдесе*, *ос'омдесе*, *дев'едесе*, *сѿо*, *дв'есѿа*, *̄ир'исѿа/̄ирисѿ'оѿине*, *ч'еѿи^арсѿо/ч'еѿи^арсѿ'оѿине*, *̄е(̄и)сѿо/̄е(̄и)сѿ'оѿине*, *ш'есѿо/шесѿ'оѿине*, *с'едомсѿо/седомсѿ'оѿине*, *'осомсѿо/осомсѿ'оѿине*, *д'еве(̄и)сѿо/д'еве(̄и)сѿоѿине*, *'ил'ада*, *м'ил'оан//м'ил'јон*.

Бројот *еден*, има форми за машки род *јен//једен*, за женски род *јена//једна* и за среден род *јено//једно*. И како што се гледа има различни форми, односно во формите главно имаме испуштање на гласот *д*, но може да се слушнат и формите со *-д*, а карактеристично е и чувањето на протетичкото *ј*. Вакви форми за бројот *еден*, каде што има испуштање на гласот *д*, среќаваме во говорите во Дебарско, Корчанско и во Костурско, со таа разлика што во овие говори не се чува протетичкото *ј* (*ен*, *ена*, *ено*).

За бројот *два*, исто така имаме и форма и за женски и за среден род – *две*. Позната е и формата *'обаѿа//обадва* за м.р. и *'обеѿе//обедве* за женски и среден род. Формата за женски род се јавува и во нечленувана форма *-обе*. Карактеристични се формите за броевите *седум* и *осум* – *с'едом*, *'осом*, форми кои се среќаваат и во други говори, како дебарските и вратничките говори. Истите фонетски разлики ги имаме и кај броевите *седомнаесе*, *осомнаесе*; *седомдесе*, *осомдесе*; *с'едомсѿо/седомсѿ'оѿине*, *'осомсѿо/осомсѿ'оѿине*.

Броевите од 11 до 19 главно ги имаат истите форми како и во стандардот со тоа што најчесто во изговорот крајното *-ӣ* се изоставува – *дван'аесе, ӣринаесе, ӣеӣнаесе* итн.

Истото важи и за десетичните броеви од 20 нагоре. Единствено различна е формата на бројот 60 *-шиесе*. Во сложените состави со единиците најчесто се губи сврзникот *-и* како и крајните гласови на десетичниот број; сепак има примери и со зачуван сврзник: *дваес-дв'а, ӣриес-и'ес, шиес-'једен// дв'аесеӣ и два, ӣр'иесеӣ и шес* итн.

За формите на стотиците треба да се нагласи дека среќаваме употреба и на скратени форми и на долги форми : *дв'есӣа//двесӣоӣине, ӣр'исӣа//ӣрисӣоӣине, ч'еӣ^арсӣо//чеӣ^арсӣоӣине, ӣ'е(ӣ)сӣо//ӣеӣсӣоӣине, ш'есӣо//шесӣоӣине* итн.

Броевите *'ил'ада* и *м'ил'оан*, кои претставуваат именки, имаат род, број и определеност: *'ил'аде, ил'адаӣа, -ва, -на; ил'адеӣе, -ве, -не; мил'оани, мил'оаноӣ, -ов, -он; мил'о'аниӣе, -ве, -не.*

За изразувањето на одредена бројност на лица од машки род во овој говор се употребуваат следниве форми: *дв'ајца, обајца, ӣр'ојца, чеӣв'орица, ӣеӣина, ш'есӣина, с'едмина, 'осмина, дев'еӣина, дес'еӣина*. Може да се забележи дека последните форми се образуваат со наставката *-ина*, за разлика од стандардот каде што се употребува суфиксот *-мина*. Овие форми се членуваат како и именките, со што се додаваат членските морфеми: *-ӣа, -ва, -на: дв'ајцаӣа, ӣр'ојцава, чеӣвор'ица, осм'инаӣа* итн.

Приближната бројност во овој говор се изразува со следниве сложени форми: *дв'а-ӣри, ӣри-ч'еӣири, ӣ'е-чес, сед'ом-осом, ӣри-чеӣ^арн'аесе, седом-осомн'аесе*. Приближна бројност на десетиците се изразува со помош на наставката *-ина*: *дес'еӣина, дваес'еӣина// два'есӣина, ӣриес'еӣина// ӣр'и'есӣина, ӣедес'еӣина// ӣед'есӣина, сӣ'оӣина*. Како што се гледа имаме двојни форми од десетиците, со целосен и со скратен десетичен број.

3.4. ПРИДАВКИ

3.4.1 Граматички категории кај придавките

Придавките во горанскиот говор во Полог ги имаат истите категории како и во повеќето македонски говори: род, број, определеност и категоријата степен.

Род

Родот кај придавките во овој говор е парадигматска категорија, односно секоја придавка има форми за сите три рода, исклучок се некои придавки од туѓо потекло, пред сè од турскиот јазик. Во едината имаме различни форми на придавките за трите рода, а формални показатели се следниве:

-*ø* или *-и* за машки род, *-а* за женски род и *-о* за среден род. Примери: *'убаф-'убава-'убаво*, *болен-бовна-бовно*, *бос-б'оса-б'осо*, *џлух-џлуа-џлуо*, *к'озји-к'озја-к'озјо*, *ч'уечки-ч'уечка-ч'уечко*, *шарен-шарена-шарено*, *ӣ'урски-ӣ'урска-ӣ'урско*, *с'ефски-с'ефска-с'ефско*.

Придавките од машки род од типот *ӣӣар*, *модар*, *осӣар*, и сл., односно оние што завршуваат на наставката *-ар* во стандардот, во говорот на селата Урвич и Јеловјане овие придавки завршуваат на наставката *-ер*. Примери: *хӣӣер*, *осӣер*, *модер*, *бисӣер*, но *добар*.

Број

Горанскиот говор во Полог, како и говорите во другите горански села, покажуваат посебност во однос на образувањето на множината кај придавките. За сите три рода се генерализирала множинската наставка *-е*. Примери: *б'еле с'идој*, *в'исоке (б'орој, б'андере, д'рвја), д'рвене (судој, л'ожице, сӣ'олчиња) добре (љ'уди//љ'уѓи//љ'уѓе, ж'ене, д'еца), шарене кофчеси, озун'елеци и'арене, ӣ'урске зборои, р'авне дв'орој, шарене ч'ерџе, ӣӣешк'е ӣор'ӣе, ј'алове краве, дејке личне, к'ӣӣке нак'ӣӣене, свилен'е-шар'ӣе, р'аџе ӣк'аене, црн'е офце*, и сл. Како што знаеме, во најголемот дел македонски говори, во множината е неутрализирана разликата во родот, односно за сите три рода е установена множинската наставка *-и*: *бели, нови, сӣари, убави* итн. Изедначување на родовите во множината кај придавките не е извршено во некои

северни говори и во говорот во Бобоштица. Во северните говори множинските форми кај придавките од машки и среден род се образуваат со наставката *-и*, додека кај придавките од женски род со наставката *-е*: *добри луѓе, бели ѓулаби, диве ѓуске*.

Во говорот во Бобоштица, пак, за м. род наставката е *-и*: *ѓол'а̄ми – ѓолемий̄и*, а за ж. и ср. род *-е/а̄*: *ѓол'а̄ме – ѓолем'а̄й̄и* (Конески, 1965: 120). Во образувањето на множинските форми кај придавките, уште еднаш се гледа уникатноста на горанскиот говор, односно обопштување на наставката *-е* кај сите три рода при образување на множината кај придавките не среќаваме во други македонски говори.

Според Видоески, се работи за иста појава како кај множинската форма од *л*-партиципот (*рекоф-рекла-рекло-рекле*) (Видоески, 1986: 63).

Падеж

Остатоци од косите падежи кај придавките во македонските говори речиси нема. Формите *еднему, друѓемму, едноѓо, друѓеѓа* се денеска архаични и ретко ќе се чујат во народниот говор. Во јазикот на народната поезија ваквите форми од некогашната сложена придавска промена се многу почести (Конески, 1965: 120).

Во горанскиот говор во Полог не сретнавме зависни падежни форми кај придавските зборови. Меѓутоа, во говорот во Гора, дативната и општата падежна форма се во употреба, кога придавката е конгруентна со именката во атрибуциска функција. Примери: дат.: *ѓоси'арому сину, оч'евому аѓеӣу, д'оброму чујеку; ѓоси'арому деӣеӣу, нају'бавому деӣеӣу, јаѓ'неӣу воѓод'ишӣному; м'лагојси жени, даде ѓоси'аројзи, офци ирнојзи, и'оси'арој керки, ѓоси'ар'и-нани; и'оси'арем ѓуѓим, в'амош'нем деѓам, м'ужовем сеси'рем, и'ознаӣим ири'аӣе'лам. оп. ф.: *оо друѓавоѓ'о-мужа маӣер'иноѓо, со комиш'иноѓо сина* (Младеновиќ, 2001: 371-372).*

Од примерите можеме да забележиме дека дативни форми на придавките има кај сите три рода, и не само во еднина туку и во множина, додека општата падежна форма ја има кај придавките од м. и од ср. род, само во еднина.

Наставката *-зи* во датив ж.р., карактеристична е и за соседниот сретечки говор, и како и во скопскоцрногорскиот (Видоески, 1954: 165), е добиена од (партикулата *-зи*) дативната форма на личната замена *она* (дат. *нејзи/нојзи*) (Видоески, 1986: 63).

Определеност

Кај придавките, исто како и кај именките, категоријата определеност се изразува преку тројниот член. Меѓутоа, во горанскиот говор општо, како дијалектна посебност кај придавките се јавуваат определените форми за машки род. Тие се образуваат со следните членски морфеме: *-o(j)eī, -o(j)ev, -o(j)en// -y(j)eī, -y(j)ev, -y(j)en*. Примери: *џл'увоеӣ-џл'увоеф-џл'увоен, вис'окоеӣ-вис'окоеф-вис'окоен, деб'елоеӣ-деб'елоев-деб'елоен, мл'адоеӣ-мл'адоеф-мл'адоен, мал'овоеӣ-мал'овоеф-мал'овоен, кокор'авоеӣ-кокор'авоеф-кокор'авоен* и сл. Обликот на членските морфеме за м. р. кај придавките во овој говор, односно воопшто во горанските говори е единствен на целата македонска јазична територија.

Членуваните форми на придавките во машки род во овој говор се резултат на поинаквиот развој на еровите во завршокот **-џjb(тџ) > ojet (> ujet)*, односно дека на историски план образувањето може да се објасни на следниов начин: *босџ-и-џӣџ→босџ-и-џӣџ→босојеӣ* (Видоески, 1986: 63). Конески (1965: 37) наведува дека во македонските говори во наставките, секвенцата *-џi* во придавките форми е претставувана нормално со *-и*, што претставува трага од сложената промена на придавките, т.е. основата на членуваната форма е некогашниот ном. едн. м. род во сложената промена **добрџ-џӣ-и** > **добрџи**, а единствено во некои локални говори во Солунско се забележани форми на *-oј* (што значи со замена *џ > o*). Сп. ги во материјалите на Верковиќ членуваните форми: *џолојуӣ, среднојуӣ, малкојуӣ* и сл. При што, најверојатно ја немал предвид во тоа време состојбата во горанскиот говор, каде исто така во секвенцата *-џi* имаме замена на *џ > o*.

Како надополнение на приказот на Видоески за образувањето на членуваната придавска форма преку развојот на завршокот **-џjb(тџ) > ojet (> ujet)*, ќе го прикажеме поранешниот словенски процес на формирање на т.н. „заменска“ („долга“) придавска деklinација (со постпозитивната заменска морфема **jb*).

прасл. Nom	*dobrџ+џь	dobr-џ-џь
Dat	*dobru+џemu	dobru-u-џ-emu
Acc	*dobra+џego	dobr-a-џ-ego

Притоа, сакаме да дадеме една претпоставка дека на развојот и формирањето на членуваните форми на придавките од машки род (*добројеѝ/добрѝ*) по аналогија можело да влијаат дативните и акузативните форми од старата т.н. „заменска“ („долга“) придавска дефлекција.

Придавките од женски и од среден род имаат исти членувани форми како и во стандардот, и во поголемиот дел од македонските говори, односно се образувани со наставките *-ѝа, -ва, -на; -ѝо, -во, -но*. Примери: *убаваѝа-убавава-убавана, убавоѝо-убавово-убавоно; маловаѝа-маловава-малована, маловоѝо-маловово-маловоно; високаѝа-високава-високана, високоѝо-високово-високоно, ѓлуаѝа-ѓлуава-ѓлуана, ѓлуоѝо-ѓлуово-ѓлуоно; кокораваѝа-кокоравава-кокоравана, кокоравоѝо-кокоравово-кокоравоно; ќораваѝа-ќоравава-ќоравана, ќоравоѝо-ќоравово-ќоравоно.*

Како кај именките, така и кај придавките, треба да напоменеме дека употребата на членот не е со таа фреквенција како во другите македонски говори, односно на многу места каде во стандардот би имале членувана придавка/именка, во овој говор имаме нечленувани.

Определеноста на множинските форми кај сите три рода на придавките се образува со додавање на членските морфеми: *-ѝе, -ве, -не*. Примери: *б'елеѝе - б'елеве - б'елене, б'овнеѝе - б'овневе - б'овнене, шар'енеѝе - шар'еневе - шар'енене, л'ичнеѝе - л'ичневе - л'ичнене.*

Степен

Во однос на категоријата степен придавките не покажуваат посебност, односно оваа категорија се изразува со претставките *ѝо-* за компаратив и *нај-* за суперлатив. Примери: *ѝ'одебеф - ѝод'ебела - ѝод'ебело - ѝод'ебеле / н'ајдебеф - најд'ебела - најд'ебело - најд'ебеле, ѝ'оубаф - ѝо'убава - ѝо'убаво - ѝо'убаве / н'ајубаф - најубава- н'ајубаве.*

3.5. ПРИЛОЗИ

Прилозите во горанскиот говор во Полог имаат свои специфики, пред сè, во однос на нивната форма. Тука ќе ги наведеме пофреквентните и поспецифичните прилози во овој говор според нивната функција:

Како прилози за време ги среќаваме следниве: *в'ечер, н'авечер, ѝр'ивечер, д'ења, д'енеска, в'езден, ес'еноска, ѝрол'еѝоска, з'имоска, л'еѝоска, л'еѝово, з'имава, нед'ел'ава, ѓод'инава, к'оѓа//кој//ка//каѝ, к'асно, н'екоаш//н'екаѝ, н'икоаш// н'икаѝ, свакаѝ, н'екња, ноќа, н'океска, 'одма, ѝосле, увек, л'ани, ол'омнани, ѝр'елани, с'инојка, ѝоѓа, дур, 'уѝре//вуѝре, в'уѝроѝо, уѝр'евечер, з'а(д)уѝре, ч'ера, с'е(ѓ)а.*

Покарактеристични прилози за место во горанскиот говор во Полог се следниве: *близо, в'амо, ѓоре, д'олу, д'алеко, кел//кеј//кеде, кја, 'озѓора//зѓора, 'оздола//здола, н'авамо, н'аѝамо, наѝамо, н'аѓоре, н'адвор, н'еѓде, н'иѓде, назаќ, скр'аја, 'овде, 'онде, 'одовде, 'одонде, 'оади, ѝ'амо, ѝ'уе, 'оѝоде, св'екеде, вн'аѝре//во-н'аѝре.*

Прилози за начин кои почесто се среќаваат во овој говор се следниве: *к'ако//ка, н'екако, н'икако, инаку, друѓенаке, 'одвај//едв'ај, на'оѝако, на'оѝачки, свакако//свекако, ѝ'аке, в'аке, ѝаќ'уѓере, ѝаќ'аќ, н'ички.*

Од прилозите за количество и степен што се употребуваат почесто во овој говор, ќе ги наведеме следниве: *к'ол'ко, ѝ'ол'ко, 'онол'ко, м'ало, мл'оѓо, ѝомлоѓо, 'још// јошѝе// ишѝе, веќе, више, ѝ'ојќе, еѝѝен, јенѝуѝ, од'јенѝуѝ, дв'аѝуѝи, ѝеѝѝуѝи.*

Дел од прилозите во овој говор ја познаваат категоријата степен. Како и кај придавките степенот се изразува со претставките *ѝо-* за компаратив и *нај-* за суперлатив. Примери: *ѝ'орано - н'ајрано, ѝ'окасно - н'ајкасно, ѝ'облиз - н'ајблизо, ѝ'обрзо// ѝ'обрѓо - н'ајбрзо// н'ајбрѓо, ѝ'оѓоре - н'ајѓоре, ѝон'авамо, ѝ'оѝамо, ѝон'аѝре.*

3.6. ГЛАГОЛИ

Горанскиот говор во Полог и со глаголскиот систем покажува една својственост, односно црти карактеристични само за овој говор, но секако и црти коишто ги дели со некои од соседните македонски дијалекти.

За разлика од другите македонски дијалекти, во горанскиот говор во Полог имаме тенденција на упростување на глаголскиот систем, но тоа ќе го разгледаме при прикажувањето на самиот систем.

3.6.1. Граматички категории кај глаголите

Инаку, граматичките категории кај глаголите се: вид, време, начин, лице, род, број, залог.

3.6.1.1. Категорија време

Граматичката категорија време во горанскиот говор во Полог се изразува низ неколку прости и сложени глаголски форми. Од простите глаголски форми ќе ги наведеме: сегашното време (*īрезенīī*); и делумно застапените: минато определено несвршено време (*имīерфекīī*), минатото определено свршено време (*аорисīī*).

Од сложените глаголски форми застапени се: минато неопределено време (*īерфекīī*), идно време (*кондиционал praesentis*), минато-идно време (*кондиционал praeteriti*), идно прекажано време.

3.6.1.1.1. Презент (сегашно време)

Презентот во горанскиот говор во Полог се образува со следните наставки:

еднина	множина
1 л. -м	1 л. -ме
2 л. -ш	2 л. -īе
3 л. -∅	3 л. -е// еīī

Како карактеристични црти на презентските форми во овој говор ќе ги издвоиме следните:

- Сите три глаголски групи опстојуваат во овој говор, како што е и во стандардниот јазик;
- Наставката *-м* во 1 л. едн. се генерализирала кај сите глаголски типови;
- Кај глаголите од е-група и и-група основниот вокал од 2 и 3 л. едн. се обопштил и во 1 л., а не вокалот *-а* како што е во стандардот; (карактеристика којашто ја дели со долнополошките говори);
- Наставката *-ме* во 1 лице множина;
- Глаголската форма во 3 лице множина сегашно време, кај глаголите од е- и и-група завршува на *-е̄ӣ*, додека кај глаголите од а-група крајното *-ӣ* обично се испушта. Ова не е случај во другите горански говори, каде што наставката *-е̄ӣ* се јавува кај сите глаголски типови.

Примери од презентските форми на глаголите од сите три групи ќе дадеме во следниов преглед:

а-група

1. <i>в'икам</i>	1. <i>в'икаме</i>
2. <i>в'икаш</i>	2. <i>в'икаӣе</i>
3. <i>в'ика</i>	3. <i>в'икае</i>

е-група

1. <i>ј'адем</i>	1. <i>ј'адеме</i>
2. <i>ј'адиш</i>	2. <i>ј'адеӣе</i>
3. <i>ј'аде</i>	3. <i>ј'адеӣ</i>

и-група

1. <i>м'есим</i>	1. <i>м'есиме</i>
2. <i>м'есиш</i>	2. <i>м'есийе</i>
3. <i>м'еси</i>	3. <i>м'есеј</i>

Формите на глаголот *сум* во сегашно време се следните:

1. <i>сум// сом</i>	1. <i>сме</i>
2. <i>си</i>	2. <i>сије</i>
3. <i>је</i>	3. <i>са</i>

Примери: *Св'екрва и-зб'ори и г'овори; Га-и'урае веке га-и'урдеј 'ој-куќа; А сега одај корзо и'од-руке, шейаеј; Пуј има, коле б'ускае сваки ч'ас, сега е друг-живој; Идеј да-в'идеј; Го-зай'в'арае јамо.*

3.6.1.1.2. Имперфект (минато определено несвршено време) и

3.6.1.1.3. Аорист (минато определено свршено време)

Една од покарактеристичните црти на горанските говори во Косово е чувањето на фонемата *-x* во позиции, каде што во стандардниот јазик или е изгубена или заменета со *-v*, односно *-x* се чува во наставките за 1 лице еднина и 1 и 2 лице множина во имперфектот и аористот. Исто така, Видоески во статијата за *Говорој на јолошкијте јорбешки села Урвич и Јеловјане*, и во Урвич и Јеловјане го констатира чувањето и употребата на *-x* во споменатите наставки во имперфектот и аористот во говорот на овие села. Но, според нашите истражувања, за разлика од горанските говори во Косово, во говорот на селата Урвич и Јеловјане во овие позиции немаме чување на фонемата *-x*.

Имено, според снимениот материјал и собраниот материјал според *Дијалектничој прашалник* од Божидар Видоески, за изразување на определено минато дејство во 1 лице еднина, речиси не се употребуваат форми на определените

минати времиња (*имперфект̄и и аорист̄и*), односно употребата е незначителна. Наместо форми на имперфект и аорист се употребуваат перфектните форми за минато неопределено време. Примери: *сом јаф, сом љујеф, сом видеф, сом љиф* итн.

Сепак, во многу ретки случаи, за искажување на определено минато дејство, во 1 лице еднина, може да сретне употреба на имперфектни или аористни форми, кои се еднакви со формите за 2 и 3 лице еднина од даденото време. Примери: *Ја сакаше да љи речем; Ја не-љи-рече љразен да-д'онесиш; Ја ље-в'иде во-Тељово некња.*

Но, ситуацијата со овие форми е мошне специфична. Од една страна тие ретко се употребуваат и ние едвај ги забележавме, а од друга страна информаторите нè убедуваат дека такви форми не постојат во нивниот говор. И двата аспекта укажуваат на фактот дека се работи за ретко употребувани форми за кои дури не се ни свесни самите говорители.

Во однос на 2 и 3 лице еднина, при директни прашања за засведочено минато определено дејство, информаторите повторно ги употребуваат перфектните форми за минато неопределено време.

Примери: *Сеа д'енеска си-б'иф овде, си разбраф све; Немало какво љтелевизија, љтелевизија дошла Муран кој-се-родив; Порано се-љр'азнуеф Ѓурѓовден на љељи, бил'к'е-љрафке сме го-в'икале мие; Ѓурѓовден љ'аков биф, али н'е-биф нељио к'ујај к'ако* итн.

Речиси ист е случајот и со множинските форми на *имперфект̄иољи и аорист̄иољи*, коишто при директни прашања за засведочено минато определено дејство не можевме да ги забележиме, но затоа можат да се забележат во неврзан разговор со жителите на селата Урвич и Јеловјане. Меѓутоа, формите на имперфектот и аористот за 1 и 2 лице множина, коишто ги сретнавме во говорот на жителите на Урвич и Јеловјане се разликуваат од тие во Гора. Имено, овие форми се, или со изгубено -х, или, пак, имаме спирант γ, а поретко се среќаваат и заменети со -в/ф. Примери: *Пиуме заедно; Викафље дека може; Еј море муј љри'аљел'и, каква и м'аана најдоље* и сл.

Во врска со ваквата ситуација со минатите времиња можеме да заклучиме дека при искажувањето на минати дејства целосно доминира употребата на перфектот во однос на имперфектот и аористот.

Состојбата со употребата на минатите времиња во горанскиот говор во Полог се разликува од таа во горанските говори во областа Гора во Косово, иако станува збор за исти говори.

За споредба ќе ги земеме предвид видувањата на Радивоје Младеновиќ во неговиот труд „Говор шарпланинске жупе Гора“.

Во горанскиот говор во Косово, кој се зборува во 18 населени места, употребата на формите на определените минати времиња, имперфектот и аористот, е значителна. Иако, перфектот има широка употреба во овој говор, сепак за разлика од состојбата во Македонија, имперфектот и аористот тука се живи форми.

Формите на имперфектот се речиси исти во целиот регион Гора, со извесни разлики.

Во 1 л. ед. наставката -x, редовно се јавува само во населеното место Брод, додека во останатите населени места се јавува ретко.

Примери: *Мислех не ќе усїе; В'иках да донесе; 'Идех ѝо ѝуїѝоѝ; Б'ерех дрва; Пујех бр'оцке ѝ'есме* итн.

За разлика од состојбата во Брод во останатите населени места во 1 л. едн. продрела наставката -ше од 2 и 3 л. ед.

Примери: *Ја имаше јено деїѝенце; Ја ѝуїѝујеше; Ја идеше со Радеїѝа; Ја рабоїѝаше їѝамо* итн.

Во наставките за 1 и 2 л. мн. -xме и -xїѝе, фонемата -x се чува речиси во говорот на сите населени места. Во наставката за 3 л. мн., -x исто така се чува, но е понестабилно за разлика од 1 и 2 л.

Примери: *Мије с'едехме, в'икахме, ѝ'ујехме, н'осехме алишїѝа; 'идехїѝе, н'осехїѝе, ѝл'еїѝехїѝе, ч'инехїѝе чуда, идехїѝе на їѝазар; 'имаха ѝеїѝ деца, 'иде^xа како не, кр'ија^xа, с'ија^xа* итн.

Покрај формите со наставката -x, во бродскиот говор, ретко во останатите места, се среќаваат и нови имперфектни форми.

Од друга страна, како фактор за губење на формите на определените минати времиња (*имперфект* и *аорист*), особено на формите за 1 лице еднина, можеме да го наведеме влијанието на македонскиот литературен јазик и влијанието на соседните македонски говори врз горанскиот говор во Полог, во кои, пак, фонемата *-x* се заменува со *-v/φ*. Во ваков случај, со заменување на *-x* со *-v/φ* во 1 лице еднина, пред сè во аористот, би довело до хомонимија со формите на перфектот, во кои, како што веќе знаеме, фонемата *-l* на крајот од формата преминала во *-v/φ*.

Примери:

имперфект   *перфект*

1. л. гледаф   1. л. сом гледаф

аорист   *перфект*

1. л. рекоф   1. л. сом рекоф

1. л. грешиф   1. л. сом грешиф

Ваквото совпаѓање на формите од имперфектот и аористот со формите на перфектот во 1 л. еднина, секако е можно да придонело нивно заменување со формите за 2 и 3 лице еднина од истите времиња, но во поголем дел случаи, заменување со перфектните глаголски форми и нивна поголема употреба. Секако, истото понатаму влијаело и на исфрлање или ограничување на употребата на формите на определените минати времиња и за другите лица во еднината, а исто така и во множината.

Во согласност со погоренаведеното, за состојбата и употребата на определените минати времиња во горанскиот говор во Полог, може да претпоставиме дека станува збор за еден процес, кој е во тек, на упростување на глаголскиот систем и постепено губење на имперфектот и аористот, и нивно

заменување со перфектот, или, пак, процес кој е замрзнат во сегашниот хибриден стадиум, на доминација на перфектот, но сè уште жива, иако поретка, употреба на имперфектот и аористот.

Следно, ќе ги наведеме наставките со кои се образуваат постечките глаголски форми на определените минати времиња.

Имперфектот во горанскиот говор во Полог се образува со следните наставки:

еднина	множина
1. л. <i>-ше</i>	1 л. <i>-(ф)ме</i>
2 л. <i>-ше</i>	2 л. <i>-(ф)ӣше</i>
3 л. <i>-ше</i>	3 л. <i>-а</i>

а-̄рӯӣа

1. <i>̄ледаше</i>	1. <i>̄леда(ф)ме</i>
2. <i>̄ледаше</i>	2. <i>̄леда(ф)ӣше</i>
3. <i>̄ледаше</i>	3. <i>̄ледаа</i>

е-̄рӯӣа

1. <i>ӣиеше</i>	1. <i>ӣие(ф)ме</i>
2. <i>ӣиеше</i>	2. <i>ӣие(ф)ӣше</i>
3. <i>ӣиеше</i>	3. <i>ӣие(j)а</i>

и-̄рӯӣа

1. <i>носеше</i>	1. <i>носе(ф)ме</i>
2. <i>носеше</i>	2. <i>носе(ф)ӣше</i>
3. <i>носеше</i>	3. <i>носеа</i>

Аористот во горанскиот говор во Полог се образува од перфективни глаголи и со следните наставки:

еднина	множина
1 л. - $\emptyset$	1 л. -(ϕ) <i>ме</i>
2 л. - $\emptyset$	2 л. -(ϕ) $\bar{i}$ <i>е</i>
3 л. - $\emptyset$	3 л. -(<i>j</i>) <i>a</i>

Во овој говор раздели формираат само глаголите од *e*-група, додека глаголите од *a* и *u*-група не формираат раздели, односно завршуваат на нивниот основен вокал *-a* и *-u*.

a-група

1. <i>викна</i>	1. <i>викна</i> (ϕ) <i>ме</i>
2. <i>викна</i>	2. <i>викна</i> (ϕ) $\bar{i}$ <i>е</i>
3. <i>викна</i>	3. <i>викна</i> <i>a</i>

Глаголите од *e*-група, според вокалот на основата, ги формираат следниве раздели: *a*-, *e*-, *o*- и $\emptyset$ -раздел.

e-група

e-раздел

1. <i>умре</i>	1. <i>умре</i> (ϕ) <i>ме</i>
2. <i>умре</i>	2. <i>умре</i> (ϕ) $\bar{i}$ <i>е</i>
3. <i>умре</i>	3. <i>умре</i> <i>a</i>

a-раздел

1. <i>с$\bar{i}$ана</i>	1. <i>с$\bar{i}$ана</i> (ϕ) <i>ме</i>
2. <i>с$\bar{i}$ана</i>	2. <i>с$\bar{i}$ана</i> (ϕ) $\bar{i}$ <i>е</i>
3. <i>с$\bar{i}$ана</i>	3. <i>с$\bar{i}$ана</i> <i>a</i>

о-раздел

1. илезе	1. иле̄зо(ф)ме
2. илезе	2. иле̄зо(ф)ӣе
3. илезе	3. иле̄зоа

1. најде	1. најдо(ф)ме
2. најде	2. најдо(ф)ӣе
3. најде	3. најдоа

о-раздел

1. оми	1. оми(ф)ме
2. оми	2. оми(ф)ӣе
3. оми	3. оми(ј)а

Глаголите од *и*-група во аорист, исто како и глаголите од *а*-група не формираат раздели, односно завршуваат на основниот вокал *-и*.

и-група

1. ̄реши	1. ̄реши(ф)ме
2. ̄реши	2. ̄реши(ф)ӣе
3. ̄реши	3. ̄решија

1. меси	1. меси(ф)ме
2. меси	2. меси(ф)ӣе
3. меси	3. месија

3.6.1.1.4. Перфект I (минато неопределено време)

Перфектот во горанскиот говор во Полог има поширока употреба во однос на околните македонски дијалекти, но и во однос на поодалечените. Како што споменавме погоре, употребата на перфектот се наметнала на сметка на минатите определени времиња. Се образува со формите на глаголот *сум* во сегашно време и глаголската *л*-форма. Она што е карактеристично за перфектот во овој говор, како и за другите горански говори, е особеноста што фонемата *-л*, на крајот на зборот, односно на крајот на слогот, се јавува како *-в*, односно *-ф*, па така имаме една целосно различна конструкција. Исто така, посебна карактеристика на горанскот говор во Полог е што глаголската *л*-форма се образува само од аористна основа.

1. <i>сум//сом биф</i>	1. <i>сме биле</i>
2. <i>си биф</i>	2. <i>сѝе биле</i>
3. <i>биф</i>	3. <i>биле</i>

1. <i>сум//сом видеф</i>	1. <i>сме виделе</i>
2. <i>си видеф</i>	2. <i>сѝе виделе</i>
3. <i>видеф</i>	3. <i>виделе</i>

1. <i>сум//сом јаф</i>	1. <i>сме јале</i>
2. <i>си јаф</i>	2. <i>сѝе јале</i>
3. <i>јаф</i>	3. <i>јале</i>

1. <i>сум//сом мислиф</i>	1. <i>сме мислиле</i>
2. <i>си мислиф</i>	2. <i>сѝе мислиле</i>
3. <i>мислиф</i>	3. <i>мислиле</i>

Плусквамперфект II кој во повеќето македонски говори се образува со помошниот глагол *има* во имперфект + глаголската придавка, исто така е во многу ограничена употреба. Но, во случаите каде се среќава може да се слушнат форми во 1 л. едн., со глаголот во имперфект од 2 и 3 л. едн. или, пак, со перфектна форма: Примери:

1. <i>имаше //сом имаф кујено</i>	1. <i>имав(ф)ме кујено</i>
2. <i>имаше кујено</i>	2. <i>имафїе кујено</i>
3. <i>имаше кујено</i>	3. <i>имаја кујено</i>

3.6.1.1.7. Конструкции од типот *сум / бев дојден*

Погоре наведеното важи и за конструкциите од овој тип. Односно, во говорот во селата Урвич и Јеловјане, сепак перфектот со помошниот глагол *сум* се наметнал во употребата и над конструкциите од типот *сум / бев дојден*.

3.6.1.1.8. Идно време

Идното време во горанскиот говор во Полог се образува исто како и во стандардниот јазик, со партикулата *ќе* и со сегашно време од глаголот, како од свршени така и од несвршени глаголи.

1. <i>ќе косим</i>	1. <i>ќе косиме</i>
2. <i>ќе косиш</i>	2. <i>ќе косиїе</i>
3. <i>ќе коси</i>	3. <i>ќе косеї</i>
1. <i>ќе чувам</i>	1. <i>ќе чуваме</i>
2. <i>ќе чуваш</i>	2. <i>ќе чуватїе</i>
3. <i>ќе чува</i>	3. <i>ќе чувае</i>

Примери:

Немале деца и рекле ќе-ѵос'иниме јено д'еѵе;
И ѵаѵко му му-рекоф вуѵре к-идем во-ливада ќе косим ја;
Ајде ќе-му-'однесиш р'учек на ѵаѵкоѵо;
Еѵа дојди ке-м'ене н'океска уѵре ќе-идеи со-офце, ако можеи да-бидеи, ќе-
'осѵанеи ке-мене ќе-ѵе-чувам;
И му-рекоф ќе-ѳе-броиш само цаѳнеѵ'е офце, ќе-ѳе-броиш;
Макаава рекла Шарк'а-крава ќе-а-колеме;
Ќе-јаде, ќе-јаде, ќе-ѵц'ојса;
Ќ-идеѵ нуса да-ѳ-извадеѵ, ќе- ѳ-извадеѵ, ѵа-ќе-ѵраеѵ ѵушке.

3.6.1.2. Именски форми на глаголот

Како именски форми на глаголот ќе ги прикажеме нефинитните глаголски форми кои се среќават во горанскиот говор во Полог.

3.6.1.2.1. Глаголска придавка

Глаголската придавка во горанскиот говор се образува со наставките: *-н*, *-на*, *-но*, *-не* или *-ѵ*, *-ѵа*, *-ѵо*, *-ѵе*. Инаку, со наставките на *-ѵ* се образуваат глаголски придавки од глаголи чијашто основа завршува на сонантот /н/.

Глаголските придавки во горанскиот говор во Полог во еднина имаат различни форми за сите три рода, додека во множината, според нашите примери, главно се употребува множинската форма образувана со наставката *-е*, за сите три рода, како што е и кај обичните придавки, меѓутоа среќаваме и множински форми образувани со наставката *-и*, почесто кај глаголските придавки од машки и среден род. Наша претпоставка е дека станува збор за влијание на стандардниот јазик и на околните македонски говори во кои множинските форми на гл. придавка се образуваат со наставката *-и*.

Примери:

Чораџе њлеџене, до-колена; Али скуџаче њраене од-вавна; Кошуле, џемџери, сукње, шиене на-м'ашина, не џрацке; Седло, бисаџе со к'иџике нак'иџене. Седло и бисаџе нак'иџене; Тк'аене се, се-к'уџуџеџ џиџа и на-к'оња се-сџавае. И шиене се, ка-џ'орбе се-шиене; Тие шиџо-биле забулене, џозраве биле, неџо овја сеџа; но: После се друџиве села населени; Мие сме џурбейџиши луџе, мие сме мучени, али џрисџџрек; мие сме џрошеџџани л'уџе; Коњи нак'иџене, коња нак'иџен сунейџлиџа, ако е сунейџ џраен, сунейџ.л'иеше на-к'оња со-џв'екиња во руке сунейџ.л'иеше на коња јанџи. Врекеџе изнакиџџани на-к'оња најџоарани, вр'екаџџа изнак'иџена; ^ари и џчениџа е џоубав лей, мешан; И џамо кој-к-идеш на-џрвич, сџрамоџџа е џаџџко да-џе-виџи нашм'инкана; И со-б'аџеџџа, мие викаме џаџџко, идеџ да-в'идеџ, наџрџано; Имаме мие џлоча, Џамиџа коџа е џраена; Таму дадена ке-бидеш ама разбој се сџавало ; И вавнаџџа ке-с-исџеди, од-оџџе сџџриџена; Се шиеле бале, бале са наредена џосџеља и зав'иена за да-се-сџаеџ на-к'оња Она умрена, џладна; Ама оно сџр'емено за-со-к'оњи, има вук з'емено;

Како вокал на основата на глаголските придавки може да се јават *-а* или *-е*. Вокалот *а* се јавува кај глаголите од *а*-група и кај глаголите од *е*-група, *а*-раздел со општ дел на *-н*. Примери: *избеџан*, *(за)коџан*, *(ис)џешан*, *леџнаџ*, *седнаџ*, *сџанџ*, *џанџ*. Од глаголите што завршуваат на *-ува*, наставка се скратува во *-уа* или *-уе*, па така и при образувањето на глаголската придавка од овие глаголи имаме двојни форми: *к'уџуан//к'уџуен*, *к'ажуан//к'ажуен*.

Вокалот *-е* како вокал на основата се јавува кај глаголските придавки образувани од глаголи од *е*-група, *и*-група и од глаголите со општ дел на вокал. Примери: *д'ојден*, *н'ајден*, *џ'ечен*, *с'ечен*, *(на)џр'аен*, *'умрен*; *в'арен*, *к'рџен*, *к'рџен*, *к'уџен*, *м'уџен*; *'измиен*, *'исџиен*, *'измамен*, *м'учен*, *скр'иен*, *'оџкриен*; *ж'енеџ//жен'ен*, *см'енеџ*, *к'анеџ*, *р'анеџ*, *џ'енеџ*.

3.6.1.2.2. Глаголски прилог

Глаголскиот прилог во горанскиот говор во Полог се образува со наставката *-еки*. Акцентот на глаголскиот прилог во овој говор паѓа на третиот слог од крајот

на зборот. Примери: *бер'ееќи, вик'аеќи, ѓлед'аеќи, оде'еќи, ѓас'ееќи, сак'аеќи, сѓи'ееќи, влиз'аеќи, чии'аеќи* и др.

Основниот вокал кај глаголите од *а*-група е *-а*, додека кај глаголите од *е*- и *и*-група е секогаш *-е*. Примери:

Од'ееќи на-ѓ'амо, н'ајдуе на-ѓ'ара;

И ка-шиѓ ѓишиѓ'ееќи ѓрол'еѓали и се-н'аѓрајле све ѓри-к'укајце више.

3.6.1.2.3. Глаголска именка

Глаголската именка во горанскиот говор во Полог, како и во стандардниот јазик, има широка употреба.

Глаголската именка во овие говори се образува од несвршени глаголи со наставката *-ње* која се додава на основните вокали: *јадење, двавање, земање, изл'аѓање, каж'уање, ѓ'иенје, ѓ'уенје, ѓр'еденје, ѓ'еченје, ѓреѓр'аанје, сѓ'иенје, ѓк'аенје, м'ешање*. Може да заклучиме дека образувањето на глаголската именка со наставката *-ње*, уште еднаш укажува на чувањето и широка употреба на фонемата *-њ* во овој говор, што не е случај со некои други дијалекти (Вељаноска-Томовска, 2017: 16).

Примери:

Ќе ѓр'аиме јадење; Абе ѓи не-б'идуеш чуек, и ѓ'о-н'еѓо со-ѓ'еѓање; А ова оѓ-ѓл'аченје, к'аца, оѓ-ѓл'аченје каце ѓе-наѓрѓала више; И ова за-сл'изање надолу; Не, не, немало ѓоенје, само к-идеѓ жене ке-јадеѓ и ке-доеѓ; Тамо јадење им-ѓрајле; И ѓамо к'едел'ке ке-ѓи-ѓи-н'аѓраеѓ за-ѓредење; Ќ'-идеш ке-ѓа-'земеи д'ирек за-ѓр'еденје; Нема иѓрање, ѓујење, ама јак'о-лично беше; Маса женски и маса мушки било, немало м'ешање; Сме имале воденица, за-ѓеченје нууѓ;

3.7. ПРЕДЛОЗИ

Предлозите се неменливи службени зборови што ги изразуваат односите меѓу именските зборови во реченицата, како и односите на глаголското дејство спрема неговите дополненија. Во јазиците што немаат падежи, како што е нашиот јазик, тие претставуваат мошне значајно средство за искажување на службите на зборовите. Во рамките на предлозите ќе наведеме дел од предлозите со нивните фонетски варијанти:

-во: Чуече во-џ'иквиче; К'идем во-л'ивада; Пикн'иџе-џо во-к'ошарник џ'амо;
Вџор'и-ден џо џуџиџа во клеќ кеј-кр'аве;

-на: Ајде ке-му-'однесиџи р'учек на џ'аџкоџо; Кус'о-џеџле к-'иде на-к'ар;
Од'ееќи наџамо, н'ајдуе на-џ'ара; На-нива сме-'идале;

-до: Ајде носи, ама не-сиџиџнеу до-лив'адаџа, до-кеј-н'еџо, И овја како џо-јаф
и до-средеџо сиџиџнало и коџа сиџиџнаф до-л'ивада;

-џо: Овја џо-кр'ај џо-јаф; Жене да-'одаџи џо-с'окаџи;

-со: И џиџа ке-о-џ'уџиџи со-њ'е; И осџанала све-со Шарк'а-крава; с'о-с'авзе сум-
џе-нас'џрџала; сме жн'еле со-р'уке;

-од: А ова оџи-џ'лачење, каџа, оџи-џ'лачење, оџи-с'авзе, каџе џе-наџ'рџала више;
И дошоф Јусо од-џ'азар;

-за: Она н'ок-и-ден џ'лакла, за-кр'ава;

-џод: А сеџа одаџи корзо џ'од-руке;

-кроз: Идале кроз-р'ека;

-џреко: Преко ил'аду и некол'ко џодине; Преко џланина, џеџки;

-без: Ја сум рабоџеф месец дена, б'ез д'инар;

-џред: Пред Турџи да доеџи, имало овде Џамија;

3.8. СВРЗНИЦИ

Сврзниците претставуваат службени зборови коишто врзуваат зборови или, пак, реченици во составот на една сложена реченица (Конески 1967: 535). Сврзниците, исто така, врзувајќи ги зборовите или речениците, покажуваат значење и содржина, но тоа значење се открива единствено преку самиот сооднос на споените зборови или реченици.

Според структурата, сврзниците се делат на прости и сложени. Примери: прости сврзници: *и, а, ѝа, ако, ама, но, да* и др., и сложени сврзници, кои се составени од минимум два дела: *макар иӣо, ӣака иӣо, за да* и др.

Меѓутоа, најважната поделба на сврзниците е според односот меѓу зборовите или речениците што тие ги сврзуваат. Врз таа основа сврзниците ги делиме на две големи групи:

– сврзници што поврзуваат зборови или реченици со истороден однос – координациски;

– сврзници што поврзуваат зборови или реченици меѓу кои постои нерамноправен однос – главен наспрема зависен член – субординациски.

Од сврзниците што се среќаваат во горанскиот говор во Полог ќе ги издвоиме следните: координациски сврзници: составните (*и, па,*); спротивните (*ал'и, ама, а*) и разделните сврзници (*или/ или, а-а, ни-ни*).

Субординациски сврзници: исказни (*дека, што, како, да*); временски (*каӣ, ко̄га кој, ӣпред*); причински (*зашто*); следични (*што, ӣаке да*); условни (*ако, да*); целни (*да, за да*).

4. СИНТАКСА

Терминот **синтакса** потекнува од грчкиот јазик и значи редување, составување (на зборовите). Синтаксата е дел од науката за јазикот што ги проучува јазичните единици повисоки од зборовите (збороформите), а тоа се синтагмите и речениците, па и текстот (дискурсот) главно, на планот на изразот (формата), но не запоставувајќи ја содржината (значењето) (Минова-Ѓуркова 1994).

4.1. РЕЧЕНИЦА

Во лингвистиката, реченицата се смета за јазична единица којашто е предмет на проучување на синтаксата. Постојат многу дефиниции за реченицата, од традиционалните, според кои „Реченицата е дел од исказот којшто изразува целосна мисла“, до современите формални дефинирања на реченицата, според кои таа се сфаќа како апстрактна структура која претставува појдовна точка за одредени формално дефинирани правила (дериwација или трансформација).

Според Л. Минова-Ѓуркова, „Реченицата претставува централна синтаксичка единица. Нејзин основен белег е предикативната врска, која е врзана за глаголот во лична форма – нејзиниот конститутивен елемент. Според тоа, реченицата можеме да ја наречеме предикативна синтаксичка единица со едно предикативно јадро, кое може да биде составено од една лична глаголска форма или, пак, од две такви форми што оформуваат еден прирок, дополнувајќи се меѓу себе. Самата структура на реченицата, односно синтаксичката шема – му припаѓа на јазикот како апстрактен систем од знаци“ (Минова - Ѓуркова 1994: 151).

Реченицата како основна синтаксичка форма на исказот, исто така, задолжително ги содржи следниве семантички компоненти:

– главен (надреден, доминантен) предикат (прирок), т.е. релација чие постоење е предмет на соодветната комуникација,

– аргументи имплицирани (т.е. задолжително барани) од страна на главниот предикат, односно термини на релацијата, што ги посочуваат деловите од светот поврзани со неа,

– информација што временски ја детерминира релацијата (темпорална детерминација),

– информација што просторно ја детерминира релацијата (локална детерминација),

– информација за ставот на говорителот за вистинитоста на соопшуваните содржини (модална информација), - информација за ситуацијата, прагматична мотивираност на комуникетот, т.е. прагматичка информација (Тополињска 1995: 5).

Реченицата, во поглед на содржината е предопределена да дава релативно самостојна информација. Релативно самостојна, затоа што, во говорот, во рамките на текстот ретко може да се најдат т.н. комплетни реченици. Во однос на интонацијата, реченицата, по правило, е одделена како целина наспрема другите делови од текстот и во рамките на реченицата доаѓа до израз ставот на говорителот за односот меѓу она што го соопштува и дејствителноста, а тоа значи дека секоја реченица има своја модална карактеристика, која се комбинира со комуникативната цел на говорителот (Минова - Ѓуркова 1994: 152-153).

4.1.1. Граматички категории на конститутивниот член

Како што веќе кажавме, главен, конститутивен член на реченицата е предикатот, така што најпрво ќе ги разгледаме категориите што се содржани во конститутивниот член на реченицата, а тоа се: категоријата вид, категоријата начин и категоријата време. Во македонскиот јазик предикатот (глаголската форма) според категоријата вид може да биде свршен или несвршен. Преку категоријата начин се искажува ставот на говорителот спрема вистинитоста, што се изразува преку посебни граматикализирани средства и на крај се изразува временската

сооднесеност на дејството, спрема моментот на зборувањето, односно тајмингот на одвивање на дејството.

4.1.1.1. Категорија вид

За македонскиот јазик како и за другите словенски јазици една од особеностите е постоењето на категоријата вид кај глаголите. Разликите во претставувањето на глаголското дејство се изразуваат преку категоријата вид. Според тоа во македонскиот јазик имаме несвршени и свршени глаголи. Со категоријата вид се граматикализира информацијата за временската организација на глаголското дејство независно од неговиот однос со апсолутната временска оска. Несвршените глаголи го означуваат дејството како процес, додека свршените глаголи го одразуваат временскиот редослед на настаните. Во македонскиот јазик, како и во останатите словенски јазици, можноста за изразување на видската разлика на лексичко рамниште овозможува во рамките на глаголските времиња да се комбинираат видот на глаголот и значењето на даденото време, па да се изразат посуптилни нијанси во временската организација на настаните (Лаброска, 2008: 89). Кај несвршените глаголи се izdelува една подгрупа со која се искажува трајно дејство и една подгрупа со којашто се искажува дејство што се одвива со прекини и повторувања и тие глаголи се наречени повторливи глаголи (*йойскокнува, седнува, сїанува*) (Бојковска, Минова-Ѓуркова, Пандев, Цветковски, 2008). Како и во другите македонски говори така и во горанскиот говор во Полог видските разлики на глаголите се предаваат со префиксација, со суфиксација, со помош на алтернации на вокалот или консонантот во основата и сл. Примери: *ф^арли – ф^арл’а, йлаїи – йлаќа, файи – фаќа, најде – наоѓа, йовари – йовара, умре – умира, йаѓа – йане, вика – викне, диѓа – диѓне, скока – скокне* итн. Кај несвршените глаголи најпродуктивни се имперфективните форми со суфиксот -у-: *врза – врзуе, заиѓра – заиѓруе, изду – издује, куїи – куїује, каже – кажује, йраша – йрашује, сїане – сїанује, сїрами – сїрамује* итн.

Во областа на имперфектизацијата на глаголите од дијалектен аспект интерес претставуваат посебно образувањата со редување на вокалите /e/ – /и/, на пр. *земе – зима*, и /o/ – /a/, сп. *о̄ӣвори – о̄ӣвара*, *обори – обара*. Во несвршениот вид настанува промена и на основниот вокал (Видоески, 1986: 65).

Примери за несвршени глаголи: *Пӯӣ има, коле б'ускае сваки ч'ас; 'Ӣгра'е младе и бекари и дејке, з'аено ӣграе; Ис̄ӣо̄ӣо и-с'еа з̄о-ӣр'аиме; Мло̄зо убави ни-била носија̄ӣа, ама сеа овја младе не-а-с'акае.*

Примери за свршени глаголи: *После ено ӣе-чес з̄одине з̄и бай̄алија, сеа ӣанӣули, сукњи, ӣамо вамо, з̄е бай̄алија скӯӣачеӣе; Ваке нишӣо не-носеӣ, све вра̄ӣиле на-з̄рацко.*

Примери за повторливи глаголи: *Чей̄в^ар̄ӣи разред завршуеш и више ӣебе нема да-одиш ӣи ка-сакаш; Се̄а е највише луксузно, а ӣша луксуз му донесе све ӣоследице; Ја ако з'еем сеа да-ӣи-к'ажуем.*

4.1.1.2. Категорија време

Категоријата време претставува временски сооднос на настанот за кој зборуваме спрема моментот на зборувањето - апсолутно време, и временски сооднос на некој настан за кој зборуваме наспрема некој друг поранешен настан во минатото или во иднината - релативно време. Темпоралните зони на настаните ги локализираме во сегашноста, минатото и во иднината. Граничната точка меѓу временските зони е моментот на зборувањето односно сегашноста (Гајдова, 2002).

4.1.1.2.1. Сегашност

Сегашноста треба да се сфаќа како време во кое дејството се одвива во моментот на зборувањето, независно од тоа колку длабоко тоа дејство засегнува во минатото или иднината (Тополињска, 1995: 220). Говорејќи за функциите на презентот, Конески (1981: 413) укажува на широката употреба на презентот надвор од својата основна функција. Ова произлегува од самото сфаќање на поимот

сегашност која можеме да ја определиме како временски неограничена, а која засега и во минатото и во иднината. Токму затоа презентските форми се најпогодни за оние искажувања што имаат карактер на констатација којашто се однесува како на минатото така и на сегашноста и на иднината.

Во македонскиот јазик, со основно значење на презентот, дејство што се одвива во сегашноста, можат да се употребат само презентските форми од несвршените глаголи. Свршените глаголски форми на презентот не можат да се употребат самостојно во стандардниот јазик, тие се среќаваат само во комбинација со *ќе, да, ако* и сл. Притоа, ваквите комбинации укажуваат на исклучително модалната употреба на перфективниот презент.

Инаку, сегашноста може да се подели на актуелна, итеративно-хабитуална или омнitemпорална. Во горанскиот говор во Полог, како и во стандардниот јазик, сегашното време се изразува со формите на несвршените глаголи.

Актуелната сегашност го означува дејството што се одвива во моментот на зборување. Примери: *Слушаиш, ӣуӣае д'а"риња; шии'о-мислиш ӣи, 'Ӣгра'е младе и бекари и дејке, з'аено ӣграе; овја му-вика дали го-најде коњо̄и, он вика ааа; Сӣ'ануе саб'аале, мло̄го р'ано; Со-сла̄б'ичӣке да-сл'изеи, за ӣ'уришӣејӣе. Т'уриши во визба̄ӣа сӣ'авие.*

Тука спаѓаат и искази со кои се покажува дека нешто се поседува, за нешто каде се наоѓа, што живее на одредена територија, не важно колку соодветната состојба зафаќа од зоната на минатоста: *Имаме мие плоча, џамија кога е праена; мие овде живујеме; Сланӯӣак го викае ӣаму; мие мравје в'икаме; к'офчаник мие-го-в'икаме; се̄га м'индели давае, најре и'амије, ӣурбенке;*

Итеративно-хабитуалната сегашност означува серија од настани што се повторуваат и не мора да значи дека се случуваат во моментот на зборување, иако и тоа не е исклучено. Овој презент е еден од начините на претставување на народните обичаи. Примери: *Се̄га е највише луксузно, а ӣӣа луксуз му донесуе све ӣоследице; И к'укае во-ӣр'оле̄к. Со шамија озгора ӣе-в^нрзуе̄и; И ӣосле свадба, ӣочиња ӣуӣани; Вӯӣро, свадба се-ӣраи, суней̄ ли свадба, иде̄ӣ ӣо-нуса, зимае нуса и ӣаке;*

Омнитемпорална сегашност се искажува обично во општоприфатените вистини, народните пословици, научните дефиниции и во правила од животот кои се сфаќаат како актуелни до моментот на зборување, но со претпоставка дека ќе важат и за во иднина. Примери: *Ако ицнеш, иџе-сџомиња иришиел, а ако не е ваке, иџе-сџомиња некој дуиман; Поси'ареве џе-зн'аеи ио'убаво.*

4.1.1.2.2. Минатост

Како минати настани се определуваат оние настани што на временската оска ги сместуваме пред моментот на зборување. Во македонскиот јазик вакви настани се искажуваат со формите на имперфектот и аористот (минатото определено време) и сум-перфектот (минатото неопределено време) (Лаброска В, Гајдова У, Давкова-Ѓоргиева С., Цветановски Г. Томовски Д.: 2012).

Со глаголските форми на минатото определено време (формите на аористот и имперфектот) се искажува настан што се случил пред моментот на зборување, а кој говорителот знае еднозначно да го смести на определена точка/отсечка од временската оска.

Како што кажавме погоре во трудот, употребата на минатите определени времиња (аористот и имперфектот) во горанскиот говор во Полог е сведена на минимум. Исто така, го претставивме и нашето мислење за тоа што придонело да се ограничи употребата на овие времиња и на нивна сметка да се наметне употреба на сум-конструкциите на минатото неопределено време. Подолу во трудот ќе зборуваме за широката употреба на минатото неопределено време, а следно ќе ги наведеме малкуте примери каде што имаме сретнато употреба на форми на имперфектот и аористот.

Примери:

И веќе ме-ф'арлија во-и'осиел'а; И ме-л'еџнаа убао, ми-се-с'обрале др'уџаче, они-с'едеи во-'аји ир'аеи м'оабей, нана и бабо; Еј море муј иришиел'и, каква и м'аана најдоиџе; Га-носеше н'адолу си'ароеи да-џа-с'омеле, ама џриќаише имаше

йесоци. Дома не-сме-имале йаќво сийо, а и на-з'емња се-в'ршило. Не на-н'ајлон, гайе гайе ќе-го-'исчейим најлоной. Сме ф'ајр'але на-најлон, ама цабе, има йес'очика. Грцаше бр'аинојо, јако.

Минатото неопределено време, најопшто кажано, искажува минат настан, настан што се случил пред моментот на зборување, без конкретна локализација на настанот на временската оска.

Минатото неопределено време или перфектот I, се образува од презентската парадигма на помошниот глагол *сум* и глаголската *л-форма* и го континуира стариот словенски перфект. Формите на минатото неопределено време во македонскиот стандарден јазик се употребуваат главно со две функции, едната функција е за кажување, а другата за прекажување. Овие функции перфектот ги има и во горанскиот говор во Полог.

Во граматиката на македонскиот литературен јазик, Конески (1981: 461) перфектот I го дефинира како време кое се соопштува за дејство извршено воопшто во минатото, без да се побудува притоа претстава за одреден момент кога се одвивало дејството, и според него споменатата нијанса во значењето на неопределеното време ќе ја почувствуваме, во чист вид, во такви реченици каде што не се јавуваат зборови со временско значење, преку кои поблиску се одредува временската ситуација кога се вршело дејството.

Фридман (1977: 61), пак, наместо да му припише една функција на перфектот I, како основна, тој наведува четири контекстуални варијанти на ова време: неопределеност, резултативност, незасведоченост и неафирмативност.

За горанскиот говор во Полог карактеристично е што има проширена употреба на минатото неопределено време. Односно, во искази кои раскажуваат за настани темпорално определени (искажани со имперфектот и аористот), најчесто се употребуваат конструкциите на минатото неопределено време. Оваа појава е типична за северните македонски говори (сп. Видоески, 1962: 231-233). Но сепак, во случајот со овој говор употребата на перфектот е толку проширена, што употребата на формите на минатите определени времиња е значително помала. Ова

особено се однесува на формите за прво лице еднина, каде речиси целосно надвладаат перфектот (види стр. 68–69).

Примери:

Ја сум-работиџаф на џруџа, Теџово, Ѓорче-Пеџроф, Скоџе;

И ја џо-кр'ај, џо-кр'ај сом џо-јаф, џа до-среде сом-сиџиџнаф џа сом-џо-'изеф.

Ниџиџо ваке и ваке, сме-с-иск'арале, м-исџ'ерале.

Сеа д'енеска си-б'иф овде, си-разбраф све;

Еџа сиџанала саб'аале Џемил'а рано, 'измела р'авне дв'орој.

И дошоф Јусо од-џ'азар и в'рзаф к'оња во двор. И се-к'ачиф џоре и 'илеџоф д'евер;

Рамадан џа-џр'аев џаја'а-руџа;

Сме жњеле, дрва сме џеџиле со руке, вода сме носиле исџо џ'а-ке, оџ-ч'е-има, сиџока сме имале;

Мие сме се мучиле, али живоџи ни-биџ убаф, мие не сме-знале џоубаво џоџа. Таке сме се навикнале, ни се чиниџи ако сиџруја ни-дошла сме-се-радуале, сиџруја ни-дошла, џа џосле вода;

Немало какво џтелевизија, џтелевизија дошла Муран кој-се-родиф;

Сеџа џодинава с'ефџе, џо-'онесле на осми, ама со музика.

'Есмија Јачоска 'облекла џ'аниџули, зела џуџа на-рамења, и м-изб'еџале од св'адба моа. Заџи? И м-изб'еџале се-н'аџиле, браќа нанине од Турско, се-н'аџиле и со-ж'ене зеле д-'иџрае, и зеф да џџуе сиџаро'еџи, да-се-к'ара и они избеџале, џ'уџане им-џе-зад^аржале.

А бабо наредиф низ-^аРзовце, дан-ми-заминеџи низ-џамија да-ме-земеџи. Низ-^аРзофце сом ошла ја нуса. Да-не-џ'е-виџеџи може.

Еј море муј џри'аџил'и, каква и м'аана најдоџе;

После ено џе-чес џодине џи баџалија, сеа џаниџули, сукњи, џамо вамо, џе баџалија скуџачеџе.

Минатото неопределено време, како што наведовме и погоре, има широка употреба во горанскиот говор во Полог. Во наведените примери можеме да

воочиме негова употреба во улога на општ претерит во формите на прво лице еднина и множина, но и во формите на другите лица во говорни ситуации што непосредно го вклучуваат говорното лице во искажаниот настан или дејство. Со употребата на формите на перфектот I во првото лице се покажува учество на говорителот во искажаниот минат настан, со други зборови имаме употреба на формите на префектот I за искажување на сигурни факти, темпорално определени во минатоста, што е главна карактеристика на минатите определени времиња. Ова ни кажува дека во горанскиот говор во Полог е речиси загубена семантичката дистинкција помеѓу минатото определено и минатото неопределено време, односно дека минатото неопределено време навлегло во сферата на имперфектот и аористот. Во овој говор, конструкциите на минатото неопределено време, преземајќи ги функциите на минатите определени времиња, се поместиле од неопределеното кон „универзалното“ минато време.

Спротивно на состојбата во горанскиот говор во Полог, во југозападните македонски говори минатото неопределено време го нема како функција, додека соодветните форми спорадично се појавуваат во секундарна модална функција. Во семантичкото поле 'минато' се појавуваат аористот и имперфектот како претерит и резултативните (перфектални) *има*-конструкции (Тополињска, 1995: 216).

Уште еднаш, треба да потенцираме дека во примерите среќаваме употреба на перфектот I и кога не станува збор за прекажување туку за директно кажување, не само во првото лице туку во сите три лица. Според Конески (1981: 467) тоа се случува во ситуации „што по некаков начин пак се поврзуваат со првото лице, спаѓаат во кругот на неговото знаење и опит, па како такви бидуваат од него лично засведочени“.

Во македонскиот стандарден јазик настаните искажани со конструкциите на минатото неопределено време за трето лице еднина и множина, функционално речиси комплетно ѝ припаѓаат на сферата на епистемичката модалност. Исто така и во горанскиот говор во Полог имаме модална употреба на *сум*-перфектот,

определена како прекажување или дистанциран однос на говорителот спрема вистинитоста на искажаниот настан, при што ваква употреба главно имаме кај формите за трето лице.

Примери:

Не-м'и-п̄рошла, п̄о-ј'аной̄ к̄е-б'иде к'а̄на̄ӣа, и сум рекла п̄у-ј'аной̄ к̄е-б'е̄џам. А он дошоф, никој да-не-џ'о-виџи;

И п̄а̄ӣко му му-рекоф ӯӣре к'-идем во-л'ивада к̄е к'осим ја; Сп̄'анав в'ӯӣро̄ӣо к'-иде да-коси;

И овја џо-сп̄авиџ кофч'аникоф, џо-сп̄авиџ, овја чуече во-п̄'иквиче, и овја како в'икаф овја п̄о-кр'ај џо-ј'аф;

И одело ова, одело, одело, видело офци, и офчароф џо-видеф п̄амо и му-р'екоф;

И џе-п̄'ушп̄иџ. Ама де̄п̄ево само ц'а̄рне̄п̄е, белеп̄е 'офце ич не-џе'-џледаф. Му-вл'еџоф вук, му-јаф, овја само ц'а̄рне̄п̄е. 'Акшам дошоф, иде, џаздава џо-џл'еда, нема офце. Абе офцеве ка-м'ало п̄и-се. Ц'а̄рне на-бр'ој-п̄и-се, а белеп̄е? Абе белеп̄е са-офце, п̄ребе да-и-ч'уаш. И сп̄а̄п̄о̄ӣ, и џо-'избркаф и-он;

Ем-осп̄анала Шарк'а-крава. Имало јеп̄им некое дејче, и п̄ӣа к̄е-о-п̄'ушп̄и со-н'еа и осп̄анала све-со Шарк'а-крава, ама Шарк'а-крава осп̄анала јалова, не-е-сп̄'евна мие викаме. Га-до̄п̄ерала дома, макаава рекла Шарк'а-крава к̄е-а-к'олеме, а она не-сакала, јеп̄имоф, чаре нема, к̄е-џо-к'олеп̄и. А ова о̄п̄-п̄л'ачење, к'аца, о̄п̄-п̄л'ачење, о̄п̄-с'а̄взе, каце џе-нац'р̄п̄ала више, за Шарк'а-крава. Ама на дејчево шп̄ио-и-биф п̄а̄ӣко, биф на п̄'ечал'ба. И кој-д'ошоф, још не-џа-з'аклале Шарк'а-крава.

Од наведените примери можеме да забележиме дека формите на минатото неопределено време се образувани од презентската парадигма на помошниот глагол сум и глаголската л-форма главно изведена од аористна основа, што е карактеристика и на перфектот во старословенскиот јазик. Според нас во горанскиот говор во Полог главно отсуствува поновата серија на глаголската л-форма базирана врз презентска основа, освен во ретки случаи, кај говорители кои живееле подолго време во друга средина.

4.1.1.2.3. Историски презент

Една од посебните употреби на презентот е кога со презентските глаголски форми не се изразуваат дејства актуелни во сегашноста, туку се користат за искажување на дејства кои му претходат на моментот на зборување, но се вршат истовремено со некој друг момент од минатото. Употребата на презентот за соопштување на дејства кои му претходат на времето на говорење, но се вршат истовремено со некое друго дејство или момент од минатото, ја нарекуваме релативна употреба (Белиќ, 1938/39: 179-183). Во ваков случај станува збор за историски презент. При раскажување на минати дејства историскиот презент се користи за „оживување“ на дејството, за да се разбие монотонијата на раскажување на минати настани и да се поттикне вниманието кај слушателот.

Примери: *И з'аминува време ѿојќи и в'еиштерка им-д'оаѓа. Со-к'осме, се-ч'еиш'ала ѿше кеј-к'ајнакоѿ, Јеленче браѿиче и вели, на-с'рниче, -немој да-сл'езеи, в'еиштеркава долу; Она ѿ-изм'амила, в'еиштерка, да-слезе. И јеленче браѿиче ѿлаче; И он-вика, -ее шѿо-имам још јено-бр'аѿиче овде ѿом'алово; Не можем ме-ч'увае чувари, сѿражари седеѿ ѿред-враѿиа; Оне све др'угаче шѿо-и-са све-ѿишѿеѿ на-ѿлас; Они вамо јадење ѿраеѿ, сарма, ориз на-ѿ'еѿсија, ѿра-со-м'есо све, и ке-јадеѿ и ке-идеѿ; коња в'рши све-на'околу, два-коња, вршеѿ; А он дошоф, никој да-не-ѿо-виѿи. Од-ѿек. Никој да-не-ѿо-виѿи, само јас-знам. Ја и Мерса знамо; И Емина вели, нешѿо се-ш'еѿкаѿе ѿи и Мерса; А ја в'елим, Мерса сака Сељ'ајдина; Седло и бисаѓе наѿиѿене. Бисаѓе на-к'оња шѿо-се-сѿ'авае, раѓе да-сѿ'аши; И ѿаму ка-сѿиѿиѿаи ѿе-сл'изае од-коња; И веќе Рамадан ме-д'ржи, Хисо ме-води, коња; И ѿо ѿлава ѿе-уд'ирае сефѿе со-кураѿ, ѿа со-л'ебој ѿри, ѿа со-з'ељке ѿри, и ке-ѿе-с'онеѿ; И ѿосле вуѿроѿо идеи н'а-чеиша; Туја-ден се-д'ржи с'ебаб и молиш Боѓа; Кам'ишца осѿ'анала, душек ч'исѿи, ѿере, ка-ке-идем нуса? ѿреба ѿосѿеља да-и'иеш. Па веќе со-ѿеѓла сушѿи ... Со-ѿеѓла суши душек; ченка во-д'ауре и ѿаре ф'ѿрл'ае сви во-д'ауреѿо и јена ѿи-б'ере во б'о-ча; И ѿосе ѿа-б'ереш во-вреќа. И ѿа-н'осиш во ѿраѿи да-ѿи-ѿа-б'иеш, в'авнаѿа итн.*

4.1.1.2.4. Идност

Во македонскиот стандарден јазик основно граматичко средство за изразување на предвидени т.е. идни настани се формите на кондиционал *praesentis* кои се преифрастични, односно образувани од партикулата *ќе* (добиена од помошниот глагол *хѣтѣти.) и од формите за сегашно време на глаголот (Лаброска 2008: 118).

Според Тополињска (1995: 222-223), партикулата *ќе* „е една од честиците-експоненти на епистемичната модалност“, кои „примарно носат сигнал за нефактивен карактер на дејството и дури вторично, поврзано со конкретна глаголска форма, а често и со поширокиот контекст, дозволуваат да се одреди и темпоралната карактеристика на тоа дејство“. Сепак, кондиционалот *praesentis*, како најмалку маркирана модална конструкција се покажал како најпогоден да ја преземе врз себе и функцијата за искажување на идност во македонскиот јазик.

Во горанскиот говор во Полог исто како и во стандардниот македонски јазик како основно граматичко средство за изразување на предвидени т.е. идни настани се формите образувани од партикулата *ќе* и од формите на сегашното време на глаголот, свршен или несвршен.

Примери:

Џемил'о мил'а ѿ'еѿкина ѿебе млада ќе-ѿе-ѿ'урае;

Ќе-ѿи-дојде Јусо 'оѿ-ѿазар;

Само на-ч'еѿма ќе-'идеѿ и дома;

Како де не мајко, ќе јадем;

На-ѿедесеѿ и две године лежеле овде сиѿне красѿе, ѿѿо-не-било на-вр'еме, али нема да го забраи, ќе го-ѿосеѿи ѿа ѿое болес ќе-му-ѿројде ѿреко-сн'аѿа;

Во горанскиот говор во Полог среќаваме голема употреба на формите на кондиционалот *praesentis* за искажување на минати хабитуални настани, каде што од контекстот може да се сфати дека станува збор за настани што вообичаено по утврден редослед се случувале во минатото. Инаку во стандардниот јазик со ваква функција најчесто се јавуваат конструкциите од типот *ќе* + имперфект (Конески, 1990: 191-192).

Примери:

- Не, не, немало ѿоење, само к-идеѿ жене ке-јадеѿ и ке-доеѿ;

- Сѿреда ке-биде навечер жене ке-иѿрае, ке-ѿуѿае, ке-има, ке-јадеѿ, најреѿ била сѿреда ѿа-вѿкае. И ке-иѿрае жене со-фесој, кој ѿрадски кој со фесој ѿел'ој ке-иѿраеѿ, ке-јадеѿ и к-идеѿ дома;

- На разбој идале, ке-сѿаи разбој даденица ке-ѿкае. И к-идеѿ жене ке-се-собереѿ свује-л'уѿи ѿѿо се-фамилија. Таму дадена ке-бидеи ама разбој се сѿавало, и ка-ке-ѿ'оѿкаеи некоа б'о-ча, идале на разбој. Фамилија ке-се-собере своа, ке-дое на-р'избој;

- Таке било адеѿ, берекеѿ. И жиѿоѿо к-идеѿ во-вод'еница во-млин ке-се-м'еле. Ке-ѿо-онесеѿ жиѿоѿо. Таму на боѿорица к-'иѿраеѿ дејке, хоро ке-се-фаѿеѿ к-изиѿраеѿ;

- Сме ѿрале алиѿѿа во-ч'еѿме во-Дол'оѿиѿа сме ѿрале. И ѿамо ке-ѿереме, во река ке-ѿереме, и в'вна, и в'внаѿа ке-с-исцеди, од-офце сѿрижена. И ке-ѿи-сѿрижеѿ офце и ке-сѿаѿме коѿеф во р'ѿка, ка-с'е-вели. И ѿамо ке-ѿа-нам'екнеме, ке-се-зѿре коѿеф вода и ке-ѿурѿме ѿраѿак, и руке кому ѿуцае коѿо болеѿ, ке-ѿи-ѿ'икнеѿ ѿуека;

- Смо ѿпроизвед'уале ѿорано, ѿченица сме-мл'еле, се жњело, се-млело, ѿченица ке сеѿи, ке-ѿа-жнѿи. Пролек ке-изореш нива и ^арѿи ке-ѿа-с'еѿи, ^арѿи и ѿченица, ^арѿи и ѿченица е ѿоубав леѿ, мешан, ама мѿе сме-биле само ѿченица, сме-млеле. И кој-ке-узре к-идеме ке-ѿ-'ижњеме, леѿо авѿус, ке-жњеме, ке-сѿанеме од два-саѿѿ сабаале и две ѿиве ке-ѿи-ѿ'ожњеме све-ке-ѿи-ѿ'ожњеме, рука-ѿо-р'ука две ѿиве све ке-се-ѿ'ожњеѿ. И ке-ѿ-'изврземе сноѿје ке-ѿи-н'аѿрајме ваке коѿѿе во-њива. Коѿѿе се-викале ѿѿа. Сн'оѿѿика сн'оѿѿика ке-ѿе-н'аѿраеи ваке, ке-ѿи-редѿи ка-куѿ, све-на'околу ваке, зн'а'ѿи ѿѿо-'убаво се-р'едиле коѿѿе. Ке-и-наредѿме ѿаке, кој-ке-д'оѿ време да-се-в^арѿи;

- Лок, жене н'икако, мужи к-идеѿ, ке-им-даеи урнек, на-мужи басно, и ке-ѿи-куѿи, свекор ли, девер ли;

- Мѿе оѿи школо чеѿв^арѿи'и-разред ка-ке-з'аврѿиѿи, и-ѿ'амија на-ѿл'ава;

- *Ќ-идеме ќе-собереме бил'ке, ќе и-осїајме да преноќ'евае и сабајле ќе-пром'ен'аме деца, и ќе-се-миеї и све;*

- *Ѓурѓовден на шесїи, прї-дена, ќе-'иѓрае младе, ќе-и'еїаје, ќе-се-н'ушаје, весело било, пр'убаво било;*

- *Ќе-ѓо-'исїаїчиши, ќе-ѓо-пр'уриши м'алово ишише, м'ака в'ода и ќе-о-држиши во-вруќо, ќе-д'ојде ќе-фїї'аса, ќе-ѓо-з'амесиши, ќе-ѓо-пр'уриши.*

Во горанскиот говор во Полог, во голем дел од случаите можеме да кажеме дека формите на кондиционалот *praesentis* за искажување на минати хабитуални настани ја презеле функцијата и значењето на историскиот презент. Преземањето се заснова на презентската форма во овие конструкции и релативната употреба на двете глаголски форми кога искажуваат минатост.

Исто така, Младеновиќ пишува за големата употреба на формите на кондиционалот *praesentis* за искажување на минати настани во горанскиот говор во Гора, Косово. Футурот за минатост е потврден во голем број примери, и тоа од глаголи од двата вида. Најчесто се користи за искажување на дејства кои во минатото се повторуваат по некој ред или обичај. Футурот се употребува и за искажување на минати дејства кои се идни во однос на некој момент во минатото. Во двете релативни значења футурот е синонимен со презентот¹ (Младеновиќ, 2001: 498).

4.1.1.3. Категорија начин

Во современата лингвистичка литература начинот претставува надредена категорија во однос на времето. Тоа значи дека кога зборуваме за одредени граматички глаголски конструкции, прво ги определуваме во рамките на категоријата начин, односно определуваме дали се модални или, пак, му припаѓаат на индикативниот начин.

---

¹ Преведено од српски.

Модалноста претставува субјективна оцена на настанот за кој зборуваме, односно ако искажуваме дејство, настан, во вид на намера, желба, забрана, очекување, претпоставка и слично, тогаш се работи за модално маркирано дејство.

Со **индикативот** се дава реалната слика за некое дејство или настан што се случил или се случува, а кој говорителот го констатира како таков без да внесува некаков суд или оценка за тој настан или дејство (Лаброска, 2008: 98). Односно со **индикативот** се претставуваат настани што се објективен дел од реалноста, во тој контекст настаните за кои зборуваме ги определуваме како сегашни, минати и идни. Во таква функција најчесто се јавуваат формите на презентот, аористот, имперфектот, перфектот и плусквамперфектот (Гајдова, 2002).

Кондиционалот служи за изразување идни дејства и ги вклучува ќе-конструкциите и да-конструкциите. Ќе-конструкциите ги дефинираме како конструкции со кои се предвидува, се претпоставува или се очекува дека определен настан ќе се случи во иднина под некој услов, без разлика дали таквиот услов е искажан или не.

Примери:

Сеа ја ќе-ѿе-ѿојнем ѿебе;

Само на-ч'еиѿа ќе-'идеи и дома;

Да-идем да-ѿраиѿам свекрѿа;

И дошоф ѿѿѿѿко да-ѿа-з'еме;

Џемил'а да-ѿа-ѿураѿе.

Императив, прохибитив и оптатив. Со формите на императивот и прохибитивот му наложуваме на соговорникот да изврши некое дејство, односно со императивот искажуваме заповед, а со формите на прохибитивот - забрана, додека со формите на оптативот искажуваме желба.

Во горанскиот говор во Полог, морфолошки форми за императив има само за второто лице еднина и второто лице множина, како што е и во стандардниот јазик.

Примери:

*Сн'аице мила сн'аице, 'ої̄вори ı̄ешк'е-ı̄орı̄е,
Ғазиме мило д'адино, в'икајı̄е свай̄а З'убера,
Ғемил'а мила б'абова 'илези н'адвор;
Ис'ечи-г̄и н'оккї̄ı̄е, ı̄икн'и-ми-се во-г̄'ас;
Пикн'иı̄ı̄е-г̄о во-к'ошарник да-г̄-исı̄'ей̄аей̄;
Ф'арлиı̄ı̄е-г̄о ı̄амо на-г̄'убре;
Полеј на:мо, шı̄о-л'ична-си, да-се-в'иг̄иш;
Перни-г̄о ı̄'о-г̄лава со-ч'изма;
Дад'иı̄ı̄е-и да-г̄'аде;*

Имаме императив во прво и во трето лице, се разбира со мали разлики во значењето, при што се употребуваат конструкциите на субјунктивот оформени со партикулата *да*, како и соодветни изрази оформени со партикулата *нека*. Примери:

*П'орı̄а да-му-'ої̄вори;
Да-з'еме к'оња д'орија и мене да-ме-з'еме и сı̄вари да-най̄'оарим;
Дај да-ı̄'оарим на-и'арене к'офчесу;
К̄е им даеш, нека јадей̄.*

Како што може да се види од примерите, императив во прво лице се употребува како еден вид согласност говорителот да пристапи кон извршување на некое дејство, а исто така и во трето лице немаме вистинска заповед.

Прохибитивот, во овој говор се изразува со следниве форми:

*Нема да-одиш ı̄и ка-сакаш,
Јок, не-може;
Немој мене да ми каеш;
Не викај ı̄ол'ко;
Не-слизај ı̄и;
Не-и-сı̄'авајı̄е р'ук'е во-ı̄ас;*

*Немој! не-џ'о-сакам Фаӣика;
Рамадам вели, немој̄ӣе, ӣесно ӣуӣче;
Немој да-сл'езеи, веӣӣ'еркава долу;*

Од оптативните форми за искажувањето на желба, во овој говор, ги среќаваме формите на субјунктив praesentis.

Примери:

*Увечер да дојдеш, од-седом-ӣӣоф;
Да-з'еме к'оња д'орија и мене да-ме-з'еме и с̄ӣвари да-наӣ'оарим;
Ако 'илезеи ӣр'ед-враӣа, бекари да-ӣе-в'ӣгеӣ, да-џи-в'ӣџӣи;
Кој-ке-се-жени ландер џо-скачиле на-с̄ӣ'оџ да-му-н'авреӣ ч'акишире, 'озџора да-
џо-ӣ'уӣӣеӣ и да-му-џе-'облечеӣ;
Ја се моља Ала да ка-н'ема ноќеска да-'умреӣ;
Мори, ӣреко-ӣ'енџер да-ми-ӣ'екнало да-р'ӣӣнем;
Сом-д'ошоф да-ӣе-з'емем да-д'оеи на-џос̄ӣи;
Ти си сакала да-беџаи, ке-друџ;
Да-одам во Скоӣје сакам.*

4.1.1.4. ВАЛЕНЦИЈА

4.1.1.4.1. Изразување на падежни односи

Во некои граматички описи под категоријата падеж се подразбира морфолошка форма на именката и на другите именски лексеми, менлива зависно од нивната синтаксичка функција и позиција. Меѓутоа, од друга страна падежите или падежните односи претставуваат синтаксичка категорија. Имено, под падежни односи ги разбираме односите на граматичка зависност во рамките на една реченица, односно граматичките начини на кои се прилагодуваат именските групи коишто ги бара финитната глаголска форма што ја конституира основната реченична конструкција (ОРК), или пак се побарувани од страна на друга именска група (Тополињска, 1995: 42). Со оваа дефиниција имаме кохерентен опис на падежните односи, како во синтетичките јазици така и во аналитичките јазици. Како што знаеме, кај синтетичките јазици, падежните односи се изразуваат со морфолошки средства, односно со посебни форми на именските зборови, додека кај аналитичките јазици, падежните односи се изразуваат на синтаксички и на семантички план, но и со некои граматички средства.

Во македонскиот стандарден јазик, падежните односи се изразуваат на синтаксичко рамниште со различни граматички средства, со мали исклучоци кај личните и роднинските имиња од машки род и кај некои заменки. Познато е дека во македонскиот стандарден јазик и во најголем дел од македонските говори дошло до губење на деклинацијата, т.е. до губење на морфолошките показатели на падежните односи, односно нивно пренесување од морфолошко на морфосинтаксичко ниво.

Во делот за морфологија веќе наведовме дека во горанскиот говор во Полог, а особено во горанскиот говор во Косово, имаме чување на одделни падежни форми. Така што, во однос на состојбата со чувањето на падежните форми и нивната дистрибуција, во горанскиот говор имаме малку поинаква ситуација, поархаична во однос на состојбата во западното наречје и во останатите македонски говори.

Во овој дел, повторно ќе можеме да ги видиме ваквите падежни форми, но сепак тука ќе се задржиме на падежните односи исклучиво на реченично ниво, односно ќе ги разгледаме начините на синтаксичко оформување на аргументите и нивното приспособување кон предикатскиот израз.

4.1.1.4.1.1. Именски синтагми во номинативен однос

Именската синтагма (ИС) во номинативен однос се карактеризира со категоријална меѓузависност од предикатскиот израз. Ова значи дека меѓу именската синтагма и предикатскиот израз постои обострана зависност (Цветановски, 2004: 148). Во оваа меѓузависност, именската синтагма му ги наложува лицето, родот и бројот на глаголот, додека предикатскиот израз бара од именската синтагма да не содржи никакви сигнали на зависност, да не биде употребена со предлог и кај именските класи кај кои постојат морфолошки падежни форми, да не се јавуваат такви форми.

Номинативната синтагма го посочува првиот аргумент импликуван од страна на соодветниот предикат, односно го претставува вршителот на дејството изразено со глаголската форма. Според антропоцентричката хипотеза, појдовниот аргумент којшто го претставува вршителот на дејството примарно е резервиран за првиот човек во хиерархијата (или некои други именки што означуваат човечки групи) или некое друго живо суштество. Примери од горанскиот говор во Полог: *Цамури'иница ми-е-шарила, на-м'ашина; Рамадан ġа-ġр'аев ġа'а-руѡа; И Емина вели, нешġо се-ш'еѡкаѡе ѡи и Мерса; и ѡаѡа Фикрија, Љуѡвиѡца Меѡоска, дава карам'ел'ѡѡа, ... и она куѡила јен-ф'ишек; И Емина ваке, аѡо ми-д'ава ѡеѡ-карам'ел'ѡѡа; Руфија вели, сѡр'амоѡа ка-к'-илезеѡ дејѡиња да-се-м'очае; К'амѡиѡца осѡ'анала, душек ч'исѡи, ѡ'ере, ка-ке-идем нуса? ѡреба ѡосѡеља да-ш'еѡеѡ; К'амѡиѡца, суѡи душек, да-ġо-исуѡи, ѡа-да-ми-с'оѡшеѡ ѡ'осѡеља; Бабо вели, низ-^аРзофѡи нуса да-идеѡ, а Рамадам вели, немоѡѡе, ѡесно ѡуѡѡче. И веке Рамадам ме-д'^арѡи, Хисо ме-води, коња; Есмија Јаѡоска 'облекла ѡ'аниѡули, зела ѡуѡа на-рамења; Не! нана н'е-иде, ѡој е; Друѡаѡе све, ѡол'ке, ама ми-л'еġнала Рајна ѡезина ѡуека; Ама Ала ġо*

īr'aīīīф да-ḡa-ū'ул'не, ка-бои-жив-је; Ја шīīо-сум-'имала јак'о-личен; Ја, бери карам'ел'чиќа, ја-н'е-īīīīīm, ја бери карам'ел'чиќа īурај во-седло; А он дошоф, никој да-не-'ḡо-виḡи; Само она имаше чизме ī'акве; И она ḡe-īрим'ейиша дека са ḡоре; И овја се-к'ачиф ḡоре на-ј'асика; Тое се-ск'ачиф ḡоре, од-м'ечка; Мие оī школо чейв^арī'и-разред ка-ке-з'авриши, и-ш'амија на-ḡ'ава, сīаваи; Ја ако з'еem сеа да-īī-к'ажуем; Посī'ареве ḡe-зн'аейī īо'убаво; Ли'ицава ḡ-'изедуа, ḡ-'исколе све; На служе им рекоф цароī īикниīе-ḡо во-кош'арник īамо; Офцейе од īрло 'илеḡле, мие īрчај да ḡи файиe ... муке смо īеḡлеле; Сабаале сīануе, оно īак вика ḡоре ī'ейлейīо; Сīражари седеī īр'ед-врайа; Коња в'риши све-на'околу, два-коња, вришей; Пикнейе ḡо, коњи ке-ḡ-'изḡазейī, īикн'иīе-ḡо кеј-к'оњи.

Во позиција на именска синтагма во номинатив можат да се јават и неодушевени референти, кои се прикажани како персонифицирани: *На мие девейн'аесе ḡодине сīруја дошла, а ја чей^арсдеветиа ḡодина сум родена, замисли сеа; Немало какво īелев'изија, īелевизија дошла Муран кој-се-р'одиф, седумдесī'рва ḡодина; Пуī дошоф īосле и све колојнаци све дошле; Сеḡа е највише луксузно, а īиша луксуз му донесуе све īоследице.*

Во номинативен падежен однос можат да бидат именски групи кои означуваат некоја машина, автомат и сл., управувани од човек, „но чие функционирање може да биде согледано самостојно“ (Тополињска, 1995: 46). Примери: *Дури лей се īродава, сваки ден' иде комбе; Пуī има, коле б'ускае сваки ч'ас; итн.*

Исто така, среќаваме во падежен однос природни појави, стихии и сл. кои не се зависни од човековата активност, „а за кои се јавува потреба да се нагласат во комуникацијата како агенсии кои вршат некаква активност“ (Лаброска, 2008: 135). На пример: *Имало кајнак īаму, извира вода; Али нема да ḡо забраи, ке ḡо-īосейи īа īіое болес му-īројде īреко-сн'аḡа.*

Во македонскиот стандарден јазик, но и во поголемиот број македонски говори, именската синтагма во номинатив, особено кога се јавува во провербална позиција, треба да биде референцијално употребена и да биде позитивно маркирана

по определеност. Според примерите со кои располагаеме, горанскиот говор во Полог отстапува од ова правило. Имено, во повеќето примери погоре дадени, во улога на вршител на дејството се персонални именки кои не се членуваат бидејќи сами по себе се определени, но каде што имаме општи одушевени именки во улога на вршител на дејство, можеме да видиме двојни примери, од кои во поголем број се оние без никакви ознаки за определеност. Во продолжение ќе прикажеме примери каде што во улога на вршител на дејството се јавуваат именки што означуваат роднински односи и кои во најголем дел од случаите се без член.

Примери: *И мајка ѓе-ӣ'ерала да-и'идеӣ да ӣ'асеӣ кр'аве; И се-к'ачиф ѓоре и 'илеѓоф д'евер; 'Имала м'ајка девей̄ сина и ена-к'ерка; И ќе-ѓе-ӣр'акеа ӣ'аӣковци кој-ӣӣо-сака да-и'иде, ќе-ѓ-и'ис̄раӣаӣ, и ӣаке; А бабо наредиф низ-^аРзовце, дан-ми-заминей̄ низ-цамија да-ме-земей̄. Низ-^аРзофце сом ошла ја нуса; Кој-ќе-се-жени ландер; Кој-ќе-ѓа з'емей̄ вамо ќе-и-сӣ'аеӣ ӣ'еӣсија, да-ѓа-сл'езе л'андар; Дома д'оаѓа нуса, на-вр'аӣа н'е-можей̄ ка-да-ѓа-ӣикней̄ во-н'аӣре; И ќерка им-се-омужила ӣодалеко; И кој-к-и'иде кеј мајка, ӣамо мајка ӣӣӣӣи и сес̄ира, ка-к'укајце; Макаава рекла Шарк'а-крава ќе-а-к'олеме; Ќе-ӣи-д'оѓ Сел'им-браӣ да-ӣе-з'еме; Ќам'ӣл-баӣе ќе-дое сеѓа, ќе-ӣи-каже. Во последните два примера можеме да видиме една карактеристична особеност за горанскиот говор во Полог, односно станува збор за именски синтагми образувани од лично име и именка што означува роднинска врска, коишто се изговараат како акцентска целост. Ваквите образувања се многу чести во овој говор и претставуваат именски синтагми позитивно маркирани по определеност, притоа како маркер на определеност не се јавува членот туку личното име.*

Во продолжение ќе дадеме повеќе примери каде што како именски синтагми во номинативен однос се јавуваат општи одушевени именки кои не се позитивно маркирани по определеност.

Примери: *И з'аминува време ӣојќи и в'еӣӣерка им-д'оаѓа; Она ѓ-изм'амила, в'еӣӣерка, да-слезе; Веш̄ӣерка му-ѓ-изм'амила; И веш̄ӣерка му-рекла слезӣӣе надолу; Јок, жене н'икако, мужи к-идеӣ, ќе-им-даеӣ урнек, на-м'ужи басно, и ќе-ӣи-куӣи, свекор ли, дeвер ли; 'Одало, 'одало, ѓо-сӣр'ела л'исица; Па кој-к-идеӣ да-ѓа-*

земей̄, алишӣари к̄-иде̄ӣ к̄е-'онесе̄ӣ ра̄ге, алишӣари, и к̄е-'онесе̄ӣ ра̄ге и к̄е-земей̄ дар; К̄е-д'ое̄ ӣр'ајарка да̄ ӣе-ӣр'ае̄ӣ; Ај-шӣо е село најсӣаро, ӣе̄ӣоско̄ ӣоле било море итн.

Во почетокот на приказните, коишто ги имаме во дијалектниот материјал, именските синтагми во номинатив се јавуваат по глаголот, што е карактеристика и за стандардниот јазик. Во овој случај именската синтагма е неопределена и претставува рема во реченицата: *Си б'иле едни муш-'и-жена и н'емале деца и рекле к̄е-ӣос'иниме јено д'е̄ӣе; Биле јено дејче и јено де̄ӣе; Имало је̄ӣим некое дејче; итн.*

Во однос на конгруенцијата по лице и број, на именската група во номинативен однос спрема глаголот, речиси нема отстапувања од правилата за конгруенција во стандардниот јазик.

Следно ќе прикажеме примери каде што конгруенцијата по број кај именските групи во номинатив кои се оформени како права конјункција главно е множинска: *И Емина вели, нешӣо се-и'е̄ика̄ӣе̄ ӣи и Мерса; Ле̄гнале, во-ч'ардак л'е̄гнале, бабо и нана, да-не-'илезем; Си б'иле едни муш-'и-жена и н'емале деца и рекле к̄е-ӣос'иниме јено д'е̄ӣе итн.*

Кај именските групи кои изразуваат социјативна множина среќаваме примери и со еднинска и со множинска конгруенција: *Деве̄ӣ до-д'есе̄ӣ године ӣос'ӣе̄ља не-сум-ӣослала, с'о-бра̄ӣ-ӣи н'е-сом л'е̄гнала; И 'иле̄гла, нај̄о'арила к'офчесу, со-ӣа̄ӣка, и го-'ос'ӣајла. // К̄е-се-за'ӣгруе̄ӣ со-л'андара, се-за'ӣгруе̄ӣ и ӣ'ӯӣае; И со-б'а̄ӣе̄ӣа, мие викаме ӣа̄ӣко, иде̄ӣ да-в'иде̄ӣ, нац'р̄ӣано итн.*

Во горанскиот говор во Полог среќаваме и примери каде што во номинативен падежен однос се јавува пациенсот, односно трпителот на дејството во реченицата со пасивна дијатеза. Пасивната дијатеза се изразува, како и во стандардот, со конструкција од ӣомошнито̄ӣ г̄ла̄гол сум и г̄ла̄голска ӣридавка од преоден глагол. Во ваквите случаи, именските групи во номинатив стапуваат во конгруенција по род и број со глаголската придавка од предикатскиот израз, додека агенсот може да не биде изразен површински:

*Имаме мие ѝлоча, џамија коџа е ѝраена; Еѝеклаци, озунјелеци шарене, ваке ка-
џемѝери, ама од-басма шиене; Пред Турци да доеѝ, џамија е ѝраена; Седло и бисаџе
накиѝене; итн.*

4.1.1.4.1.2. Именски синтагми во акузативен однос

Погоре видовме дека именската синтагма во номинатив го претставува појдовниот аргумент, вршителот на дејството, и притоа е во меѓузависен однос со предикатскиот израз. Именската синтагма во акузативен однос го претставува аргументот кој ги поднесува последиците од вршеното дејство, односно аргументот што е трпител на тоа дејство. За акузативен однос го сметаме односот меѓу предикатот и аргументот којшто е трпител на дејството, односно каде што на синтаксички план имаме директна граматичка зависност на аргументскиот израз од предикатот. За поблиску да го дефинираме овој однос, вниманието ќе го насочиме кон предикатите што имплицираат два или повеќе од два аргумента: појдовниот, т.е. првиот во функција на субјект (чиј референт е вршител, иницијатор на дејството) и вториот во функција на објект (чиј референт е поднесувач на дејството). Во овој случај (кај акузативниот однос) не интересира релацијата меѓу предикатот и вториот аргумент чиј референт има пасивна улога во исказот (Цветановски, 2004: 152). Се работи за предикат изразен со преодни (транзитивни) глаголи со активна дијатеза на реченицата.

Во позиција на поднесувач на дејството најчесто се јавува назив на материјален предмет, но може и на живи суштества, а вторично може да биде и назив на апстрактен поим. (Лаброска и др., 2012: 102).

Во македонските говори еден од основните показатели на акузативниот однос е удвојувањето на директниот објект. Удвојувањето на директниот објект е задолжително кога именската синтагма е определена, додека неопределена именска синтагма, иако не исклучува, сепак не бара задолжително удвојување на директниот објект. Од друга страна во македонскиот јазик, иако е аналитички, постојат

македонски говори во кои се зачувани остатоци од синтетичките падежни форми. Во случајот со акузативот, постои т.н. општа форма или *casus generalis*. Овие зачувани општи форми се сфаќаат како определени, а кај определените именски синтагми, како што потенциравме, основен показател на нивната акузативна функција е удвојувањето на директниот објект (Лаброска, Гајдова, 2010: 222).

Во однос на чувањето на морфолошките падежни форми и нивната дистрибуција, како што наведовме и погоре, во горанскиот говор во Полог имаме малку поинаква ситуација, поархаична во однос на состојбата во западното наречје. Како и во останатите западни македонски говори така и во овој говор имаме употреба на општата падежна форма (*casus generalis*) кај именките од машки род, но не само кај личните, туку и кај општите одушевени именки. Овие форми по потекло претставуваат стара морфолошка генитивно-акузативна форма добиена со наставката *-a* од старата *-o-* основа и се користат, меѓудругото, и за искажување на акузативен падежен однос (Лаброска, Гајдова, 2010: 223). Кај машките лични имиња и кај роднинските именки од машки род општата падежна форма се образува со наставката *-a* и проширената *-iia*: *А ја в'елим, Мерса сака Сел'ајдина; Немој не-џ'о-сакам Фаиика! А ја-и-в'ел'им, она Ќамила Наш'аиоски џо-с'акала, да, она Ќ'амила џо-с'акала; Го виде Асана; Сом џо видеф Суљоиia; Само џо сака Бешира; Викајие свайia Зубера; Го викнаф байеийa; Ја оийде се-оми, и ирво кеј бабейa; Да-изброи и да-'иззлеа и иосле сийавае сийо да-џо-в'иџи ландара; итн.*

Општата падежна форма ја среќаваме и кај именката Бог, која впрочем се чува и во останатите македонски говори: *Туја-ден се-д'ржи с'ебаб и да-молиш Боџа. Ја сум-молела Боџа Сел'ајдин да-ми-'умре. Ја се моља Ала да ка-н'ема ноќеска да-'умреи, ја-да-н'е-сеиим. Нема, они ми-в'елии да-м'олиш Боџа, иийо-с'акаш Алах ке-ийи-д'аде итн.*

Како што наведовме во делот за морфологија, во горанскиот говор во Полог, општата падежна форма се употребува и кај општите одушевени именки од машки род, но среќаваме примери каде што истата е загубена. Именките од женски и среден род не познаваат посебни морфолошки падежни експоненти: *Да земе коња*

дорија; *Од'ееќи на-т̄'амо, н'ајдуе на-ц'ара; И дошоф Јусо од-п̄'азар и в'рзаф к'оња во двор; но: Го изгубиф коњо̄и; офчароф го-видеф т̄'амо* итн. За разлика од ситуацијата во Полог, наведовме дека во Гора, Косово, општата падежна форма кај општите одушевени именки се употребува редовно: *Ут̄е̄ӣа брџа и офчара; Не сом видеф медведа; Чекам учиӣеља; Ут̄е̄ӣаӯ ка̄ӣе̄т̄ана; Мужа чекала; Коња да кујем; Зајца не виделе; От̄ӣшило во клек да одбере најубаво̄го којна; Облекло некоје алишӣӣа и јанало којна; Виделе јено̄го орла ке шо се п̄рка во каф...; Цареф син и т̄ује т̄ослушав којна и го с̄ӣајф на јена кар̄ӣа; Јанало којна де̄ӣе царево и от̄ӣшило дејка да му т̄ражи; И нашиоф орла* (Младеновиќ, 2001: 553) *Ке т̄и дајем јено̄го коња;* (Младеновиќ, 2001: 555); *Он кона ке ф̄а̄ӣи за нос и ке му се обеси и кон ке т̄ане* (Младеновиќ, 2001: 586); *Ајт̄ ке го т̄оје̄т̄ б̄ра̄ӣа, вола; Не го колем вола* (Младеновиќ, 2001: 567).

Исто така, дека состојбата во горанскиот говор во Косово е поархаична, ни покажува и чувањето на посебна определена општа падежна форма кај општите одушевени именки од машки род, особеност која е изгубена во горанскиот говор во Полог: *Го зеф го јанаф којн'а̄ӣо̄го и т̄'рнаф* (Видоески, 2000: 404); *Му било жал за ореф̄а̄ӣо̄го* (Младеновиќ, 2001: 553) *Се о̄п̄рос̄ӣиле од ореф̄а̄ӣо̄го* (Младеновиќ, 2001: 554); *Од дрӯг̄ара̄ӣо̄го мужа ми жена и ја смо т̄осес̄ӣриме* итн.

Понатаму, ќе го разгледаме изразувањето на акузативниот падежен однос во горанскиот говор во Полог во различни ситуации. Во позиција на акузатив останатите општи именки немаат посебна морфолошка падежна форма. Во ваков случај кога имаме определен аргумент во акузативен однос, изразен со некоја општа именка, истата не познава морфолошка падежна форма, туку е определена најчесто со член: *Ке-го-на̄ӣо̄ерей̄ӣ ке-го-т̄'урей̄ӣ жӣӣо̄ӣо во вреке т̄ӣа ченка̄ӣа, ке-го-на̄ӣ'о̄арей̄ӣ на-к'оња; И кој-ке-го-на̄сӣе̄ӣи к'ошо̄ӣ на-р'амења, и дома, ке-га-донесеи. Дома ке-га-т̄'ос̄ӣе̄ӣи в'а̄вна̄ӣа да-се-с'уиши. И т̄осе га-б'ерей̄ӣ во-врека. И га-на̄осиши во г̄ра̄ӣи да-т̄ӣи-га-б'ӣе̄ӣи, в'а̄вна̄ӣа; Во-руке да-а-ф'а̄ӣиши цре̄ӣња̄ӣа и цре̄ӣња̄ӣа ка-шӣо-е-врела, ке-га-т̄'ре̄вр̄ӣиши в'ак'и; Лебо̄ӣ ке-го-т̄'уриши во-цре̄ӣња̄ӣа врука, т̄ес̄ӣо меко, ке-го-т̄'уриши л'ебо̄ӣи и ке-мрднеши ваке и т̄осе ке-го-*

не е неочекувано за говор во кој имаме значајно помала употреба на членот во различни ситуации, за разлика од останатите западни говори и од стандардниот јазик. Но, сепак, ако ги погледнеме примерите може да забележиме дека отсуството на членска морфема кај овие акузативни синтагми е поврзано со линеаризацијата во текстот, односно именската синтагма во најголем дел од примерите се наоѓа пред глаголот.

Спротивно од последната наведена карактеристика, односно честата употреба на неопределена именска синтагма во акузатив со удвојување со кратка заменска форма, само во еден пример најдовме определен аргумент во акузатив без заменска реплика: *Да одм'еиуеиш ил'еваиша на'околу.*

Како конститутивен елемент на акузативната синтагма можат да се јават и заменките, чии морфолошки падежни форми се најдобро зачувани. Овие падежни форми се јавуваат во два заменски облика (кратки и долги заменски форми), при што нивната дистрибуција зависи од функционалната перспектива на текстот.

Прво, ќе дадеме примери каде што директниот објект којшто е тема на исказот е изразен само со кратка заменска форма, анафорски: *Ќ-идеме ќе-собереме бил'ке, ќе u-осијајме да иренокевае и сабајле ќе-ирум'ен'аме деца; Ќе-иуреи ченка во-д'ауре и иаре ф'арл'ае сви во-д'ауреио и јена ии-б'ере во б'о-ча; Ќе-обеле, ишаква ж'афшиа, ќе-обеле. И све ќе-се-цеди во кошои, ќе-и-иурам во кошои, слама ишио носе; Мие сме-биле само иченица, сме-млеле. И кој-ке-узре. к-идеме ќе-и-ижњеме, леио авгус, ќе-жњеме, ќе-сианеме од два-саиш сабаале; А он дошоф, никој да-не-и-виги. Од-иек. Никој да-не-и-виги, само јас-знам; И веке ме-ф'арлија во-и-осиел'а; ИТН.*

Следно, ќе дадеме примери каде што во директна зависност од глаголот се јавуваат долгите заменски форми, придружени со кратките, во состав на рема: *И она вели, не-и-о-сакам, она мене ќе-ме-иоицењ'ава, ќе-ми-дава ири крам'ел'чиќа; Е мене кој-ме-сл'егле од-коња, 'урнебес; да-з'еме к'оња д'орија и мене да-ме-з'еме и сиивари да-наи'оарим; Значи она ме ираишила мене како јадем; Цемил'о мил'а ии'еикина иебе млада ќе-и-и-иурае; И доага и него да-и-н'амами, веши'еркава, сака*

*и не̄го да-̄го-земе; И ка-ке-земей̄ дар и они алишӣари ка-ке-з'аминей̄, кој-ке-а-земей̄
ња, ӣраей̄ к̄ана; А ка-ве-им'инкале вас; Ка-б'акар да-ӣ^ар̄им, да-̄ги-сл'ушам само
њи; итн.*

Во согласност со наведените примери и направената анализа можеме да донесеме неколку заклучоци во однос на формализацијата на акузативната именска група во горанскиот говор во Полог. Во горанскиот говор во Полог, но и во Гора, Косово, кај машките лични имиња и кај роднинските именки, при изразување на акузативен однос имаме редовна употреба на флексивни форми и со одредени отстапки имаме речиси доследна употреба на заменски реплики. Така, во овој говор кај посочената група именки се јавува двоен показател на акузативниот однос: падежна форма + удвојување, бидејќи како што посочивме погоре овие зачувани општи форми се сфаќаат како определени. Во горанскиот говор во Полог, кај општите одушевени именки во функција на акузатив исто така се чува општата падежна форма и тогаш имаме отсуство на употреба на заменски реплики, но среќаваме примери каде што општата падежна форма е загубена. Од друга страна, во Гора истата доследно се употребува. Исто така наведовме дека во горанскиот говор во Гора, Косово се чува и посебна определена општа падежна форма кај општите одушевени именки од машки род.

Кога останатите општи именки се јавуваат во позиција на акузатив, и притоа се определени, тогаш речиси редовно имаме употреба на заменски реплики. Исто така, карактеристично за овој говор е употребата на заменски реплики кога во позиција на акузатив имаме нечленувани именски синтагми. Во однос на линеаризацијата на кратките заменски форми, видовме дека секогаш се однесуваат како проклитики, односно стојат пред глаголот, освен во императивните форми. Инаку, ваквата линеаризација е карактеристична за западните македонски говори, како и за стандардниот македонски јазик, таа има романски корени и е стекната во контактот со балканските јазици (Тополињска, 1995: 57).

4.1.1.4.1.3. Именски синтагми во дативен однос

Дативот претставува падежен однос помеѓу предикативниот израз и именската група претставена со второто живо суштество учесник во предикацијата (Тополињска, 1995: 74). Одделни предикати, покрај вршителот на дејството (номинативот), трпителот на дејството (акузативот) имплицираат и второ лице учесник во настанот. Дативот ја чува наследената функција на индиректен објект, но ја загубил локативната функција, т.е. посочување на објектот кон којшто е насочено движењето. Исто така и старата адноминална функција на морфолошкиот датив за изразување припадност, според прифатените критериуми спаѓа во функционалната зона на генитивот (Тополињска, 2008: 113).

Во стандардниот македонски јазик дативот се изразува на тој начин што именската синтагма што претставува аргумент во дативен падежен однос е придружена со предлогот *на* и со кратката заменска форма на личната замена за датив. Именската синтагма во дативен однос нема морфолошки показатели (Лаброска, 2008: 144). Пример: *Ана ѝ даде книџа на Снежана.*

Во горанскиот говор во Полог кај личните и роднинските имиња се чуваат дативните флексивни форми. Кај машките имиња и кај роднинските именки што завршуваат на консонант во овој говор дативната флексивна форма завршува на *-у*. Кај именките од машки род и кај роднинските именки што завршуваат на *-о* и *-е*, пред наставката *-у* се јавува *-ӣ*. Кај именките од женски род во датив се генерализирала наставката *-и* од меките основи. Примери: *И кој-д'ојдовме, ја-му-в'елим Рамадану; Џемил'а му-рекла д'еверу; И она куџила јен-ф'ишек, Емини; И убаво, ај веќе ме-з'еле, убаво, ме-з'еле, и Рамаданици и-вели, абе, а-ӣи-дале да-ј'адеш; И р'екоф: н'евесџо млада н'евесџо, Џемили; И веќе шџо-да-рабоџае ал' нуси г'лава, ал' коњу ноџе да џрес'ечеме, џа-да-џа-џ'икнеме во-н'аџре; Абе и вика на-ж'ени; итн.* Во примерите забележуваме дека именските синтагми редовно се придружени со дативните кратки заменски форми. Претпоследниот пример е интересен за нас, бидејќи имаме употреба на дативни падежни форми за изразување на посесивност, а притоа немаме удвојување. Во последниот пример, во дативен падежен однос

можеме да видиме конструкција од предлогот *на* + дативна падежна форма на именската синтагма. Ова можеби претставува одреден стадиум на премин од синтетички во аналитички начин на изразување на дативниот однос кај овој тип на именки. Во материјалот веќе сретнавме и примери каде што дативниот однос кај некои роднински именки се изразува аналитички: *Мори Зиб'ерице и-си-д'ала на-н'усави да-јаде*; *Деди и на нуса шербеѝ*. Во иста насока го гледаме и следниот пример: *Абе Дел'и-Асана, му-викаф, -а си-џоѝоф, џоѝоф сум ја, му-рекоф*. Тука имаме лично име во дативен падежен однос, којшто е изразен со општа падежна форма и притоа немаме употреба на предлогот *на*.

Веќе кажавме дека во горанскиот говор во Гора, Косово имаме поархаична состојба во однос на чувањето на дативните флексивни форми. Морфолошките форми на дативот редовно се среќаваат кај именките што значат нешто живо, и во еднина и во множина: *Аслану му ѝукна коњ*; *докѝору му рекла*; *лисици рече вук*; *дејкем џим зборим* итн. (Младеновиќ, 2001). Исто така како и кај акузативот, се чуваат посебни форми за датив во определените облици на именките. Ние сега ќе се задржиме на состојбата во горанскиот говор во Полог, односно на начинот на изразување на дативниот однос од синтаксички аспект.

Во горанскиот говор во Полог дативниот однос кај останатите именки се изразува со конструкции од граматичкиот предлог *на* + именска синтагма во основната номинативна форма, придружени со кратките заменски форми кои исто така се експоненти на дативниот однос: *На слуџе им рекоф цароѝ*; *На-сл'уџе им-в'ели, ѝикнейѝе-џо во-зл'аѝо*; *Јеленче браѝче и вели, на-с'рниче*; *А м'ајкава и-рекла на-д'ејчево*; *И му вели на-ц'ароѝ*; итн. Од наведените примери можеме да забележиме дека именската група најчесто е придружена со кратка заменска форма како граматички показател на дативниот падежен однос. И исто како и во случајот со акузативниот падежен однос, употребата на дативните кратки заменски форми не зависи од тоа дали именската синтагма е определена или не.

Во однос на употребата на кратките заменски форми, и на дативот и на акузативот, во случаите кога именската синтагма не е определена, според нас, можеме уште еднаш да увидиме специфика на еден говор кој при преминот од синтетизам кон аналитизам, поради влијание на одредени фактори, оформил граматички конструкции својствени само за него.

Во позиција на индиректна зависност од предикатскиот израз, како конститутивен елемент на дативната синтагма можат да се јават кратките и долгите заменски форми. Прво ќе ги разгледаме кратките заменски форми кои се јавуваат самостојно надвор од ремата: *Не, без-да'ириња к-'ида. Тамо јадење им-џрајле; Ам ка-ми-дошле чейири-н'ишана, чейири басме у чинишијане, све шамие, шарје свилене; Цамури'иница ми-е-шарила, на-м'ашина; И џи кој-си-биле к'анавка, фактички, к'ана кој-џи-џраиле, џи си сакала да-беџаши, ке-друџ; Грде н'аџре, немале ка-с'еа, и н'адулу џушиџени има-ка-к'ука, којле да-му-сџаши со-џченка да-џи-се-в'ари; Пучикика ке-сои'иеме, ке-ни-с'ошией; Тоџа ви-б'ив једини ден' к'е-шиџо н'ишиџо не-сџе-израб'оџале оџ-саб'аа'ле; И з'аминува време џоџки и в'ешиџерка им-д'оаџа; Таке сме се навикнале, ни се чиниџ ако сџруја ни-дошла сме-се-радуале, сџруја ни-д'ошла, џа џосле вода; Кој-ке-се-жени ландер џо-скачиле на-сџ'оџ да-му-н'авреџ ч'акшире, 'оџџора да-џо-џ'ушиџейџ и да-му-џе-'облечейџ, ваке не-џи-џек'инало, н'оџе да џе-св'иџка; ИТН.*

Во продолжение ќе ги разгледаме рематските удвоени синтагми: *Ја сум била најм'одерна, дверле-џушке ми-џр'ајле мене; мене не ми е џаја маана, е рекла, мене ми е маана друџо; А џоје живоџ мене ми-се-св'иџаф; Мене м'рша ми-се-џр'есе ка-џрџ; ИТН.*

Во горанскиот говор во Полог многу се чести конструкциите со дативно-генитивен јазол во кои со кратката заменска форма за индиректен предмет употребена пред предикатот во реченицата, се изразува посвојност: *Ејуџоски, самице во к'укике, кол'ко шџо-им-је к'укике џол'ква руџа им-је, на Ејуџофци; Ја сум-молела Боџа С'ељајдин да-ми-'умре; Да сесџра им-била, Шериф-'аџова. Им-била ж'ејейица, жејейица им-била, она и-била керка, џејзина; Кој-ке-виџим р'ук'е во-џас*

ми-џи-сџ'аиле; Ако џе-н'ацрџеиш к'ацеве нема да-џи-џа-з'аколем; Вешџерка му-џ-изм'амила; И џое жи'воџ ни-б'иф убаф; Млоџо убави ни-била нос'ијаџа, ама сеа овја младе не-а-с'акае; И све девџџ браќа и-из'умреле; итн.

Во горанскиот говор во Полог флексивен датив се чува и кај заменката *сиџе*, без заменски реплики: *И свим исџово џо-џр'аи.*

4.1.1.4.1.4. Именски синтагми во инструментален однос

Именските синтагми кои се во зависен однос спрема предикатскиот израз, а со кои се изразува средството, начинот, или пак придружбата на вршителот на дејството се наоѓаат во инструментален падежен однос. Инструменталниот падежен однос во горанскиот говор во Полог, како и во стандардот се реализира како предлошка конструкција со предлогот *со*. Инструменталот со својата основна функција на посочување на втор неодушевен материјален предмет, средство со кое се врши дејството го среќаваме во следните примери: *Со-да'уриња најџамо ке-џ'уџаме, џа оро ке-'иџраме; И ка-џа-сџ'аиш цр'еџњаџа и со-вџрник ка-џа-џоклоџиш; Жиџоџо ке-џо-соб'ереме со-л'оџџе со-м'еџле куй; И ке-џо-изд'ујеме на-вешер и џосле со-дрман све-ке-џа-исџр'ебиме; Со-слаб'ичике да-сл'изеиш, за џ'уриџеџе; Па веке со-џеџла суџиџ ... Со-џеџла суџи душек, Камиџа, суџи душек, да-џо-исуџи, џа-да-ми-с'оџиџџ џ'осџеља; Да-сум-зн'ала, џ'ерни-џо џ'о-џлава, со-ч'изма; И џо џлава џе-уд'ирае сефџе со-куран, џа со-л'ебој џри, џа со-з'ељке џри, и ке-џе-с'онеџ; И џе-в'рзале џри-с'арме со-џ'ељ; Со шамија озџора џе-в'рзуеџ и 'одваде шамија ваке, иџо-личн'о-било; И ке-џе-шареџ со-кања и сарма ке-џраеџ; И Шарка-крава со-р'оџо џа-урнала во-к'ајнакоџ; итн. Во продолжение ќе дадеме примери за втората основна функција на инструменталот, односно начинот на кој се извршува дејството: *Абе џи не-б'идуеиш чуек, и џ'о-н'еџо со-џ'еџање; Сеџа џод'инава с'ефџе, џо-'онесле на осми, ама со муџика; И без леџ смо сџале и со леџ; Преко џланина со маџаре, џеџки; Ти од книџа си учиш, ја се учиш со снаџа; Им-идем со-лев'а-рука, со-лев'а-рука н'е-може Салајдин да-ме-с'оне; Ка сме се мучиле, џа све со руке шо-сме**

раб'ошале итн. Од дадените примери со двете основни функции на инструменталот се гледа дека падежниот однос се изразува со предлогот *со* + именска синтаagma.

Како вторична функција на инструменталот го посочивме изразувањето на придружба на вршителот на дејството. Ваквата функција на инструменталот можеме да ја видиме во следните примери: *И 'илегла, најшо'арила к'офчеси, со-и'аишка, и го-'осијајла; Руфија вели, сир'амоша ка-к-'илезеи дејчиња да-се-м'очае и шелегин со-бабеша раб'ошае; ке-се-за'игруе со-л'андара, се-за'игруеи и ш'ушае; Се-н'аишле и со-ж'ене зеле д-'играе; Ама ми-изл'егнале све, и'авно луѓи ми-излегнале со-мене; Уише ке-идеш со-'офце; Со офце ја сум биф ш'амо на-гурбеш; Имало јешим некое дејче, и ш'а ке-о-и'ушии со-н'еа и осшанала све-со Шарк'а-крава; И со-баиеша, мие викаме ш'аишо, идеи да-в'идеи, нац'ршано; Он со-н'а збориф; девеш до-дешеш године и'осиеша не-сум-и'ослала, с'о-браи-иши н'е-сом л'егнала; Ако 'илезеи ир'ед-враиша, бекари да-ше-в'ишеи, да-ги-в'ишии, со-две-ири друшарице ш'уе, ш'аке било; Да-не-и'е-вишеи, со-бекари ш'а, никако ш'оа; итн.*

Инструменталот во ретки случаи може да се јави како падеж на објектот. Одделни предикати во реченицата може да имплицираат по два предмета. Во ваквите ситуации именската синтаagma во инструментал е втор објект кој по своите карактеристики изгледа како да е директен објект, но тој се однесува различно од директниот објект со тоа што не се членува и никогаш не добива заменска реплика, а во однос на немаркираната линеаризација, секогаш се наоѓа по правиот директен објект. Затоа го нарекуваме 'вторичен објект' (Лаброска, 2008: 152). Во вакви случаи среќаваме и примери со беспредлошка именска синтаagma во функција на инструментал: *И сеа сншче ке-о-сш'ашме на-сш'ецел', ке-го-врземе. Чумцулиња ке-го-нак'ишшме, ч'амиња, цунцулиња, дека сме-дов'ришле; По две-н'иве комшири сме-с'аделе; итн.* Сепак, во речениците каде што предикатите имплицираат по два ир'едмети и'очешшо се уиошребува зависна именска синш'агма со ир'едлошот *со*: *Они вамо јадење ираеш, сарма, ориз на-и'ешсија, гра-со-м'есо све; Кошле да-му-сш'ашш со-и'ченка да-иши-се-в'ари; Руша и'авна кој ке-га-нас'ишеме со-к'омшири; А она ге-нац'ршала ир'еш-иши, к'ашеш со-с'авзе; Нос'ијаш од-в'авна, ке-г-'исшредеш со-ц'рно*

и бело; И ке-иџрае жене со-фесој, кој ѓрадски кој со фесој шел'ој ке-иџраеи; Коња накииен сунейлија, ако е сунейи ѓраен, сунейл'иетие на-к'оња со-цв'екиња во руке; На све дејке со и'урбенке даваје; итн.

4.1.1.4.1.5. Именски синтагми во локативен однос

Локативот го определуваме како падеж за место, односно именската синтагма во локативен однос ја определува просторната локација на настанот. Локативот со помош на специјализирани предлошки предикати ги покрива сите просторни релации. Во горанскиот говор во Полог, локативната именска синтагма најчесто е предлошка, но може да биде и беспредлошка. Во нашиот материјал ги забележавме следните примери со беспредлошки локативни синтагми: *Сме ѓе-ѓр'аиеле војска; И Валандово и Демир Каија, Неѓоино иша све сме ѓрошле.* Можеме да заклучиме дека беспредлошките конструкции се јавуваат со глаголи на движење.

Со именски синтагми кои означуваат место, како најфреквентен предлог се јавува предлогот *во*, без разлика дали станува збор за називи на топоними или, пак, за општи именки: *Ти казав, дваесеи и једен ден сом-биф во Радуша; Во исочна Македонија сум бил ѓо слануѓок; И сум биф ишаму, во село јено Грнчиши; Сме ѓрале алишиа во-ч'ешме во-Дол'ошиа сме ѓрале; Во Јеловјане мие сѓока сме-ч'уале јалове; И шѓ'о-ѓраи ѓа-н'оси во-с'ело м'ечкава; И жишѓоѓо к-идеи во-вод'еница во-млин ке-се-м'еле; И ке-ѓи-сѓрижеи офце и ке-сѓаиме коѓеф во р'ика, ка-с'е-вели; И ке-с-'усуши она и во-вреке ке-ѓа-с'обереи и кој-ке-иш-ѓребе ке-ѓ-онесеи во-б'ијака да-иш-ѓа-б'ије; Руфши и велим, иди он'еси-ѓи во-друѓиш'одаја нана и бабо; Абе р'екоф, ишкн'ише-ѓо во-к'ошарник да-ѓ-исѓ'еѓаеи, демек до-уѓре оно нема да-исѓрѓи, во-к'ошарник; И Шарка-крава со-р'оѓи ѓа-урнала во-к'ајнакоѓ; Некој-си ошоф во-ѓланина; Леѓнале, во-ч'ардак л'еѓнале, бабо и нана, да-не-'илезем; И ишѓко му му-рекоф уѓре к-'идем во-л'ивада ке к'осим ја; По-крај, ѓо-крај, ѓо-крај, иа ке-д'ојдеш вамо во-среде на-л'ивада; Нишѓо сесѓро сом-к'оѓаф*

'arġaii vo-n'ива; итн. Посебно интересни се последните примери каде што имаме употреба на предлогот *во*, со именки кои означуваат место на отворен простор, а со кои во стандардот главно се употребува предлогот *на*. Но, исто така и предлогот *на* го среќаваме со оваа функција: *А мие сме се-м'училе, на нива сме-'идале, сме жн'еле со-р'уке; И ^xајде ме-он'есоја н'а-чеиша, д'инки-ӣоки, д'инки-ӣоки, ме-он'есоја н'а-чеиша; На разбој идале, ќе-с̄иши разбој даденица ќе-ӣкае; Фамилија ќе-се-собере своа, ќе-дое на-р'азбој; Ис̄ио, ќе-ġа-ӣр'ос̄иеш на-ӣл'о̄ио:ј, ӣ'аква е-в'а̄внӣа, ишишана; Се шиеле бале, бале са наредена ӣос̄ӣеља и зав'иена за да-се-с̄ӣаеӣ на-к'оња, на-к'оња да-се-на̄ӣоари и сандаци на-к'оња се-ӣо'ариле на̄ӣред, ӣа нуса на-коња ќе-идеӣ; Врекеӣе изнакиӣани на-к'оња на̄ӣоарани, вр'ека̄ӣа изнак'ӣӣена; Кој-ќе-се-жени ландер ġо-скачиле на-с̄ӣ'о̄ да-му-н'авреӣ ч'акшире; итн.*

Во горанскиот говор во Полог за изразување на локализираност на дејството со одушевен локализатор главно се употребува предлогот *кеј* + именска синтагма: *Знам рӯа во-ӣлевња сме-имале, рӯа и ӣаму ке-Зад'инофци ӣӣо имае; И ӣи кој-си-биле к'а̄навка, фак̄ӣички, к̄ана кој-ӣи-ӣраиле, ӣи си сакала да-беġаиш, ке-дрӯ; Ајде носи, ама не-с̄ӣ'ӣġнеу до лив'ада̄ӣа, до-кеј-н'еġо; Ка-д'а-дојдем до-ке-ӣ'ебе?; Е̄ӣа дојди ке-м'ене н'о̄кеска; К'офчеси н'а̄ӣре ġи-в'икале с̄ӣвари кеј-ем-с'едале; Од кеј с̄ӣе н'осиле вода?; Кеј Гра̄ӣцко е Грнчишӣе; итн.*

Движење по површината на нешто или, пак, по должината на нешто се изразува со именски синтагми со предлогот *ӣо*: *По р'авноӣо сме 'ӣġрале, бр'езноӣо ка-ќе-ġо-з'аминеш и ќе-з'амине, дрӯгар ќе-има и ќе-з'амине; На̄ӣре било с̄ӣрамо̄ӣа жене да ода̄ӣ ӣо-сокаци, дејке ис̄ӣо да ода̄ӣ ӣо-с'окаци; Вӯӣро свадба се-ӣраи, суней̄ ли свадба, идеӣ ӣо-нуса, зимае нуса и ӣаке; итн.*

Движењето во внатрешноста на одредено место се изразува со предлогот *низ* и именска синтагма: *К'-идеӣ дејке н'ис-село со-ж'и-ӣо дејке ќе-ӣ'ӯӣаеӣ; Бабо вели, низ-^аРзофци нуса да-идеш, а Рамадам вели, немој̄ӣе, ӣесно ӣӯӣче; Па ӣи нели мо̄гло низ-балкон да-скокнеш, заӣӣо не-си-скокнала; итн.* Во сличен случај како во последниот пример можеме да видиме употреба на предлогот *ӣреко* + именска група: *Мори, ӣреко-ӣ'енџер да-ми-ӣ'екнало да-р'ӣӣнем.*

За изразување на границата на просторот до кој се оди или од кој се поаѓа се користат предлозите *до* и *од* + именска синтаagma: *И ѿаѿѿа-Шерифа од-Турско им беше јена браѿѿучеѿѿка на-сѿѿароеѿѿ, ^аРзовска неѿѿѿо им-била; И дошоф Јусо од-ѿѿазар и в'рзаф к'оња во двор; Га-ѿѿ'урае веќе ѿа-ѿѿурдеѿѿ 'оѿѿ-куќа; Пеѿѿки од овде до Валандово, ѿѿеѿѿки; Ајде носи, ама не-сѿѿ'иѿѿнеуе до лив'адаѿѿа, до-кеј-н'еѿѿо; И овја како ѿѿ-јаф и до-средеѿѿо сѿѿиѿѿнало и коѿа сѿѿ'иѿѿнаф до-л'ивада; Ја-ќ-идем до-дома да-донесем; Со-да'ириња наѿѿамо ќе-ѿѿ'уѿѿаме, ѿа оро ќе-ѿѿ'иѿѿраме, ѿа ќе-се-ислик'ујеме, ѿа-ќе-ѿѿе-исѿѿ'аѿѿиме до-с'рѿѿ.*

Како предлози со коишто се образуваат именски синтагми кои изразуваат локациона содржина ќе ги наведеме и предлозите *ѿред*, *зад*, *ѿод*, *над*: *Не можем ме-ч'увае чувари, сѿѿражари седеѿѿ ѿр'ед-враѿѿа; Ако 'илезеѿѿ ѿр'ед-враѿѿа, беќари да-ѿѿе-в'иѿѿеѿѿ, да-ѿѿи-в'иѿѿиѿѿ; З'ад-куќа сме иѿѿрале; А сѿѿаро село било ѿреко-р'ека, кеде, ѿод Маздрача; Над-калено има ѿуѿѿ; итн.*

4.1.1.4.1.6. Именски синтагми во генитивен однос

Генитивот го дефинираме како хиерархизиран однос меѓу две именски синтагми, односно во генитивен однос се наоѓаат именски синтагми што се зависни од други именски синтагми. Главни функции коишто му се припишуваат на генитивниот однос се: да врши посесивна функција – да изразува релација на поседување, партитивна функција – да изразува релација дел – целина и да изразува припадност – релација на роднинска врска.

Во горанскиот говор во Полог првиот вид релација се изразува на различни начини. Релација на поседување изразена со предлошка конструкција со предлогот *од* во нашиот материјал најдовме мал број примери: *Во двор д'евеѿѿ к'уќе, све од д'евеѿѿ бр'аќа; Була сум била, јелек од Цаниѿѿаѿѿиѿѿца ми-зеле; Кафана е од браѿѿ мој.* Пообично е изразувањето на релацијата на поседување со зависна беспредлошка именска синтаagma: *Тамо је куќа Ваѿѿѿова; Нисок е ѿенѿер Ќан'ѿѿѿкин морам да-р'ѿѿѿне; Во ливадаѿѿа сме-оѿѿле Саѿѿѿова; Чизме жѿѿѿѿе Османиѿѿине Фаркоска; итн.* Морфолошкиот генитив уште на прасловенска почва конкурирал со

таканаречените посесивни придавки деривирани од именки–имиња на човечки суштества, поретко и на животни. Доминирале суфиксите *-овъ во деривација од именки од машки род и *-иъ во деривација од именки од женски род (Тополињска, 2008: 120).

За изразување на посесивната релација 'роднинска врска' исто така доминира употребата на зависна беспредлошка именска синтагма со посесивна придавка: *Сесѝра бабова да-не-била; Цемил'а мила бабова 'илези н'адвор; Да сесѝра им-била, Шериф-'аџова; И дошла Рамад'аница Авина да-ме-н'аѝраи; Друџаче све, ѝол'ке, ама ми-л'еџнала Рајна ѝезина ѝуека; Цемил'о мил'а ѝ'еѝкина ѝебе млада ке-ѝе-ѝ'урае; Назиме мило д'адино; Им-изб'еџале се-н'аѝиле, браќа нанине од Турско; И ѝаѝа-Шерифа им-вели, ^аРзофска била она; И ја, ај ај ај, и ѝаѝа Фикрија, Љуѝвиѝца Мейоска, дава карам'ел'чиќа; итн.*

Кај роднинските називи, посвојност може да се изразува и со посвојните заменски придавки: *Им-била же'ејеѝиѝца, же'ејеѝиѝца им-била, она и-била ќерка, њејзина; И и ѝуаф ... и ѝуала некоа ѝеѝика њејзина; Мајка моа, била; итн.*

За изразување на партитивност, односно релација дел–целина во горанскиот говор во Полог се користат предлошки конструкции со предлогот од: *И в'авнаѝа ке-с-исцеди, од-офце сѝрижена; Ке-оѝкриеш в'арник, со-млеко, млеко со-ѝас, од-в'арникоѝ, да-виџиш млеко сефѝе; Према ѝлоча ѝѝо имаме од џамија наѝраено; Од лева сѝрана, ѝрема Јеџуовце или кеде е, Врайниџа, имаеѝ канџе од бродој; итн.*

Конструкции со предлогот од + именска синтагма може да изразуваат и релации од типот 'кој порано му припаѓал на X', 'кој доаѓа од страна на X', кој порано бил составен дел на X', каде што немаме вистинска посвојна интерпретација: *Еѝеклаџи, озунјелеџи шарене - ваке ка-џемѝери, ама од-басма ѝиене; Цреѝња од земја-е, ѝѝо ка-ѝ'еѝсија д'л'абока; Носија реѝко џа-има'е сеџа, а мие сме-џа-ѝраеле од в'авна; Сеџа носеѝ све џраџко, носеѝ од-б'асмо; Од-нууѝ се-ѝраело маја; итн.*

4.1.1.4.1.7. Именски синтагми во предикативен однос

Тука ќе го разгледаме предикативот којшто означува однос меѓу именската синтагма во функција на таканаречениот именски прирок и помошниот глагол кој ја придружува во соодветниот предикатски израз, и номинативната именска синтагма која го посочува носителот на особините именувани со предикативната именска синтагма (Тополињска, 2008: 114). Меѓу именскиот дел и глаголскиот дел од прирокот постои конгруенција по род и број, додека таква конгруенција меѓу именските синтагми во номинативен и предикативен однос не е задолжителна. Во продолжение ќе дадеме повеќе примери со именски синтагми во предикативен однос кои се дел од именскиот прирок: *Ја сум у-џ'одине чук; Мие сме се мучиле, али живоџи ни-биф убаф; Ѓурџовден џ'аков биф, али н'е-биф неџиџо к'ујзнај к'ако; Урвич биф џоџодем од Теџоо; Ја сум била најм'одерна; Па ајадароски биле буљук; Таква е-в'авнаџи; Цреџња од земја-е; ^аРи и џченица е џоубав леџ, мешан; Личен ќе-биде дворџи; Бисаџе џиене се, ка-џ'орбе се-џиене; И џаџи-Шериџа им-вели, ^аРзофска била она; Значи, бакамен е џорџ'окалов; И Руџија сџраџиџа беше; Шарк'а-крава осџанала јалова; К'ајнакоџи б'иф џодем; итн.*

Во материјалот среќаваме примери каде што глаголот - копула е испуштен од именскиот прирок, при што прирокот е сведен на неговиот именски дел: *Вешџеркава со-к'осме, се-ч'ешл'ала џуе кеј-к'ајнакоџи; Тие забулене, џозраве биле; Врекеџе изнакиџиани на-к'оња најоарани, вр'екаџи изнак'иџена; Руџа џ'авна кој ќе-џа-нас'иџеме со-к'омџири; итн.*

4.2. Именска синтагма (ИС)

Номинацијата ја определуваме како именување на нештата од стварноста, односно од светот којшто не опкружува или што се дел од нашиот мисловен свет. Номинацијата покрај предикацијата е една од основните цели на јазичната комуникација. Основен продукт на номинацијата е именската синтагма. Во овој дел од трудот ќе ги разгледаме начините на кои се формализира именската синтагма во

горанскиот говор во Полог, при што ќе ги претставиме граматичките категории на именската синтагма, како и дополнителните членови коишто се јавуваат во исказот.

Именската синтагма претставува синтаксичка конструкција која се состои од конститутивна именка, како нејзин главен член, и дополнителни членови, кои се јавуваат како дополнителни определби на конститутивниот член. Како дополнителни членови на именската синтагма можат да се јават придавски зборови, зависни именски синтагми или релативни реченици.

Како основни компоненти на именската синтагма се јавуваат, референцијалната служба, односно идентификувањето на предметите или појавите за кои станува збор и количествената квантификација на именуваните предмети или појави, коишто можат да се мерат според нивните временски или просторни параметри. Според наведеното, семантичката структура на именската синтагма се состои од референцијалната карактеристика (Р) и количествената карактеристика (К), а сè што произлегува од нив го нарекуваме предикативна содржина. Семантичката структура на именската синтагма може да се претстави на следниот начин: $PK(\bar{u})$ (Тополињска, 1997: 110).

Како конститутивен член на именската синтагма главно се јавува именката, но тука ќе ги разгледаме и останатите конструкции кои можат да се јават како конститутивни: составите од типот $\bar{u}oa\ \bar{u}\bar{u}o$, кој $\bar{u}\bar{u}o$; именки коишто бараат задолжителна определба и супстантивизирани придавки.

Релативната заменка $\bar{u}\bar{u}o$ може да биде придружена со други показатели на синтаксичка зависност или да стои самостојно: *И к-идеӣ жене ќе-се-соберей̄ свӯје-л'ӯзи ш̄ӣо се-фамилија; Биса̄ге на-к'о̄ња ш̄ӣо-се-с̄ӣ'авае, ра̄ге да-с̄ӣ'аӣи; То̄га ви-бив једини ден' к'е-ш̄ӣо н'ш̄ӣӣо не-с̄ӣе-израб'о̄ӣале о̄ӣ-саб'а̄'ле; Ама на дејчево ш̄ӣо-и-биф̄ ш̄а̄ӣко, биф̄ на ӣ'ечал'ба; Ама оно 'имало с̄ӣр'емно л'исица, ш̄ӣо-го-ӣ'икнало; итн.*

Како конститутивни членови на јадрената именска синтагма можат да се јават именки коишто бараат задолжителна определба. Станува збор за именки со релациска содржина (пр.: *мајка, ш̄а̄ӣко, бра̄ӣ, дедо, баба, комишија* итн. кои, кога се

примарно употребени, бараат да биде именуван аргументот во однос на кој тие се определени), именки кои означуваат делови од нешто (пр.: *џлава, влакно, ноџа, рачка* итн.) и именки со релативно сиромашна содржина кои во контекстот се семантички празни (Цветаноски, 2004: 93). Во горанскиот говор во Полог ги сретнавме следните примери: *Ама на дејчево иӣо-и-биџ ӣаӣко, биџ на ӣечал'ба; Им-изб'еѓале се-н'аӣиле, браќа нанине од Турско; Нисок е ӣенџер Кан'ишќин морам да-р'ӣине;* итн.

Во функција на конститутивен член на јадрената именска синтагма може да биде и придавски збор којшто се супстантивизирал. Вакви случаи имаме во стандардниот јазик, а се често се среќаваат и во горанскиот говор во Полог: *Им-изб'еѓале се-н'аӣиле, браќа нанине од Турско, се-н'аӣиле и со-ж'ене зеле д-'иџрае, и зеџ да ӣцуе с̄иаро'еӣ, да-се-к'ара и они избеѓале, ӣ'уӣане им-џе-зад'ржале; Ти н'е-можеи да-ми-'измењаи м'ојеӣо, ј'а-шо-сум-џо-к'ажал; Имам мие ӣлоча, Цамија коџа е ӣраена. Нијена немало овде; Дел'и-Асан дел'и-орман, б'удала, будал'а-орман, ус̄еаџ мечка да ...; А мори свр'ако н'емам н'иено мило, све браќа ми-'умреле немам фам'илија; И јена џи-б'ере во б'о-ча и ке-џо-наӣоерей̄ ке-џо-ӣ'урей̄ жӣӣоӣо во вреке ӣиша ченкаӣа; Мие све-н'аше сме јале; Ц'рне на-бр'ој-ӣи-се, а б'елеӣе? Абе б'елеӣе са-оџе, ӣребе да-и-ч'уӣи; 'Иџра'е млада, и беќари и дејке, з'иено иџрае, а наӣре немало з'иено, масе женски и масе мушки било, немало м'ешање; Сеџа носей̄ све џрацко, носей̄ од-б'асмо; Ке-џо-ис̄ӣаӣчиши, ке-џо-ӣуриши малово ишише, млака вода и ке-о-држиши во-врџко* итн.

Во продолжение ќе се задржиме на дополнителните членови што можат да се јават во јадрената именска синтагма. Претходно споменавме дека како дополнителни членови на именската синтагма ги среќаваме придавките и придавските зборови, други зависни именски групи и релативните реченици.

4.2.1. Придавските зборови како дополнителни членови на именската синтаagma

Придавските зборови, освен во улога на конститутивни членови на именската синтаagma, многу често се јавуваат како дополнителни членови коишто ја доопределуваат именската синтаagma. Притоа, придавските зборови стапуваат во конгруентна врска со именката, којашто е конститутивен член на именската синтаagma. Во горанскиот говор во Полог, главно нема отстапувања од конгруенцијата на придавските зборови по род и број со именката, меѓутоа среќаваме и такви случаи: *Во Јеловјане мие сѝока сме-ч'уале јалове*. Тука имаме мешање на усогласувањето по форма и по значење, односно имаме колективна именка со множествено значење и конгруенција на придавката според значењето наместо според формата.

Придавките коишто ќе ги разгледуваме ќе ги поделиме според теоријата на Тополињска (1997: 119), односно според тоа какво значење носат ги делиме на единечни и генерични кондензатори, кои според традиционалната клсификација ги нарекуваме релациски придавки, и на модификатори кои традиционално ги нарекуваме качествени придавки.

Во однос на редоследот на придавските определби во рамките на именската синтаagma, разликуваме два модела: немаркиран редослед – кога придавката стои пред именката; и маркиран редослед – кога придавката стои зад именката.

Немаркираниот редослед е карактеристика на македонскиот стандарден јазик, како и на останатите словенски јазици, а исто така, овој редослед се среќава и во горанскиот говор во Полог: *Малов'е-йушке се-йр'ајле, йа золем'е-йушке се-йрајле; И к-идејй жене ке-се-соберейй свује-л'уѓи шйо се-фамилија; Ка-ке-доеш, свилен'е-шарйе; Рамадам вели, немојйе, шесно йуйиче; И му-рекоф ке-зе-бр'оши само ц'рнейй'е-офце, ке-зе-бр'оши; Ейа сйанала саб'аале Цемил'а рано,' измела р'авне дв'орој; Сн'аице мила сн'аице, 'ошвори шешк'е-йорйе; Цемил'а мила б'абова 'илези н'адвор, дај да-ш'оарим на-ш'арене к'офчеси; Сев^фска чешма има; Сйрозо родишйели, сйар'е-људи да-не-ш'е-виѓейй на йушй, да-не-ш'е-виѓейй, со-беќари йа, никако шоа;*

Ваиѿова; Нисок е ѿ'енѿер Ќан'ишќин морам да-р'иѿне; Чизме ж'афѿе Османичине Фаркоски; итн. Можеме да видиме од примерите дека ваквите посвојни придавки се употребуваат исклучиво во постпозиција.

4.2.2. Именка како дополнителен член на јадрената именска синтагма

Според Конески (1981: 267), во македонскиот стандарден јазик не е мал бројот на примери каде што именките се јавуваат како определби. Во горанскиот говор во Полог, исто така среќаваме повеќе примери со именки кои претставуваат именски определби: *На све дејке ѿ'урбе-нке даваје. Сега м'индели давае, најре ш'амије ѿ'урбенке; Лей к'офчаник, зел'аник, кој ш'ио сака ѿ'оа да најраи; И ќе-и'грае жене со-фесој, кој г'радски кој со фесој ш'ел'ој ќе-и'граеѿ; В'икајѿе свиѿа З'убера да-з'еме к'оња д'орија; Еѿеклаци озунјелеци, шарене – ваке ка-ѿемѿери, ама од-басма ишен; И ѿ'амо ќе-ѿа-нам'екнеме, ќе-се-з'ре коѿеф вода; итн. Ако ги погледнеме примерите, во однос на линеаризацијата немаме отстапки од правилата коишто важат во стандардниот јазик, односно прва е именката која што е конститутивен член на именската синтагма, а по неа именката што ја определува. Претпоследниот пример е интересен, бидејќи и двете именки, и конститутивната и именката определба, претставуваат турцизми, кои заемно придонесуваат за значењето на именската синтагма, и притоа имаме придавка која ја доопределува именската синтагма. Во однос на последниот пример, станува збор за изразување количество од некоја материја со беспредлошко надоврзување.*

4.2.3. Количествена информација во именската синтагма

Како една од двете основни компоненти на именската синтагма, рековме дека е количествената квантификација, која се изразува преку граматичката категорија број. Односно, станува збор за одредување на бројот на предметите кои се именувани, бидејќи најчесто претставуваат дискретни единици подложни на броење и мерење во просторот и во времето. Овде ќе се осврнеме на елементите коишто ја

носат количествената информација во рамките на именската синтагма во горанскиот говор во Полог.

Дел од количествената информација се оформува уште на морфолошко ниво, односно именките конститутивни членови на именската група се менуваат по број, а кога се во множина најчесто има дополнителен член кој количествено ги определува. Во горанскиот говор во Полог, како и во стандардниот јазик имаме форми за изразување обична множина и избројна множина, додека збирната множина се употребува поретко. Најпрво ќе ги дадеме примерите за изразување множество еднородни елементи, кои се образувани од именки во множинска форма и придружени со број што ги доопределува: *Четири басме у чинијане; И ге-в'рзале ири-с'арме со-и'ел; Селце Ке е било ир'и-куке, овде имало ириесе. Аио ми-д'ава иеи-карам'ел'чика, немој не-џ'о-сакам Фаиика; Она мене ке-ме-иоицењ'ава, ке-ми-дава ири крам'ел'чика; И ка-ишо ишии'ееки ирол'еиали и се-н'аирајле све ири-к'укајце више; ке-сианеме од два-саи сабаале и две њ'иве ке-џи-и'ожњеме све-ке-џи-и'ожњеме, рука-ио-рука две-њ'иве све ке-се-и'ожњеи; По две-њ'иве комири сме-с'аделе; И све девей браќа и-изумреле; Си биле едни муш-'и-жена и н'емале деца и рекле ке-иосиниме јено д'еи; Ја ако з'еем сеа да-иш-к'ажуем... осомдесей и-чеири године; Сио године сом наираиф, сом осариф, и иш да дочекаш да-осариш; На-и'едесей и две године л'ежеле овде сиин'е-краси; И јена, иеи-жичке беле и јена и'рна, иаке било; Јена свадба, јена-н'едел'а две, кој јена кој две. Од жишо ду свадба, јена-н'едел'а; Ти казав, дваесей-и-једен ден сом-б'иф во Р'адуша; Имаш ир'еињарке две в'аке во-руке; И ио глава ше-уд'ирае сефие со-к'уран, иа со-л'ебо-ј ири, иа со-з'елке ири, и ке-ше-с'оней; итн.*

Од примерите можеме да забележиме дека определбата, односно бројот главно ѝ претходи на именката. Поинаку е само во последните два примера, а се случува исто како и кај придавските зборови кога ремата се истакнува со маркиран редослед. Интересен е последниот пример каде што во именската синтагма со маркиран редослед 'со-л'ебо-ј ири' именката од машки род е со форма на обична

множина, но кај истата именска синтагма, кога би имале немаркиран редослед именката би била со форма на избројана множина.

За изразување на поголема бројност на лица од трите морфолошки броја се употребува именката *души*, пред која стои бројна определба: *За-да-а-д'онесеи мечка во-село ѝребе д-'уѝейаши сѝ'о-душе*.

Избројаната множина, како и во стандардниот јазик така и во горанскиот говор во Полог се образува кај именките од машки род кога истите се претходени од бројна определба: *Ам, ка-ми-д'ошле чейири-н'ишана; Дв'а-коња, вршеѝ; 'Имала м'ајка д'евеѝ с'ина и ена-ќ'ерка; Во двор девейѝ-џр'оба, све од девейѝ-бр'ака; В'ечера, вечер, а до-в'ечер ке-ѝр'емрем, дв'а-дења џл'адна; С-'имало ѝуѝани, ѝр'и-дења идале; Преко ѝланина со маџаре, ѝешки. Седомн'аесе дена; Ја сум рабоѝеф месец дена, без д'инар; Некол'ко дења сме биле; итн.* Од последните примери можеме да видиме дека именките од машки род образуваат форми на избројана множина, не само кога определбата пред нив е број туку и во случаи кога пред нив има други количествени определби.

Приближна бројна вредност во горанскиот говор во Полог се изразува на повеќе начини, но најчесто со редување на два соседни броја, еден до друг: *Лейко, две-ѝри-к'уке имало, ѝаке било; Ако 'илезеи ѝр'ед-враѝа, беќари да-ѝе-в'иџеѝ, да-џи-в'иџиши, со-две-ѝри друџарице ѝуе, ѝаке било; Седом-осомнаесе сиџурно има; итн.*

Приближна бројност може да се изрази и со т.н. невистински броеви, со кои всушност говорителот дава еден вид релативна оцена за бројноста: *Па ѝреко ... Према ѝлоча шѝо имаме од џамија најраено, ѝреко ил'аду и некол'ко џодине; Ја и велам, ѝол'ни ја кол'ко-сум-с'обрала во-с'едло; Се собрале ѝавно жене, кај-ќ'е-јадеи во ѝол'ко џуџи, ѝи-је-сѝ'рам да-јадеи; Ама ми-изл'еѓнале све, ѝавно л'уџи ми-изл'еѓнале со-мене, ке-ќ'е-смеам, к'е-можем да-сѝ'анем; итн.*

Во неколку наврати во трудот, горанскиот говор во Полог го прикажуваме како говор во кој се зачувани повеќе архаични особености. Како дел од тие особености ќе го наведеме и чувањето на морфолошките форми за збирна множина и нивната употреба со вистинско збирно значење. Формите за збирна множина, со

вистинско значење сè уште се употребуваат во неколку западни македонски говори – гостиварскиот, кичевскиот, струшкиот, охридскиот и велешкиот говор (Лаброска, 1999: 126–127). Карактеристика на формите за збирна множина е што не се употребуваат со броеви. Примери: *Найре вериџе сѝавала ка-на-с'инцирје, ѝа ка-на-соа ваке во к'ука; И ке-џ-'изврземе снојје ке-џи-н'ајрајме ваке којице во-њива; И ѝша ке-сѝаеѝ и ке-о-н'ајраеѝ и ѝша, ѝол'ко оѝ ѝриликe снојјеѝо и ѝосле џе-ѝ'оварейѝ на-к'оња; Горне-Ливаџе са џоре; Таја болес бил'ке кој се развивае или дивје-ѝрње, ѝоџа умирале, во ѝша време умирале; Ама он на-д'рво се-ск'ачиф џоре од-мечка, и ѝеѝаф, мие мравје в'икаме; итн.*

Семантичките колективни именки од типот *народ, војска, сѝока, село* и сл. формално се во еднина, и конгруенцијата обично е еднинска, но можат да се сретнат случаи и со множинска конгруенција: *Мие, наше село, ѝа Селце Кеќ. И никако не се намн'ожило ѝша куќе најшаму; А сѝаро село било ѝреко-р'ека, кеде, ѝод Маздрача; В'ојска кој-д'ошла; Во Јеловјане мие сѝока сме-ч'уале јалове* итн.

4.2.4. Референцијална карактеристика на именската синтагма

Рековме дека референцијалната карактеристика на именската синтагма претставува способност за идентификување на делови од светот. Во овој дел ќе ги разгледаме граматичките средства со коишто се изразува референцијалната карактеристика на именската синтагма во горанскиот говор во Полог. Притоа, треба да наведеме дека референцијата може да се утврди и надвор од именската синтагма, односно на нивото на реченицата.

Според степенот на идентификација, именската синтагма може да биде: 1. без референција, односно ИС употребена предикативно; 2. генерично употребена ИС; 3. употребена како назив на еден издвоен елемент кој постои, но не е идентификуван; и 4. определена ИС, која што означува еден единствен објект, познат и за говорителот и за адресатот на текстот.

4.2.4.1. Именски синтагми со идентификуван елемент

Најпрво ќе ги разгледаме именските синтагми со идентификуван предмет кои се изразени со конститутивни членови маркирани по определеност. Како такви се јавуваат личните заменки за прво и второ лице еднина, кои можат и да бидат испуштени во текстот, но првото и второто лице да бидат изразени преку морфолошките глаголки наставки. Примери: *Ја сум била најм'одерна, дверл'е-йушке ми-йр'ајле мене; Ја шй̄о-сум-'имала јак'о-личен; И й̄и кој-си-била к'анавка, факй̄ички, к'ана кој-й̄и-йр'аиле, й̄и си сакала да-б'егаиш, ке-друз̄; Нуса ке-'идем в'уй̄рош̄о; Бабо, ми сй̄аил'е й̄ара да-ф'ајрим, кој-ке-чуеш и й̄арава да-га-ф'ајриш, на-рука од-й̄рс; итн.*

Кај множинските заменки за прво и второ лице станува збор за т.н. елиптична множина 'јас + х', 'ти + х', каде што обично од контекстот се открива кој покрај говорителот се крие позади *ние*, односно кој покрај присутниот соговорник се крие позади *вие* (Тополињска, 1997: 194): *Мие сме се мучиле, али живоий̄ ни-биф убаф, мие не сме-знале й̄оубаво й̄ога; Е й̄осле веке не-сме-^ходале д'ејке мие, гол'оглава ка-с'еа шй̄о-'одай̄; И им-ре'коф вие ке-ударай̄е и ке-в'идий̄е шй̄о-е; А ке-иґрай̄е ке-й̄ујей̄е; итн.*

Именските синтагми коишто се конституирани од сопствени имиња, исто така се оспособени да ги идентификуваат референтот. Примери: *Цамуриш'иница мие-шарила, на-м'ашина; Рамадан га-йр'аев й̄аја-руй̄а; И Емина вели, нешй̄о се-и'ејкай̄е й̄и и Мерса; К'амица, суши душек, да-го-исуши, й̄а-да-ми-с'ошией̄ й̄осй̄еља; итн.*

Во горанскиот говор во Полог, како што прикажавме погоре, сопствените имиња кога ќе се најдат во зависнопадежен однос се јавуваат со посебни морфолошки падежни форми (види ...): *А ја в'елим, Мерса сака Сел'ајдина; А ја-и-в'ел'им, она К'амила Наш'ајоски го-с'акала, да, она К'амила го-с'акала; И кој-д'ојдовме, ја-му-в'елим Рамадану; И она куй̄ила јен-ф'ишек, Емини; итн.*

Именските синтагми конституирани од општи именки во вокатив, исто така се инхерентно маркирани по определеност: *Абе бай̄е, бай̄е, кеј си; Девере н'ајмлай̄ девере в'о-мене не-је-м'аана; А мори свр'ако н'емам н'иено мило све браќа ми-'умреле немам фам'илија; Ш̄ио ми-м'иришиши море бра̄ӣе з'емњојна ваке;* итн. Од примерите можеме да забележиме дека во горанскиот говор во Полог како експоненти на определеноста кај вокативните именски синтагми се јавуваат посебните вокативни наставки. Исто така, гледаме дека конститутивниот член на именската синтагма може да биде придружен и од дополнителни членови што го изразуваат експресивниот став на говорителот спрема соговорникот.

За именските синтагми со конститутивни членови немаркирани по определеност, Тополињска (1997: 200) наведува дека сами по себе дадените именски синтагми не го идентификуваат референтот на кој се однесуваат, туку идентификуваноста произлегува од заедничкото искуство на соговорниците стекнато или пред или во текот на разговорот, т.е. во времето на изговарањето на текстот. Како експоненти на именската синтагма немаркирана по определеност употребена за идентификација, се јавуваат показните заменки. Како и во стандардот така и во горанскиот говор во Полог, показните заменки постојат како троен систем: *-ов, -он, -ӣ*, кои се маркирани по род и просторна оддалеченост од говорното лице, односно покрај обележјето за определеност, показните заменки имаат и деиктичко обележје. Показните заменките на *-ов* содржат поблиска деиктичност – посочуваат предмети блиски до говорителот; заменките на *-он* содржат подалечна деиктичност – посочуваат предмети оддалечени од говорителот и соговорникот, додека показните заменки на *-ӣ* посочуваат предмети кои се оддалечени од говорителот, но кои се блиску до соговорникот.

Во македонскиот јазик, како што знаеме, од показните заменки *-ов, -он, -ӣ*, настанува посебен систем на определување со членски форми изграден врз базата на енклитичност.

Членот претставува едно од средствата за изразување на определеноста со коешто го издвојуваме нештото што го сметаме за познато од родот на кој тоа нешто припаѓа. Членот е прагматично средство кое ни помага во идентификацијата на објектите за кои станува збор во текстот, т.е. објекти-референти на употребените во текстот именски синтагми, или уште попрецизно: денонати на поими кои во текстот земаат облик на именски синтагми (Тополињска, 2006: 9).

Членот *-ӣ* го содржи обележјето за детерминираност (определеност). Тој, по дефиниција е лишен од вистинска деиктичка функција. Пораката што ја носи членот гласи „тој на којшто мислам“, што значи дека станува збор за еден прагматички маркер на референцијата кој на соговорникот му помага во идентификацијата на посочуваниот објект.

Употребата на членот *-ов* во стандардниот македонски јазик има неколку функции, односно се јавува во употреба за изразување на неколку значења:

- Просторна блискост; припадност: *Ќе седнам на сѝолчево; Ракава ме боли.*
- Временска блискост до говорителот; опфатеност со настанот, со процесот: *Леѝово бевме во Грција; Нема решение на ѝроблемов.*
- При употреба на членот *-ов*, покрај идентификација во просторот и во времето, се чувствува и извесна експресија, нагласување на блискоста, интимен однос кон посочуваниот објект. Ваквиот тип на посочување не исклучува, *deixis in absentia*, односно според Конески (1982: 232), на овој начин не се посочува објект во опсегот на нашите чула, што реално го покажуваме, туку претставата за тоа лице се побудува пред себе. Пр.: *Шѝо го нема уиѝе човеков.* Што значи дека елементот *-ов* не е само средство за идентификација, туку и средство за посебен тип експресија, и како такво функционално се разликува, не само од акцентогените форми на показните заменки, туку и од експресивно неутралниот елемент *-оѝ*.

Членот од низата *-он* се употребува за изразување на:

- Релативна оддалеченост од говорителот – *deixis in praesentia*: *Јас живеам во жолѝана куќа.*

– Временска/ емотивна/ интелектуална оддалеченост – *deixis in absentia*: *Народон кај нас не ѓи знае ѓише работѓи.*

Исто така, треба да ја споменеме и генеричната употреба на членот, кога поимот означен со именката е употребен за означување како поим за целиот род, односно за целата класа.

Од горенаведеното можеме да увидиме дека во македонскиот стандарден јазик членските морфема *-ов* и *-он* не се јавуваат во чисто членска функција, туку во најголем дел нивната употреба останува во сферата на функциите на показните заменки (Лаброска, 2008: 217). Меѓутоа, состојбата во горанскиот говор во Полог се разликува од таа во стандардниот јазик. Голем број примери ни покажуваат употреба на членската морфема *-ов*, која се доближува до чисто членското значење карактеристично за членската морфема *-ѓи*. Пр.: *Јеленче браѓиче и вели, на-с'рниче, -немој да-сл'езеш, веѓиѓ'еркава долу; И она, веѓиѓ'еркава м'ислила, ѓол'ко ... и ошла ѓо-зела, с'рниче им-ѓо-з'ела и им-ѓо-д'онесла, с'есѓ'риче; Он ка-сл'изаф надолу ѓо-дрво, му-с-ок'рѓило дрво, и ѓраво на-м'ечка. И ѓа-ф'аѓиѓф за-'уѓи. И он оѓи-сѓ'ра; не-ѓа-ѓуѓиѓаф и ѓа-ј'анаф. И ѓиѓ'о-ѓ'раи ѓа-н'оси во-с'ело м'ечкава; Га-доѓ'ерала дома, маѓаава рекла Шарк'а-крава ке-а-к'олеме, а она не-сакала, јеѓиѓмоф, чаре нема, ке-ѓо-к'олей; Ке-ѓа-н'амаѓиѓ во село, кр'авава му-р'екла, мораѓи да-ѓа-н'амаѓиѓ; Ја-к'идем до-д'ома да-донесем, да-се-м'аѓзетѓ сѓ'адово; И кој ошло, она знае дека, маѓ'аава, н'е-мож да-ѓе-н'аѓрѓе, ама ова ѓе-наѓ'рѓѓала, јеѓиѓмоф, д'ејчево; А м'ајкава и-рекла на-д'ејчево; И овја ѓо-сѓ'авиѓф кофч'аникоф; После се друѓиве села населени. Миѓ сме ѓрѓви; итн. Во неколку наврати веќе споменавме дека горанскиот говор споделува повеќе особености со западните македонски говори, така и во однос на употреба на членската морфема *-ов*, овој говор им се придружува на повеќето западни македонски говори. Покрај употребата со членско значење, членската морфема во горанскиот говор се употребува и со пространствено значење: *Ако ѓе-н'аѓрѓеш к'аѓеве нема да-ѓи-ѓа-з'аколем, а она ѓе-наѓ'рѓѓала ѓр'ейѓ-ѓиѓе, к'аѓейѓе со-с'аѓзе; Полеј на:мо, ѓиѓ'о-л'ична-си, да-се-в'иѓиѓи, на-в'ода, во-к'ајнаков, леле, леле ѓиѓ'о-л'ична-си; да-ѓ-'измаѓи да-сл'езе; итн.**

Во горанскиот говор во Полог имаме ограничена употреба на членската морфема *-он*: Пр.: *Кравене ѝасеѝ џеф ден* и сл.

Во продолжение ќе дадеме примери од употреба на членската морфема *-ѝ* во горанскиот говор во Полог: *Ако ѓе-наџрѝеиш к'аџеве нема да-ѝи-ѓа-з'аколем, а она ѓе-наџрѝала ѝр'еѝ-ѝише, к'аџеѝе со-с'аџве; И ова за-слизање надолу, и он к'ајнакоѝ ка-б'ѝф ѓодем; И Шарка-крава со-р'оѓои ѓа-урнала во-к'ајнакоѝ; Во брдо да-бр'ои до-д'евеѝ, и она ќе-изѓледа, адеѝоѝ је ѝакоф; Шиесосма сом ѓа реновираф кровоѝ, ѝосле она ѝиѝо ѓа викае Кале најраѝф, али наша Џамија е најсѝара; Ако ѝи-е-џебоѝ добар све ќе-дојде, ако не е добар џеб нема ниѝиѝо; И сѝаѝоѝ, и ѓо-избркаф; Од'ееки на-ѝ'амо, н'ајдуе на-џ'ара. Го-ѝикнале ѝамо, на слуѓе им рекоф цароѝ ѝикниѝе-ѓо во-кош'арник ѝамо; Ајде носи, ама не-сѝ'иѓнуе до лив'адаѝа; Сабаале сѝануе, оно ѝак вика ѓоре ѝ'еѝлеѝо; И оно одма ѝаѝ л'ираѝа, се-расф'есѝуе; Оне удри, оно злаѝници в'аѓаф, оне удри, оно л'иреѝе шо-ѓе, ѓ-извадило; итн. Примерите ни покажуваат во каква употреба се јавуваат именските синтагми со членските морфеме на *-ѝ*: а) Анафорски употребени именски синтагми; б) Ситуациски определени именски синтагми.*

Во горанскиот говор во Полог се среќаваат и именски синтагми кои истовремено се определени, и со членски морфеме и со показни заменки. Примери: *И она веѝѝеркава м'ислила, ѝол'ко ... и ошла ѓо-зела; И овја се-к'ачѝф ѓоре на-јасика, јеленче бр'аѝѝе; И ова за-слизање надолу, и он к'ајнакоѝ ка-б'ѝф ѓодем; Сабаале сѝануе, оно ѝак вика ѓоре ѝ'еѝлеѝо; итн.* Ваквата појава е карактеристична и за други македонски дијалекти, а причините може да се повеќестрани. Може да станува збор за влијание на грчкиот јазик, каде што ваквата појава е регуларна. Од друга страна може се појавила потреба за обновување на експонентот на референцијалната определеност со воведување и на показната замена. Удвојувањето на предметот што веќе функционира кај именските синтагми во дативен и акузативен однос, можел да повлијае, удвојување да се појави и кај синтагмата во номинативен однос (Лаброска, 2008: 220).

Во овој дел од трудот уште еднаш ќе потенцираме дека во горанскиот говор во Полог употребата на членот е редуцирана, односно членските морфемии не се употребуваат онаму каде што во стандардниот јазик и во околните македонски говори редовно се употребуваат. Примери: *И з'аминува време ѝојќи и в'еиш'ерка им-д'оага; Она њ-изм'амила, в'еиш'ерка, да-слезе; И мајка ње-иш'ерала да-'идеи да ѝ'асеи кр'аве; И се-к'ачиф ѓоре и 'илеѓоф д'евр; И сеа сн'иче ке-о-с'и'аиме на-с'и'еѓел', ке-ѓо-врземе; А ја к'анарка сум, најре к'анарке ѓи-леѓињале, ке-им-ѝ'ујеи;* итн. Во примерите можеме да видиме именски синтагми употребени во номинативен и во акузативен однос кои се нечленувани, додека во стандардот во ваква позиција членувањето на именските синтагми е редовно. Редуцираната употреба на членот во горанскиот говор во Полог, од една страна можеме да ја сметаме како понова појава којашто е резултат на влијанието на српските околни говори (Видоески, 1962: 151–152), или, пак, од друга страна и во овој случај може да станува збор за една скаменета состојба настаната при преминот од синтетизам во аналитизам.

4.2.4.2. Именски синтагми со неидентификуван референт

Именските синтагми со неидентификуван референт izdelуваат елементи од едно именувано множество, но притоа не ги идентификуваат. Во горанскиот говор во Полог, како и во стандардниот јазик главни показатели на неопределеноста на именската синтагма се неопределените заменки. Во материјалот од горанскиот говор во Полог во ваква служба ги сретнавме следните неопределени заменки: *некој* – за изразување објективна неопределеност; *еден* – за изразување главно на субјективна неопределеност; како и лексемата *фил'ан* – за изразување на субјективна неопределеност. Именските синтагми со неидентификуван референт можат да бидат со конститутивен елемент кој е необележан, а информацијата за неидентификуваноста да ја носи дополнителен член којшто е главно замена, а исто така како конститутивни членови кои се маркирани како индивидуализиран неидентификуван референт можат да се јават неопределените заменки, употребени самостојно. Најпрво ќе дадеме примери со именски синтагми со неидентификуван

референт со заменката *некој*: *И и ѿуаф ... и ѿуала некоа ѿеѿка ѿејзина; Ако ицнеи, ѿе-сѿомиња ѿриаѿељ, а ако не е ваке, ѿе-сѿомиња некој душман; Усѿројник ќе-биде некој ѿо'уљледен чуек, и к'-иде ѿамо ќе-а-н'аѿрае рабоѿаѿа; итн. Како што кажавме претходно, среќаваме примери каде што *некој* самостојно ја конституира именската синтагма со неидентификуван референт: *Имало некој 'идеф на-ѿурбеѿ, ама н'е-носиф ѿ'аре; И некој имаф, -засѿ'аниѿе ја ќе-ви-к'ажем; Некој-си ошоф во-ѿланина, ѿо-изѿубиф коњоѿ; итн.**

Именските синтагми со неидентификуван референт конституирани од неопределената заменка *неѿѿо* исто така изразуваат објективна неопределеност. Примери: *Од-Турско им беше јена браѿѿ'учеѿка на-сѿ'ароеѿ, "а Рзовска неѿѿо им-била; Зб'ориле они ѿо-н'иѿни неѿѿо; И сме наѿрајле неѿѿо блаѿо ќе-н'аѿраиш и ѿиш исѿо, исѿоѿо и-с'еа ѿо-ѿр'аиме; Ѓурѿовден ѿ'аков биф, али н'е-биф неѿѿо к'ујзнај к'ако; Ја ако з'еем сеа да-ѿи-к'ажуем... осомдесеѿ и-чеѿири ѿодине, можеш ли-ѿи мене да-ми-к'ажеш неѿѿо; итн.*

Во продолжение ќе дадеме примери од горанскиот говор во Полог, каде што лексемата *еден* се јавува со вистинска членска функција, односно во улога на неопределен член: *И сум биф ѿаму, во село јено, Грнчиѿѿе; А иѿо сум 'имала јен фес; Од-Турско им беше јена браѿѿ'учеѿка на-сѿ'ароеѿ; Ф'арл'ае сви во-д'аиреѿо и јена ѿи-б'ере во б'о-ча; итн.*

Во горанскиот говор во Полог, за изразување субјективна неопределеност се употребува и лексемата *фиљан*: *Овја усѿомен ми-осѿанало од-ѿоѿај, ѿоѿај од фиљан чуек.* Оваа лексема е заемка од турскиот јазик со значење дека „тој и тој е идентификуван за оние чии зборови се прекажуваат, но експлицитно неименуван во текстот“ (Тополињска, 1997: 222).

4.2.4.3. Именски синтагми употребени генерично

Именски синтагми употребени генерично се оние со кои се именува множество референти на кое припаѓа и поимот означен со дадената именска

синтагма. Во горанскиот говор во Полог среќаваме именски синтагми со генерично значење кои можат да бидат: именски синтагми без член; именски синтагми со член; именски синтагми со еден како неопределен член. Примери: *Седло се-в'икало од-чиний'ијане, ке-шо-се-с'обира; Најре к'ајнарке ги-леѓињале, ке-им-и'ујей; Таква е-в'авнаија, бела; Пченицаија се врши со-коњи; Јена свадба, јена недел'а две, кој јена кој две;* итн. Именските синтагми без член и оние со членска морфема даваат различна информација. Именските синтагми со нулти показател укажуваат само дека постои таква единка означена со дадената именска синтагма која му припаѓа на соодветното множество елементи. Со именските синтагми употребени генерично со членска морфема, најчесто се даваат квалификации што важат за сите припадници на даденото множество означено со таа именска синтагма (Лаброска и др., 2012: 144). Меѓутоа, во горанскиот говор во Полог, како говор со редуцирана употреба на членот, среќаваме именски синтагми употребени генерично без член, кои даваат квалификации за сите припадници на даденото множество означено со тие синтагми. Пр.: *аРш и иченица е иоубав лей; Црејња од земја-е, исџо ка-и'ејсија дл'абока;* и сл. Исто така, во еден пример сретнавме генерично употребена именска синтагма определена со показна замена: *Сеѓа е највише луксузно, а иија луксуз му донесе све иоследице.*

5. ЛЕКСИКА

Делот од науката на јазикот што се занимава со проучување на зборовите, односно на лексичкиот состав на јазикот се нарекува лексикологија. Зборот, односно лексемата претставува основна единица на лексикологијата. За да се проучува лексичкиот фонд на еден дијалект потребно е, покрај јазичните закономерности, да се познаваат и општествените услови во кои егзистира даден говор, и на синхронско и на дијахронско рамниште, бидејќи како што знаеме лексичкото рамниште на еден јазик е најдинамичното рамниште, коешто е најподложно на промени. Лексичките посебности, покрај фонетско-фонолошките и граматичко-структурните особености, имаат важна улога во оформувањето на една поцелосна претстава за одделен говор (Давкова-Ѓоргиева, 2004: 51). Горанскиот говор во Полог претставува еден специфичен, преоден и периферен дијалект кој изобилува со разновиден лексички фонд. Иако, споделува зборови со соседните говори, сепак се карактеризира како говор со многу лексеми кои се специфични и карактеристични само за него. Оваа специфичност, од една страна се должи на тоа што горанскиот говор претставува и периферен говор, кој се наоѓа на периферија на македонскиот, но и на словенскиот јазичен простор, а знаеме дека периферните говори се карактеризираат со бројни архаични, но и иновациски црти. Од друга страна, влијаела и географската положба на населените места Урвич и Јеловјане, а особено положбата на поголемиот регион Гора од каде што најголем дел од населението потекнува, кој изгледа речиси изолирано од останатиот свет, така што влијанијата од надвор биле сведени на минимум. Своја улога во затвореноста на говорот и зачувување на архаичната лексика одиграла и вероисповетта на населението, која е исламска, што придонело во одреден временски период за ограничена комуникација со останатото христијанско словенско население. Посебен феномен претставуваат лексемите од словенско потекло, кои не се среќаваат во поголем дел од македонските говори, но се јавуваат на тесно ограничена

територија, главно во македонски говори од крајниот југозапад или во некои југоисточни говори, кои географски се многу оддалечени од територијата каде што се зборува горанскиот говор, а од друга страна, дел од овие лексеми се среќаваат во други словенски јазици, дури во словенскиот север.

Во продолжение ќе прикажеме дел од лексичкото богатство на горанскиот говор во Полог, односно ќе издвоиме неколку лексеми, кои се поспецифични за овој говор и помалку познати во другите македонски говори.

5.1. Лексеми од словенско потекло

В'арник. Лексемата *в'арник* се употребува во горанскиот говор во Полог со значење 'железен сад што се става врз црепната за да се испече лебот'. Во останатите македонски говори ги среќаваме следните две лексеми: *вршник* – којашто е образувана од ист корен како и лексемата *в'арник* и *сач* – којашто претставува балкански турцизам. Според Скок (1973: 624) лексемата *вршник* е изведена од прасл. **vьrhъ*, односно од придавката *vršni* 'полн до врв', којашто е поименчена со суфиксот *-ик* во *вршник*. Тој понатаму, прави споредба со формите во други индоевропски јазици: лит. *viršus* 'горна страна, највисокиот врв', лот. *virsus*, ст. прус. *warsus* 'врв', потоа лат. *verruca* < **versuca*, санскр. *warsma* 'шилец, величина', и притоа заклучува дека *x* настанало од *s*.

Лексемата *в'арник*, иако е изведена од ист корен како и збороформата *вршник*, ја издвојуваме како специфична збороформа којашто е образувана на поинаков начин и не се среќава во останатите македонски говори.

Дембел. Во горанскиот говор во Полог за „човек на кој не му се работи“ се користи лексемата *дембел*, којашто исто така егзистира и во други ограничени региони на крајниот западен дел од дијалектната територија на македонскиот јазик. Збороформата *ѿебел* се среќава во егејските југозападни села, додека

збороформата *дембел* се среќава во дебарските говори и во крајните југозападни села Бобоштица, Пустец и Слимница².

Жел'ка. Со значење „тоа што се јавува по дождот, на небото, кога ќе огрее сонце“, односно за *виножиѝо* во горанскиот говор во Полог се употребува лексемата *жел'ка*. Во останатите македонски говори ги најдовме следните називи за *виножиѝо*: *виножиѝо*, *винојжиѝо*, *жиѝовино*, *жиѝојвино*, *мое вино мое жиѝо*, *вино зелено*, *вино и ракија*, *вино и ракија и оцаѝ*, *вино и леѝ*, *суница*, *суна*, *сунка*, *сѝница*, *свѝница*, *зуница*, *зуна*, *зунка*, *звоница*, *зорница*, *узунца*, *жуна*, *џунца*, *дуѓа*, *даѓа*, *даџа*, *ѝаџа*, *божилак*, *божилок*, *божило*, *божурек*, *божурлок*, *боболоже*, *обложило*, *бѝжѝлѝјк*, *дождилник*, *ланѓо*, *сабја*, *колач*, *облак*, *син облак*, *на џосѝо ѝојасо*, *ѝојѝсо џосѝоѝому*³. Во именувањето на *виножиѝо*, повторно се гледа уникатноста на горанскиот говор. Како, оваа лексема е добиена со вакво значење, односно какво е нејзиното потекло, во моментов можеме само да претпоставиме, и тоа дека станува збор за преносно значење од животното од класата на влекачи – желката, чиј оклоп асоцира на виножито. Во говорот на Урвич и Јеловјане оваа лексема е хомоним со две значења, односно се употребува за именување на виножито и за именување на животното од класата на влекачи, но во горанските говори во Гора, Косово, за *виножиѝо* се употребува лексемата *жел'ка*, додека за влекачот желка се користи формата *жерка* (Идризи Аљабак, 2012: 336). Во соседните западномакедонски говори, со кои горанскиот говор споделува особености на повеќе јазични рамништа, главно се употребува називот *божилак*, со своите фонетски и зборообразувачки разновидности, инаку лексема, за која Маријана Киш (2010: 236), меѓудругото, ќе напише дека е западномакедонски назив. Други називи на живи суштества употребени преносно за именување на *виножиѝо*, среќаваме во трудот на Софрониевски (2007: 383, 384). Според него, „кај сите

---

² Материјалот за останатите македонски говори е земен од Картотеката на МДА во Институтот за македонски јазик „Крсте Мисирков“ – Скопје.

³ Исто.

Словени постои верување дека божилакот всмукува, пие вода од езера, мориња, реки или бунари и затоа често го нарекуваат *змеј, смок* или *аждер*“.

Јалов. Во горанскиот говор во Полог оваа лексема ја среќаваме како придавка која се однесува на неплодна стока. Пример: *Во Јеловјане мие сѝока сме-ч'уале јалове*. Во ТРМЈ *јалов* 'што не е плоден; јалова овца; јалова земја'. Потеклото на оваа придавка е прасловенско, со значење 'неплоден', а се среќава и во другите балкански јазици (Skok I, 1971: 751).

Кокорав. Лексемата *к'окорав* претставува архаизам, збороформа што ја нема во поголемиот дел од македонските говори. Лексемата *к'окорав* ја имало и во стсл. јазик и значела *кадрав* (Пеев, 1999: 38). Интересна појава за истражување е и тоа што лексемата *кокор'ав*, со иста форма и значење, се среќава во еден од најархаичните говори на македонскиот дијалектен ареал, говорот во селото Бобоштица. Оваа збороформа ја покажува врската на македонскиот јазик со старословенскиот јазик и од друга страна ја потврдува архаичноста на овие говори. Со исто значење во пунктот Амбар Ќој (се наоѓа на половина пат меѓу Солун и Кукуш) ја наоѓаме лексемата *кукур'аф*, каде што имаме редукција на *о > у* (појава карактеристична за југоисточните говори).

Во словенечкиот јазик *kokora* значи „кичер кадрава коса“, во хрватските говори е забележано *кукурјав, кукурјасѝ* со значење „кадрав“. Според Пеев, кон ова (стсл. **кокоравь**) би требало да ги приклучиме и рус. *kokora, kokorь, kokoryġa* 'криво дрво' и пол. *kokora* 'криво дрво' (Пеев, 1999: 38–39).

Приказот ни дава податоци за присутност на лексемата *кокор'аф*, на три пункта коишто еден од друг, географски се многу оддалечени – Урвич на северозапад, Бобоштица на југозапад и Амбар Ќој на југоисток на македонската дијалектна територија, а исто така слични форми среќаваме и во словенечкиот јазик и во кајкавските говори на хрватскиот јазик.

Кофчаник. Станува збор за назив карактеристичен за горанскиот говор во Полог кој се однесува на *йӣӣа*, односно *кол̄ӣӣа*, која што се прави во форма на круг. Пример: *К'ол̄ӣӣа сме й̄р'аеле, к'офчаник мие-џо-в'икаме. Сирење й̄ӣа-р'абоӣе, лебој не-см'е-й̄рајле, а к'офчаник сме й̄р'аеле за ручек.* Оттука можеме да увидиме дека називот доаѓа од општословенскиот збор *kolo* со значење 'тркало' или 'оро'. Во ТРМЈ зборот *коло* е запишан како *й̄редме̄ӣ во облик на й̄ркало*. Од основата на овој збор се изведени голем број лексеми: *кола* 'автомобил', *колце* 'тркало', *колан* 'ремен, појас', *коловоз*, *колач* итн. Последната лексема, *колач*, е образувана со суфиксот *-ач*, и претставува *й̄ес̄ӣо во й̄ркалезна форма*.

Во однос на лексемата *кофчаник*, можеме да кажеме дека во нејзината основна е коренот *кол-* со значење тркалезно, при што во согласност со фонетските закономерности во горанскиот говор, гласот /л/ на крајот на слогот пред консонантот преминал во *в/ф*. Сличен назив за леб образуван од коренот *кол-*, среќаваме во говорот на село Кула – Серско, *кол'ак* 'специјален леб за во црква' (Лаброска, 2003: 94).

За начинот како е изведена лексемата *кофчаник* ќе дадеме две размислувања. Едната опција, според нас, е дека лексемата *кофчаник* може да е образувана од *колач*. Најпрво, и двата назива означуваат тесто што е во форма на *круџ/коло/колце*. Понатаму, ако го земеме предвид усложнетиот суфикс *-ник*, тој обично се добива преку именките изведени од придавки (Конески, 1995: 40). Тогаш развојот би одел, *колач'ен леб* > *к'олачник* > *к'офчаник*. Тука можеме да видиме дека е направена метатеза на консонантот со вокалот, карактеристика што се јавува и во други лексеми во горанскиот говор во Полог. Примери: *жв'ајчка* < *жолчка*; *й̄он'евденик* < *й̄онеделеник* (Урвич); *одвашина* < *одавдешина*; итн.

Од друга страна, лексемата *кофчаник* може директно да е изведена од *колце* 'мало тркало', бидејќи формата на лебот асоцира на колце.

Косма. Во горанскиот говор во Полог за *коса* се употребува збороформата *косма*. Пример: *Вешӣеркава со-к'осме, се-ч'еиш'ала й̄уе кеј-к'ајнако̄ӣ*. Оваа лексема

ја среќаваме и во ТРМЈ како дијалектен збор со две значења: влакно и коса. Според Скок (1972: 161) придавката *kosmat* ‘влакнест’ која доаѓа од прасловенскиот збор *kosmъ* со значење ‘влакно’, е поименчена во именка од ж.р. *kosma* ‘коса’ којашто се среќава во пишаните црковни текстови. Лексемата *косма* со значење ‘коса’ се среќава уште во Горно Косоврасти, Бањишта, Цепиште (Дебарско), Попоец (Кичевско), Држилово (Скопско), Габрово, Смоларе, Стинек (Струмичко), Саса, Тработевиште, Стар Иственик (Делчевско), во Беровско називот *косме*, потоа во Раздол – Санданско (Пиринска Македонија), Слимница (Костурско), во Бобоштица (Корчанско) називот *косме* со значење ‘влакно од косата’ (Давкова-Ѓоргиева, 2004: 67).

Крек. Значењето на оваа лексема е *чекор*, а доаѓа од балтословенското и прасловенското **korkъ* со значење ‘нога, од колкот до табаните’, но постои и прасловенската варијанта *krok*, gen. *kroka* (Skok II, 1972: 177). Во ТРМЈ ја среќаваме лексемата *крак* ‘нога’ како дијалектен збор. Во долнополошките говори се среќава само како множинска форма лексемата *крике*. Исто така, се среќава прекарот *Крачко* за ‘човек што оди со големи чекори’. Кај збороформата *креќ* станува збор за преглас на *a* во *e*, појава што се среќава и кај други лексеми во горанскиот говор во Полог.

Кркла. Претставува земјен сад за носење вода, кој од едната страна има шопурче за пиење вода. Мештаните го опишуваат како ‘бардаче што од страна има за пиење, нешто како стомња’. Потеклото на лексемата најверојатно е од прасловенскиот збор **kъrkъ* кој во повеќе словенски јазици се среќава со значење ‘врат, грло’, а од српскохрватскиот е истиснат од лексемата *grlo* (Skok II, 1972: 203). Сродно е со староиндиското *krkah-* со значење ‘грло, врат’. Во Банско, Пиринска Македонија, се среќава глаголот *къркам* со значење ‘пијам’ во формата *накъркам се* ‘се опивам’ (БЕР III, 1986: 45).

Мамле. ‘Некој што лаже’, во горанскиот говор во Полог се нарекува *мамле*, за што во стандардниот јазик и во поголемиот дел македонски говори се користи називот *лажго*. Доаѓа од глаголот *мами* ‘лаже’ и именката *маменица* ‘лага’. Во стандардот се среќаваат повеќе лексеми од истиот корен: *мами*, *маменица*, *измама*, *измамник*, *мамец* итн.

Мрша. Во однос на лексемата *мрша*, може да кажеме дека се работи за семантички дијалектизам, бидејќи во горанскиот говор во Полог се јавува со различна основна семантика, во однос на стандардниот македонски јазик и поголемиот дел македонски говори. Во горанскиот говор во Полог лекемата *мрша* означува ‘тело, снага’. Пр.: *Ја, м'рша ми-се-ѿр'есе ка-ѿ'рѿѿ. Шѿѿо да-м'е-ѿраеѿѿ, ми-иде лошо, ѓладна сум ѿр'ефѿѿена*. Во ГРМЈ лексемата *мрша* ја среќаваме со значење ‘Тело на умрено животно, умрено животно; мртво тело воопшто’ Пр.: *Орли се собраа на мршаѿѿѿа. Касаѿѿѿѿѿ ѓи закачи закланиѿѿѿе мрши за да ѓо ѿокаже убавоѿѿо месо*. Во БЕР лексемата *мрша* ја среќаваме со следните значења: ‘умрено животно, леш; растение од родот на лободата со непријатна миризба на мрша *Chenopodium vulvaria*; ‘безживотен човек’, ‘слабо животно’, ‘слаба и стара оѿца’, ‘тело на убиен човек, труп’. Лексемата *мрша* со значење како во горанскиот говор во Полог, односно со значење ‘тело, снага’, во БЕР е забележана во говорите на Прилеп, Д’мбени, Костурско и Самоковско (БЕР III, 1995: 429). Исто така, во демирхисарскиот говор, покрај со значење ‘труп, леш; тело на заклано или пцовисано животно’ лексемата *мрша* се користи и со значење ‘тело, снага’ (Цветковски, Стефановски, 2008: 306). Инаку, станува збор за лексема од словенско потекло.

Наѿрѿѿе. Тука ќе се осврнеме на семантиката на глаголот *наѿрѿѿе* во горанскиот говор во Полог, каде што ќе видиме еден интересен начин на преосмислување на значењето на овој збор. Глаголот *наѿрѿѿе* во примерите од говорот во селото Урвич го среќаваме со значење *наѿолни*. Примери: *А ова оѿѿ-*

īл'ачење, ой-с'авзе, каце ġе-нац'рїала више; Она н'ок-и-ден īл'акла, за-кр'ава и ġе-нац'рїала, каце; И со-б'аїїейїа, идеї да-в'идеї, нац'рїано; Нац'рїи ġа чашава со вода!, Ошоф да нац'рїе вода итн. Од примерите може да се забележи дека имаме регистрирано само свршени форми од глаголот, образувани со префиксот *на-*. Во ТРЈМ, глаголот *нац'рїи* го среќаваме со значење: Со црпење (со некаков сад, со лажица, лопата и др.) земе нешто (вода, земја, песок и др.). Пр.: *Нац'рїив една кофа вода. Нац'рїейїе две лажичиња сол.* Според прикажаното, можеме да видиме специфичен начин на преосмислување на значењето на дадениот збор, односно, од именување на начин за реализација на едно дејство со кое се добива одреден резултат, се преосмислува во именување на самото дејство, како и на добиениот резултат. Тука само ќе додадеме дека за разлика од Урвич, каде што со значење 'наполни' главно се употребува глаголот *нац'рїе*, во Јеловјане, со значење 'наполни' обично се употребува глаголот *насиїе*.

'Окука, крч'аница. Во горанскиот говор во Полог се употребуваат две лексеми со значење „место каде свртува патот“ – *окука* и *крч'аница*. Со лексемата *окука* наоѓаме слична лексема во селото Вратница, Тетовско, каде што ја имаме лексемата *кука* со значење *свијок*, додека лексемата *крч'аница* нема свој сличен парник во другите говори. Инаку, во Гора, Косово, со исто значење се јавува збороформата *кркулица* (Идризи Аљабак, 2012: 327). Потеклото на лексемата *крч'аница* најверојатно води потекло од индоевропскиот корен **(s)qer-* со значење 'свртува, наведнува' (Skok II, 1972: 203).

П'архаќ. Лексемата *ī'архаќ* којашто ја среќаваме во горанскиот говор во Полог исто така е архаизам. Од останатите македонски говори слични форми имаме во Негован – Лагадинско во близина на Солун, со формата *ī'арх'ук* и во Белица – Пиринска Македонија, со формата *ī'рхуї*.

Станува збор за лексема изведена од прасловенската форма **rьxъ* со значење *їрав, їрашина*. Слични форми среќаваме и во други словенски јазици: во словенечкиот јазик *prhljaj*, во хрватскиот јазик *přhūt*, во рускиот јазик *pérxotъ*.

Надвор од словенските јазици, поврзано е со латинското *porrigō* што има исто значење⁴ За разликата меѓу дијалектната форма *ī'ǎrhak* и стандарднојазичната форма *īrvuī*, би споменале некои од особеностите на горанскиот говор, во кој имаме голем број случаи каде што се чува старото *x* (сп. *ǣlux*, *mex*, *vrh*, *hīīpro*, *ǣluxici*, *uxo*) и во кој старата секвенца **tʰ* редовно е заменета со *-k*: *zek*, *domazek*, *klek*, *lakok*, *nokok*, *īek* и *īīn*.

Сīџецел'. Интересна е лексемата *sī'џецел'*, која претставува дијалектна варијанта на стандардната збороформата *sīџержер*. Во ТРМЈ за *sīџержер* се дадени следните значења: 1. Дрво забодено сред гумно околу кое се вртат коњите при вршење на житото. Пр.: *Ги наредивме сноīџеīџо околу сīџержероī*. 2. (прен.) Столб, потпора, опора. Пр.: *Тој е сīџержер на нашеīџо движење*. Во собраниот материјал од Урвич и Јеловјане лексемата *sīџецел'* ја сретнавме во следните примери: *На-сīџецел јуже и кука, на-'оǳлав, īџаке, ка-ǳе-'в'икале, на-'и'ија, на-'вр'аīī на-'к'оња и коња в'риши све-на-'околу, два-коња, вршеīī. И кој-ке-дов'ришме шīī'о-лично беше мори Арнело, сноīџе, сноīџе на-сīџецел', ваке дрво има на-сīџр'еде, ама к'усо дрво. И сеа снīџче ке-о-сīџаиме на-сīџецел', ке-ǳо-врземе. Чумџулиња ке-ǳо-нак'шīиме, ч'амиња, цунџулиња, дека сме-дов'ришле*. Според Скок, (1973: 337) потеклото на овој збор е балтословенско, сесловенско и прасловенско. Па имаме срп. *stožar*, буг. *stožár*, чеш. *stožar*, рус. *stožar*. Со превој во *e*, се среќаваат формите, *šćežer* во Смоквица, *stežer* во Паштровиќи, во стсл. *stežarъ*, во горнолужичкиот *šćežor*, во долнолужичкиот, пак, *ścažor*. Скок наведува мислење дека *sīџержер* оди заедно со прасловенското *sīџоǳ*, кое го идентификуваат со старопруското *stogis* и литванското *stogas* 'кров', и дека во *sīџоǳ* има превој на *o* во индоевропскиот корен **(s)teg-* 'покрива', кој се наоѓа во грчкото *στέγω* 'покривам'. Но, според него *sīџержер* мора да се споредува со литванското *stagaras* 'тенко долго стебло на растение', изведенка од и.е. именски корен **(s)teg-* 'столб и др.'

⁴ SNOJ, Marko, *Slovenski etimološki slovar*³, www.fran.si, пристапено на 3.5.2023.

Убав. Карактеристика на горанскиот говор во Полог е семантиката на придавката *убав*, која претставува семантички дијалектизам. Оваа лексема во горанскиот говор во Полог се употребува со основно значење *добар*. Лексемата *убав* со значење *добар*, ја среќаваме во секојдневна употреба. Обично, кога ќе се сретнат двајца соселани или познаници, средбата не може да помине, а да не се постави прашањето: *А си убав?*; со значење: *Како си, дали си добар*. Лексемата *убав*, се употребува и во други разни контексти со истото значење: *Убав-чук је* (Добар човек е); *Не е убав со умо̄и* (Не е добар со паметот); *Убај-луѓи има во ѿое село* (Добри луѓе има во тоа село) итн. Од друга страна кога сакаат на некого или на нешто да му припишат убавина, пред сè естетска, говорителите на горанскиот говор во Полог ја употребуваат лексемата *л'ичен*: *јак'о-лична је, л'ичен младич, личн'а-дејка* итн.

Употребата на придавката *убав* со значење *добар*, не е карактеристика само за горанскиот говор. Со еднакво значење се јавува и во други западни македонски говори, на пример во охридскиот говор и во корчанскиот македонски говор, со кој горанскиот говор дели и други јазични особености.

Ако во однос на овој случај направиме паралела со состојбата во грчкиот јазик, ќе забележиме сличности со состојбата во горанскиот говор во Полог, како и во останатите наведени наши говори, коишто можеби се резултат на ист извор на влијание. Имено, во денешниот современ грчки јазик со значење *добар* ја среќаваме лексемата *καλός*, со сите нејзини граматички форми: *καλός άνθρωπος* (добар човек), *καλή μέρα* (добар ден) итн. Меѓутоа, ако ги разгледаме речниците по старогрчки јазик ќе забележиме дека *καλός* во старогрчкиот има првично значење *убав*, додека *добар* е вторично, од друга страна со првично значење *добар* се употребува зборот *αγαθός*, (Софрониевски, 2009: 360). Потеклото на лексемата *καλός* можеме да го следиме и од праиндоевропското **kal-wo-s*, од коренот **kal-* со значење 'убав'.

Инаку, во новогрчкиот јазик со значење *убав* се користат лексемите *όμορφος* или *ωραίος*, со извесни нијанси во значењето. Во овој случај, ќе ја земеме предвид

етимологијата на лексемата *ὁμορφος*, којашто доаѓа од *μορφή* која, пак, се среќава со значење *облик, форма, изглед*. Една од хипотезите е дека станува збор за лексема од предгрчко потекло, при што го поврзуваат со литванското *merga* ‘девојка’, кое настанало со семантичко поместување од ‘форма’ > ‘убава форма’ > ‘девојка’. Според наведеното, исто така можеме да направиме паралела на грчката лексема *ὁμορφος* со лексемата *личен*, која, како што рековме, во горанскиот говор во Полог се употребува со значење *убав*. Лексемата *личен* доаѓа од именката *лик*, односно *лице*. И во толковниот речник на македонскиот јазик е забележана со значење: ‘што е на лик убав и строен човек’. Според Скок (1972: 300-301), лексемата *лик* е сесловенска и прасловенска и се јавува со три значења: 1. лице; 2. форма; 3. изглед, физиономија на една личност.

Ако направиме споредба на придавката *убав* и нејзината семантика во горанскиот говор, и се разбира во охридскиот и во корчанскиот говор, наспроти грчката придавка *καλός*, и од друга страна на придавката *личен*, наспроти *ὁμορφος*, се разбира дека можеме да видиме аналогија во семантиката и да претпоставиме ист извор на влијание којшто придонел да се развие постоечкото значење на наведените лексеми. Сепак, можеме да зборуваме за меѓусебно влијание на грчкиот јазик или на грчката културна средина и корчанскиот или охридскиот говор, но во моментов ни недостасува коцка во мозаикот, за да можеме да сметаме на влијание на грчкиот јазик на горанскиот говор, пред сè, поради преголемата географска оддалеченост. Затоа, ќе додадеме дека поместувањето на семантиката на придавката *убав* не мора да е резултат на некое надворешно влијание, туку може да станува збор за самостоен развој на значењето во рамките на еден јазик или говор со сопствени јазични механизми врз основа на асоцијативни врски помеѓу основното и новодобиеното значење. Впрочем, станува збор за семантика којашто е меѓусебно блиска, која во дадени контексти може и да се преклопува.

Во продолжение, накратко ќе прикажеме и една поинаква хипотеза за развојот на семантиката на придавката *убав* во горанскиот говор во Полог. Најпрво

ќе го земеме предвид објаснувањето на Скок (1972 III, 534), кој *убав* го изедначува со српскохрватското ‘*ljep, krasan*’. Тој додава дека придавката *hubavъ* се среќава и во старословенскиот јазик, а во украинскиот и рускиот се јавува со *ũ* наместо *б*. Од една страна го поврзува со старогерманското *sūbar* и новогерманското *sauber* ‘чист’, а од друга страна со персиското *hūb* со значење ‘добар, убав’. Интересен за нас е последниот пример каде што можеме да видиме двојно значење на персиското *hūb*, првично ‘добар’ и второ значење ‘убав’. Доколку станува збор за ист индоевропски корен на двете лексеми, тогаш можеме да претпоставиме директна врска на семантиката на *убав* во горанскиот говор со некоја историски подалечна состојба во јазикот, која не подлегнала на извесни семантички поместувања, кои евентуално се случиле во поголемиот дел македонски говори. Но, доколку не постои етимолошка врска меѓу двете лексеми, повторно во случајот со персиската лексема *hūb* можеме да видиме дека станува збор за изразување на двојна, но меѓусебно блиска семантика која се испреплетува, и која на ист или сличен начин се создава во различни јазични системи.

Хиљав. Лексемата *хиљав* се однесува на „човек што гледа со едното око на една страна, а со другото на друга“. Во македонските говори среќаваме две блиски форми – *ил’ав* и *сил’ав*. Двете лексеми се среќаваат во неколку пункта во Кривопаланечко и Кумановско.

Потеклото на оваа лексема е словенско. Називот *ил’ав* доаѓа од *хиљав* ‘болен, слаб’ (БЕР II: 64, сп. го глаголот *hiliti* ‘*sagibati, progoniti, tlačiti, mučiti*’ Skok I: 666). Додека, лексемата *сил’ав* најверојатно е добиена од *зирава* (произведена од основата *zbr-*; сп. БЕР I: 643), односно од прасловенскиот глагол *zbr -ěti, zbr -jǫ* со значење ‘гледа’ (Skok III: 661) (Лаброска, 2016: 135).

Хиџер. Во ТРМЈ ја среќаваме лексемата *хиџер* со значење ‘што е паметен, интелигентен, умен’. Во горанскиот говор во Полог првенствено се јавува со значење ‘брз’, а може да се сретне и со значење ‘снаодлив’. Инаку, за да се именува

некој како „паметен, интелигентен“ се употребува придавката *бисѿер*. Збороформата *хиѿер* ги прикажува фонетските црти на горанскиот говор во Полог, односно чувањето на старото *x* и во почеток на зборот, како и рефлексот на секундарниот *-er* пред крајното *p* – **ɸ*₂ > *e*. Со иста форма и исто значење лексемата *хиѿер* се јавува и во словенечкиот јазик – *hiter* ‘брз’. Доаѓа од прасловенското *hytrь со првично значење ‘вешт, оној што прави брзи движења’ (SNOJ, 1982–2007). Тука можеме да видиме дека семантиката на лексемата *хиѿер* во горанскиот говор, а и во словенечкиот јазик, е поблиска до состојбата во прасловенскиот јазик, односно дека се чува постарата состојба на значењето, додека во најголемиот број македонски говори и во стандардниот јазик значењето претрпело извесно поместување. Имено, во македонскиот стандарден, но и народен јазик го среќаваме глаголот *иѿа*, кој произлегува од истиот корен како и придавката *иѿар*, но притоа го чува постарото значење, односно се јавува со значење *брза*.

Челеѿ/ќ. Оваа лексема претставува разновидност на стандардната збороформа *челад*, која во ТРМЈ се јавува како именка од женски род со значење: *децаѿиа во едно семејсѿиво*. Претставува сесловенски назив од прасловенска доба со значење ‘колектив, фамилијарна организација’. Изведен е од истата основа како и првиот дел од сложенката *шьо-векъ* > човек (Skok I, 1971: 305). Во горанскиот говор во Полог збороформата *челеѿ/ќ* се јавува како именка од машки род *челеѿоѿи*, на која влијаеле одредени фонетски појави карактеристични за говорот. Од една страна замената на */a/* со */e/* се објаснува со асимилација (Видоески, 1986: 53), другата појава е замената на *ѿѿ* и *дъ* со */ќ/*, */ѓ/* на апсолутниот крај од зборот.

5.2. Лексеми по потекло од турскиот јазик

Бакам. Во ТРМЈ лексемата *бакам* ја среќаваме со значење ‘растение со кое се вапсуваат велигденските јајца, варзило; (*Caesalpinia bahamensis*)’. Кај Скок (1971: 95) имаме и други објаснувања – боја која не се менува на сонце; црвена боја за

боење лице, накит, веѓи; непостојана боја. Инаку, претставува балкански турцизам од арапско потекло (*bakkam*) кој се среќава во повеќе балкански јазици како термин од областа на боите. Пример: *Ш̄ӣо сум 'имала јен фес, бакамен. Значи, бакамен е ѿор̄ӣ'окалов, а кар ѿреба да биде зла̄ӣен? Е зла̄ӣен.*

Деликанлија. Се работи за лексема преземена од турскиот јазик, којашто во горанскиот говор во Полог се употребува за некој ‘смел, храбар, палав, обично помлад човек’. Во турскиот јазик се употребува со значење ‘момче, млад човек’ (TSS, 1997: 259). Интересно е значењето во турскиот јазик, бидејќи самата лексема е образувана од *deli* ‘луд, палав, будалест’ и *kanli* ‘крвав’.

Дере. Во горанскиот говор во Полог се среќава со значење ‘река, порој, надојдена вода во дол’. Претставува заемка од турскиот јазик, во кој има значење ‘1. поток, поточе; 2. долина, клисура; 3. олука, сливник’ (TSS, 1997: 265).

Доној. Се јавува во горанскиот говор во Полог како синоним на лексемата *џаке*, односно *џаки*. Се работи за заемка од турскиот јазик *don* ‘гаќи’ (TSS, 1997: 298). Во БЕР ја среќаваме со формата *д'онове*, со значење ‘машки долги долни гаќи’ (БЕР I, 1971: 412).

Дуња. Лексемата *дуња* во горанскиот говор во Полог се јавува со значење ‘свет’. Се работи за балкански турцизам од арапско потекло *duña*, кој влегол во употреба во повеќе балкански јазици, најверојатно со посредство на турскиот јазик. Во Босна и Херцеговина се јавува со формата *dunjàluk*, образувана со помош на турскиот суфикс *lik* > *luk*. Во албанските говори со значење ‘свет’ се среќаваат формите *dunja*, *durnja*, *dullnja* и *dunja*. Во новогрчкиот јазик ја има лексемата *γτοιμιάς*, а во Косово се среќава сложенката *dunjatal* со значење ‘богатството на овој свет’ (Skok I, 458).

Забан. Во ТРМЈ ја среќаваме формата *забан* со значење ‘дел од машка и женска народна носија; горна облека, во вид на палто, со ракави или без ракави’.

Лексемата *зѣбан* се јавува само во селото Јеловјане, додека во селото Урвич се употребува називот *џулија*. Доаѓа од турскиот збор *zibin* 'детска кошула; женска антерија со три скута' (TSS, 1997: 1087).

Јеџим. Лексемата *јеџим* се користи во горанскиот говор во Полог со значење 'малолетно дете или девојче кое нема родители или еден од родителите'. Пример: *Имало јеџим некое дејче; Маќаава рекла Шарк'а-крава ќе-а-к'олеме, а она не-сакала, јеџимоф*. Лексемата претставува балкански турцизам од арапско потекло со значење 'сираче' (Skok I, 1971: 776).

Кијамејџ. Со значење на „невреме, лошо време со силен ветар, грмотевици, дожд или снег“ во горанскиот говор во Полог се употребува лексемата *кијамејџ*. Лексемата *кијамејџ* се наоѓа и во ТРМЈ – во кој е опфатена и најактивната лексика од разговорниот стил, како и некои лексички елементи од дијалектната лексика. Ова ни покажува дека лексемата *кијамејџ* се среќава и во други говори, а може и во разговорниот стил како дел од експресивната лексика.

Лексемата *кијамејџ* е турцизам што во современиот турски јазик значи *айокалијџса*. Инаку, потеклото на оваа лексема е арапско и е од религиската тематика. Во најстарите турски извори се среќава во следната конотација:

„Kıyamet günü göster dolunay gibi yüzünü – *Покажи го своето лице како џолна месечина на судниот ден*.“ [Kutadgu Bilig, 1069]⁵. Оттука можеме да заклучиме дека оваа лексема што во денешниот говор кај населението во Урвич и во Јеловјане се употребува со значење *невреме*, во турскиот јазик е со значење *айокалијџса*, всушност е религиски термин којшто е застапен и во исламот и во христијанството и значи *оџкровение* или *судниот ден*.

Кајнак. Лексемата *кајнак* се однесува на извор, односно „место каде што извира вода“. Инаку, и тука станува збор за турцизам (Турецко-рускиот словарь, 2007: 328) кој во горанскиот говор во Полог е прифатен за првична лексема со

---

⁵ Nişanyan sözlük, www.nisanyansozluk.com, пристапено на 29.4.2023.

значење „место каде што извира вода“. Лексемата *кајнак* со исто значење се наоѓа во употреба во неколку други населени места кои се географски доста оддалечени од Полошкиот Регион: Градобор – Солунско; Мутулово, Крецово; Амбар Ќој – Кукушко; Тречно – Кајларско; Подареш, Радовиш; Николик – Дојранско; Стојаково – Гевгелиско.

Кофсуз. Оваа лексема ја среќаваме во горанскиот говор со значење ‘срмен елек’ (Idrizi Aljabak, 2012: 327). Пример: *А ш̄ӣо-е С̄ӣреда, жене ко-ке-’ӣграе ка-со црне-к’офсузи? Ка со-црне-к’офсузи ка-’ӣграе, најре било С̄ӣреда га-в’икае.* Потекнува од турскиот збор *kolsuz* со значење ‘без раце; без ракави’ (TSS, 1977: 615). Тука можеме да видиме како изговорот на туѓите зборови се адаптира според јазичните правила на горанскиот говор, односно во овој случај, како *л* на крајот на слогот пред консонант преминува во *в/ф*.

Нууџ. Лексемата *нууџ* ја среќаваме и во ТРМЈ со формата *науџ*, а во македонскиот јазик пошироко е распространет називот *леблебија* (лат. *siser agietinum*). Во некои говори се јавува и називот *слануџок*, кој исто така претставува синонимна лексема. Инаку, станува збор за балкански турцизам од персиско потекло (перс. *nuhud*) (Skok, 1972: 506).

Хоје/оје. Лексемата *х/оје*, исто така доаѓа од турскиот јазик каде што се среќава со формата *оуа* и има значење ‘чипка’ (TSS, 1997: 753). Ја среќаваме, со почетно *х* и без *х*. Пример: *Е на дејке најре се-дарув’уеле, суней̄ кој-се-џр’аеџ̄, на све џ̄’урбенке се-д’авале. А со-’оје? Не, б’ес-оје; Ти ке-им-д’аеш б’акџиџи, ш’амие св’им, со хоје и к’-идеџ̄ дома.*

Текра. Лексемата *џекра* претставува турцизам од арапско потекло *tekrar* со значење ‘повторно, повторување’ (Лаброска, 2008: 248). Во горанскиот говор во Полог се користи со значење ‘допрва’, додека со изворното значење ‘повторно’ се

употребува ретко. Пофреквентна употреба има лексемата *joie* која претставува дијалектизам од словенско потекло.

Телеџин. Претставува турцизам, *telaki* со значење ‘средба, состанок, видување’, кој пак е преземен од арапскиот збор *telākī* تلاقى со значење ‘да се запознаеме’ (Nişanyan sözlük). Пример: *Руфија вели, сѝр'амоиѝа ка-к-'илезеѝи дејчиѝа да-се-м'очае и ѝелеџин со-б'абейѝа раб'оѝае.*

Телѝ. Во горанскиот говор во Полог ја среќаваме со значење на ‘повеќе видови жица’. *Ја да слезем од-к'оѝа и она фѝк, и ѝелѝ и фес ми џи-зеде; И ке-иѝрае жене со-фесој, кој ѝрадски кој со фесој ѝел'ој.* Лексемата ја среќаваме и во ТРМЈ во различни контексти: *Тенка мейѝална жица; Оѝрада од бодликав ѝелѝ; Ги сѝеѝна ѝелѝовиѝе на ѝамбураѝи.* Претставува балкански турцизам кој се среќава во повеќето балкански јазици.

Цомреѝ. Се употребува во горанскиот говор во Полог ‘за некој кој помага на други’. Се работи за лексема која е позајмена од турскиот јазик, во кој се среќава формата *cömert* со следните значења: ‘1. дарезлив, великодушен; 2. плоден, вреден’ (TSS, 1997: 194).

5.3. Лексеми по потекло од други балкански јазици

Ландар/лѝндар. Лексемата *ландар* се употребува во говорот во Урвич и Јеловјане со значење *младоженец*. Оваа лексема не е регистрирана ниту во горанскиот говор во Косово ниту во Албанија. Во Гора, Косово и Албанија, за младоженец се среќаваат називите *новожена* или *јунак* (Дрвошанов, 2013: 168–170). Лексемата *ландар*, најверојатно е преземена од албанскиот јазик, односно од албанската збороформа *dhëndër* со основно значење ‘зет’, но и ‘младоженец’. Гласот *dh* во почеток на лексемата *dhëndër*, го нема во гласовниот систем на

горанскиот говор, а при артикулацијата е најблизок до сонантот /л/, оттука и збороформата *ландар*. Исто така, треба да додадеме дека во горанскиот говор во Полог и за *невесѝа* се користи соодветниот албанскиот назив *нуса*. Различно е во горанскиот говор во Гора, и во Косово и во Албанија, каде што за невеста се среќаваат во употреба повеќе називи: *невесѝа*, *млада невесѝа*, *млајнесѝа*, *млaнесѝа*, *манесѝа* и *нуса* (Дрвошанов, 2013: 92–105). Инаку, во однос на етимологијата на оваа лексема, Орел (1998: 82) наведува дека се работи за збор од праиндоевропско потекло и го поврзува со *jāmātar* ‘зет’ на санскрит, со грчкото *γαμβρός* ‘зет’, латинското *gener* ‘зет’, литванското *žentas* ‘зет’, словенското **zēťь*.

Коломбоќ. Лексемата *к'оломбоќ* во горанскиот говор во Полог се употребува со значење *пченка*. Примери: *Се ѝраи кол'омбоќен зел'аник*; ^а*Ржан леб со-к'оломбоќ се јадело ѝорано, знаеиш, ч'енкарно и ^аржано. Мие за ч'енка в'икаме к'оломбоќ. Ако е ч'енкарно бр'аино мие го-в'икаме кол'омбоќно бр'аино. Или, ченка вие га-в'икаиѝе клас, мие га-в'икаме ч'ембурка.* Сепак, од разговорот со повеќе информатори можевме да забележиме дека во паралелна употреба се двете синонимни лексеми, *коломбоќ* и *пченка*. Поинаку е во Гора, Косово, каде што главно се употребува лексемата *коломбоќ*. Во Гора, Албанија, се среќава и со формата *коломоќ*, со испуштено *б*. Покрај употребата во горанскиот говор, дијалектно се јавува во албанскиот јазик, во турскиот јазик, во некои говори во Црна Гора, во бугарскиот јазик со значење (кочан пченка), а според наши информации и во некои говори во Италија. Во грчкиот стандарден јазик со значење *пченка* се употребува лексемата *καλαμπόκι*. Некои лингвисти сметаат дека овој збор доаѓа од грчкото *κάλαμος* со значење ‘сламка, трска’. Скок (1972: 127) смета дека станува збор за балканизам, кој доаѓа од латинскиот збор *columbus* ‘гулаб’, којшто потоа преку новогрчкиот е навлезен во другите балкански јазици. Притоа, наведува дека станува збор за назив со метафоричко потекло, бидејќи слична деноминација за *пченка* се среќава во буг. ‘гаџлаби’ и во ром. *porumb* ‘пченка’ : *porumbel* ‘гулаб’.

Интересен за нас е називот *боќка* што се користи за *кочанкаџија* од *џченкаџија*. Пр.: *Кога ќе-се-извади жиџоџо, џија се-в'ика б'оќка. Мије викаме боќка. Моџи да-џа-ф'арлиш д'-изџори во оџин и џије. Тија џе-в'икае б'оќке*. Најверојатно е изведен од основната лексема *к'оломбоќ*, со скратување на зборот.

Синор. Лексемата *синор* ја среќаваме во горанскиот говор во Полог со значење 'селска меѓа, граница; атар на село'. Пр.: *бразда џиџо џи наводнувала џ'ивеџе во синороџи на село Новаџи; мечкаџија џравела џиџеџија во џуџи синори*. Интересна семантичка варијанта се среќава во Винковци, Славонија: *он се ти осинџорити тај комад землје* (одземе). Во Пољаница, Србија, се среќава во хидронимот *Синорска Река*. Станува збор за балканизам кој доаѓа од грчкиот збор *σύνορον* 'граница' и се среќава во повеќе балкански јазици: романски *să sinorisi*, аромански *sinur*, турски *sinor*, бугарски *sinur*, албански *sinuar* (Skok III, 1973: 239).

И покрај малиот број приказни лексеми, можеме да видиме колку големо и значајно богатство се крие во лексиката на горанскиот говор во Полог. Избраните лексеми кои се обработени главно етимолошки, ни даваат значајни информации за потеклото на јазикот и на народот, за контактот и интерференцијата со други култури и јазици со различна генеза, како и за други екстралингвистички фактори кои исто така имале значајно влијание на развојот на говорот.

Можеме да констатираме дека приказаните лексеми, кои имаат различно потекло – словенско, од турскиот јазик, од грчкиот јазик, од латинскиот јазик итн., сите претставуваат еден вид архаизми. Со сигурност можеме да потврдиме дека голем дел од овие лексеми не се употребуваат во стандардниот македонски јазик, а ниту во најголем дел од другите македонски говори. Со други зборови, можеме да кажеме дека горанскиот говор избобилува со архаична лексика, со зборформи кои покажуваат директна врска со старословенскиот јазик.

Сепак, треба да нагласиме дека некои од лексемите се среќаваат во одделени македонски говори, на тесно ограничена територија, на крајниот југозапад и на

југоисток. Тоа се територии кои географски се многу оддалечени од Полошкиот Регион, каде што се говори горанскиот говор, а од друга страна, истите лексеми се среќаваат во други словенски јазици, дури во словенскиот север. Тоа може да значи дека станува збор за архаични лексички единици со прекинати изоглоси, кои поради одредени фактори најверојатно го загубиле својот лингвогеографски континуитет.

6. ОНОМАСТИКА

Науката што ги проучува имињата се нарекува Ономастика. Терминот ономастика потекнува од грчкиот глагол *ονομάζω* што значи *вика, нарекува, именува*. Како што кажавме, предмет на проучување на ономастиката се имињата на местата и на лицата, во најширока смисла на зборот. Таа ги проучува: потеклото, мотивацијата, начинот на образување, распространетоста и сл., при што открива многу значајни податоци за историјата на јазикот, неговото потекло, туѓите влијанија, како и за современата состојба на јазикот. Ономастиката главно се смета за лингвистичка дисциплина, меѓутоа, неретко имињата се проучуваат и во рамките на историјата, антропологијата, социологијата и психологијата.

Според предметот на истражување, односно класификацијата на различните именски категории, ономастиката се дели на: топономастика и антропономастика. Топономастиката ги проучува топонимите, односно имињата на местата или географските имиња, додека антропономастиката ги проучува антропонимите, односно личните имиња, презимињата, прекарите (индивидуални, фамилијарни и колективни), родовите имиња и андронимите. Топономастиката, според тоа каков топоним проучува, понатаму се дели на: ојкономастика, која ги проучува имињата на населените места (села, градови, населби, маала, квартави, исчезнати населби); орономастика, која се занимава со проучување на имињата на планините, ридовите, доловите, котлините, висорамнините, низините; и хидрономастика, која се занимава со проучување на имињата на водите.

Прво ќе се задржиме на називот т.е. на ојконимот на селото Урвич. Овој ојконим, според Видоески, доаѓа од апелативот *урва*, што има значење -пропаст, -стрмнина, -провалија, -надолнина, -многу стрмна страна на возвишение, + суф. *-ич* (< *-икјо*) (Видоески 1999: 165).

Дел од жителите на селото, пак, имаат друго мислење и објаснување за етимологијата на името на селото Урвич. Според нив ојконимот Урвич е од

албанско потекло, составен од зборовите *urë vici*, или во превод *ѿеиешки мосиѿ* или *мосиѿ на ѿеиеша*. Меѓутоа, за словенското потекло на овој топоним укажуваат и топонимите со исто име во соседните Бугарија и Србија. Во Бугарија во близина на главниот град Софија постои тврдина со името Урвич, којашто според археолошките наоди датира од средновековието. Во Србија, исто така, постои село со истото име коешто се наоѓа во јужна Србија, поточно во општината Владичин Хан, која се наоѓа помеѓу градовите Лесковац и Врање.

Според Систематскиот список на општини и на населени места издаден од Државниот завод за статистика во 1992 г., името на селото е Урвич. Од нашите теренски испитувања, дијалектната форма на името во сооднос со етниците и ктетикот е Урвич: *урвичанец, урвичани; урвичанка, урвичанке; урвички*.

Ојконимот Јеловјание се среќава во следниве историски потврди: *Еловјане* (Кънчов,1900: 212); *Јеловјане* (Вујичић, 1014: 140); Во Систематскиот список на општини и на населени места од 1981 е забележано како *Јеловјане*. Во врска со етимологијата, според Олга Иванова (2014: 102), името на ојконимот води потекло од: 1. етничко име од ојконимот *Елово* < бот. *ели* (*Abies alba*), стсл. *џла*; 2. од топонимот *Елово*, придавка од *ели* < *Abies alba* (Заимов 1967, 130).

Некои од жителите на соседното село Урвич имаат свое објаснување за потеклото на името на селото Јеловјане. Според нив името го добило затоа што порано жителите од Урвич таму ја чувале стоката којашто била јалова – крави, офци и сл.

Според теренските истражувања, можат да се слушнат две варијанти на името: *Јеловјане* и *Јаловјане*. Формите за етниците и ктетикот исто така можат да бидат двојни: *јелофчанин / јалофчанин; јелофчани / јалофчани; јелофчанка / јалофчанка; јелофчанке / јалофчанке; јелофски / јалофски*.

Во продолжение ќе се осврнеме на топонимите од атарот на селата Урвич и Јеловјане. Топономастичкиот материјал е собираан непосредно на терен, од наша страна, а дел од материјалот е од картотеката на Одделението за ономастика при

ИМЈ, материјал собран во далечната 1962 г. од страна на Аритон Попоски. Од направената споредба на синхронско и дијахронско рамниште, заклучивме дека не се забележуваат промени и разлики во топонимските материјали. Како и својот говор, така и топонимите, жителите на овие две шарпланински села, мошне вешто ги чуваат од туѓи влијанија.

Јеловјане

Авр'амица – нива во сопственост на некоја вдовица, покрај палчишката шума, лево од селото;

Азиоска-Ливада – ливада во букова шума, над село;

'Алил'ов^ф и Селимов^ф Гр'об^и – месност на границата на Новаци, Камењане и Јеловјане; под село; еден гроб – син утепал татко, втор гроб – селанецот Селим во 1913 г. утепан од непознато лице;

Алим-Ќелове Руџе (Алим-Ќело, име и прекар, муслим.) – ниви јужно од селото;

Али:н'а-Чешма – ливади со чешма, ја подигнал некој Алија (лич. име);

Алиџов'е-Руџе – месност со ораници и ливади; северно од селото, планинска месност (од антроп. Алит);

Амбаршиџа – карпа во форма на амбар; под планината;

Анџан'асица (можно: Атанасица) – нива, суво рамно место над село; името: старо име на некоја вдовица, веројатно кога имало православни;

Арајкин'а-Чешма – ливада со чешма под планината;

Арџачк'а-Руџа – планинска месност; овде некогаш имало околку 30 бачила, сега остатоци од камените ѕидови од трлата;

'Арџачко Камењче – планинска месност во Аргачка Рупа; името: сив камен;

'Арџачко Чешичче – чешма во Аргачка Рупа;

Аривоск'а-Чешима – чешма во Долни Рид, во маалото Аривоско (Арив/ф, лич. име);

Асанов'а-Чешима – чешма на пат, под село, Асан ја направил;

Бакул'аноске-Ливаде – месност со ливади и неколку буки под планината; сопствени ливади на фамилијата Бакул'(ан)овци;

Барино-Б'иџорче – бел камен во долнина околу 150–200 м.

Бар'ичиќа – камен в планина;

Бач'илишиџа – месност каде престојуваат бачила; а) *Горње Бачилишиџа* б) *Довње Бачилишиџа*;

Бач'ов^ф-Камењ – ниви со камен, лево од селото; присојно место;

Б'ежењ – месност каде луѓето бегале од колибите кога чумата зела поголеми размери, северно од селото;

Бел'а-Земја – месност од каде селаните земаат бела земја за варосување, над село;

Бел'е-Воде – голем извор што излегува од бел камен; името поради бојата на каменот;

Бек'иши'ов-Лаз (< Бектеш, лич. име) – сушни ниви; благ нагиб; над село;

Беширове-Б'ачила (< Бешир, мусл. име) – бачило в планина, сопствено;

Блаџ'е-Урде – месност над село каде што се варела квалитетна урда; ниви сушни, пасишта;

Б'учлике – зад село; има ретко некоја бука, веројатно и името е од тоа;

Вакаф – селско место, јурија; некој селанец го оставил како вакаф на селото;

Вакошка-Плањина – рамна планинска месност, пасиште;

Вакоске-Бачила – месност в планина каде и сега има бачило;

Вакоск'и-Кајнак – голем извор; врело со вода за три реке; толку вода во цела Шар Планина немало;

Вис'ок-Биџор – каменлива месност со бел камен – бигор; западно рид, највисок над село;

Висок'а-Чеиша – извор над селото, од ова место е спроведена вода в село;

Виш'иброфци (< Више Иброфци) – зборно место в село, каде се наоѓа задругата; више (над) фамилијата Иброфци;

Вод'енчишија – месност во која порано имало воденица што припаѓала на населбата *Селишије* (уништена населба, има остатоци од темели);

Вол'уарник (< Воловарник) – оградено место со бели камења во кое преноќеваат воловите; месност в планина;

Вуранов'а-Карја – висока карпа како манастир; околу папрат и некоја јасика и леска;

Гл'оџ' – рамна месност со ниви и глогови; над село;

Гол'ем-Камењ – забележлив камен во форма на кале;

Горње Бач'илишија (< Горни Бачилишта) – планинска месност во која летно време престојуваат стада;

Горњ'и-Рид' – месност каде што се собираат говеда в село;

Гр'адец – месност со два извора што течат од под камен, над село; името: овде народот се собирал како на манастир, време кога населението било православно;

Гуед'арници (< Говедарници) – ливади во букова шума под планината;

Гуедарничк'а-Карја – карпа во месноста Гуедарница

Гуедарничк'а-Река – водата што иде од изворите во бара проаѓа низ оваа месност; дол од планината надолу;

Довње Бач'илишија (< Долни Бачилишта) – долниот дел од месноста Бачилишта; летно време престојуваат стада;

Дујник – камен со дупка в планина;

Гоно Равен – рамна месност со ниви, над село; од антропоним;

Ѓубриче – месност во маалото Лачовци; овде селаните фрлаат ѓубре и се собираат на разговор;

Ејем'ов^ф-Камењ (Етем, лич. име) – камен забележлив оддалеку; сушни ниви над село;

Жежница – месност на припек, суво без вода, запарно;

Железно Камењче – месност спрема селото, со букова шума и сушни ниви покрај урвичкиот пат;

Задев^ф (< Задел) – месност со дабова шума, благ нагиб, лево под селото;

Здравечк'и-Камењ – месност со букова шума под планината; името: по растението здравец;

Зм'ијарник – каллива месност со смреки, на припек; има многу змии;

Имер'оф-Камењ – калливо тумбиче; букова шума северно од селото;

Јал'уарник (< Јаловарник) – тумба в планина; овде пасат јалови овци;

Јелоска Плањина – планинска месност рамна како тепсија, пространство од околу 50 хектари;

Јов'анове Пујој – неколку патеки по кои поминува селскиот добиток кога оди в планина;

Јудине Ливаде – ливади на пат за с. Урвич; името: оваа месност порано припаѓала на фамилијата Јудиновци од с. Урвич;

Казани – планинска месност со ували – рупи; поради формата;

Камийн'икоске Ливаде – ливади сопственост на фамилијата Каматниковци;

Камењче – месност со камен под гробиштата;

Канли-Табија (Крвава заседа, тур.) – планинска месност; каде пред 100 години арамиите убиле двајца селани од Јеловјане во моментот кога качаците ги пренесувале украдените овци во Албанија;

Карџа – карпеста месност со големи камења, околу багрем; над село;

Кол'ибийџа – колиби во кои народот се криел од чумата; каллива месност над село;

Коњск'и-Камењ – планинска месност со камен, пасиште во *Б'ара*; името: камен околу кој се врткаат коњите кога пасат летно време;

Косор'ов-Камењ (Косор а. име на жител; б. прекар) – ниви со камен; букова шума северно од селото;

Кои'ариџа – ниви со пченка до селото; името: овде има котари за овци на селените;

Коиоск'и-Камењ – црн голем камен, висок 10–15 метри; над село; сушни ниви;

Крс (Крст) – каллива месност со букова шума; името: раскрсница на патиштата за с. Урвич и Растелица (Призренско);

Курвин'а-Чешма – чешма в планина со многу студена вода; името: некоја девојка се курвала в планина;

К'уџилица (Кутел, чест апелатив) – а. '*Оџошња К'уџилица* (< отадешна, од другата страна) б. '*Одвашња К'уџилица* (< одовдешна, од оваа страна);

Лацов-Доф (< Лацов Дол) – дол, суводолица со повремена вода, на пат за месноста 'Уица;

Лацово-Ливадиче – чешма во ливадата, северно од селото;

Лазинье – ниви со пченка под село; рамно отворено место;

Ласѝојчин-Камењ (< Ластовица) – камен на кој ластовиците прават гнездо;

Ленишиѝа (< лен) – ниви под планината на кои порано се сеел лен;

Ливаѓе – сопствени ливади; рамна месност со извор;

Ливадечк'и-Кајнак (< извор тур.) – извор во месноста Ливаѓе;

Лив'аѓишиѝа – ливади и пасишта во букова шума; северно над село на пат за Попова Шапка;

Мазлам Пелив'анова Ливада – селска ливада в шума; од Мазлама;

Мал'ов^ф-Турчин (< Малав Турчин; мал) – планинска месност на Шар Планина; помалиот врв на *Турчин* оддалечен од големиот врв;

Малов'е-Руѝе – планинска месност кон с. Урвич; Мало, лично муслиманско име;

Меваиѝов'о-Гроѝче (Меваит, мусл. име) – месност в планина; името: некое овчарче го убила вега < веда = гром, заедно со 20 овци;

Мемед^т-Ча'ушова Ливада – сопствена ливада, ја присвоил за своја;

Мечкин'а-Руѝа – месност во која некогаш лежела мечката, правела штета во туѓи синори; зад село, лево;

Мл'ака – месност со ливади и ниви; овде има сеир (собор, веселба); се борат пеливани кога се прават свадби, идат селани и од Урвич;

Мл'аке (множ.) – топонимичен апелатив;

Морафка (< Моравка, Морава) – планинска месност со трева и смрека;

Муниш'ов^ф-Камен (Муниш, лично мусл. име) – ниви во букова шума; во близина камен; јужно од селото;

'Ограѓе Пач'укоске – сопствени, од Пачуковци; името на фамилијата потекнува од прадедото кој бил малечок = *йичук*; сопствени огради;

Оџр'аково-Кајначе (< ограјсал – нагазил) – лековито изворче, тие што ограјсале овдесе лекуваат; десно над село;

'Одваиња Куџлица – месност со ливади и ниви; делимично рамни; поради формата;

Одваињ'а-Сџџрџа - месност во стџрга од страната на село Јеловјане = од оваа страна, *одваиња* < *одавдеина* < *одовдеина*;

'Одоске-Ливаде – ливади сопственост на фамилијата Одовци; северно;

'Оџкиње – месност со дабова шума, меѓу два дола, удошно место лево од селото;

Ор'аишџа – ореви; дабова шума меѓу два дола;

'Оџошња Куџлица (Отадешна Кутлица) – ливади, млаки, изворче; под село, лево;

Оџошњ'а-Сџџрџа – месност во стџрга од другата страна, односно од страната на с. Г. Палчиште; *оџошња* < *оџадеина*;

Оџино-Кајначе – изворче во планината близу Беширове Бачила;

По-Бразда – сега пат, порано бразда што ги наводнувала нивите во синорот на с. Новаци под Голем Камен;

Под-Гр'обишџа – месност под гробиштата, разни ниви;

Пеџр'овјане – сушни ниви, рамна каменлива месност;

Пеш – камен во месноста Коритчика; под село, во дол; опасно;

Пискоец (< писок, лелек) – долче меѓу две брекчиња;

Плачено-Камењче – камен под селото; името: до ова место ги испраќале гурбетџиите нивните домашни кога оделе во туѓина и плачеле;

Пл'оча – месност со многу плочест камен в планина;

Пл'очарник – месност од каде селаните ваделе плочи за покривање на своите домови; суво голо пасиште над село;

Пр'исој – каменлива месност со нешто дабова шума; место свртено кон сонце, не држи снег;

Р'авњишиџе (< Рамниште) – ливади и ниви, северно од селото;

Расим-Кр'алева Карџа – месност со раскршени камења со површина од 0,5 хектари; овде се кријат разни диви животни; северно од селото;

Раши'ин-Камењ – забележлив камен на ритче; во подножјето има извор;

Р'ејшишник – ливади и ниви под вода; името: порано овде старите сееле репа;

Р'уџа Аџи-Зур'аџова – ниви и ливади во букова шума каде што паселе овците од Аџи Зурат, под планина;

Р'уџе – месност со ниви (под вода); над село; топонимички апелатив;

Сел'и-чиќа (< Селиичиќа) – планинска месност во рамнината Бара; името: селија 'столица';

Селишиџе – место во кое некогаш имало населба, пред 150-200 години; сега припаѓа на територијата на с. Г. Палчиште; северно од с. Јеловјане;

Силен-Дов^ф – стрмен дол; кога врнат дождови, водата бучи силно;

Син'анова Чешма (< Синан, лично мусл. име) – чешма во планинската месност Улеварица;

Солишиџа – месност лево од селото; порано овде ги крмеле овците;

Срѝ – голем планински срт со пасиште; има и орници;

Сѝ'а̀р̀а – месност в шума, под планината; овде имало бачила и се молзеле овци во котарите;

Сѝ'амајца – неколку ниви со пченка; северно од селото; од лично име;

Сѝар'а-Чешма – чешма в село; порано поголемиот дел од куќите биле овде, после се преселиле, а чешмата останала стара;

Сѝојков'е-Рује – ниви со овес во рамно место; над село;

Су'а-Река – дол во кој одвреме навреме протекува вода; под планина;

Тоѝ'илишиѝа – месност со извори и река; овде порано го топеле ленот; познат топонимичен апелатив;

Тумба – патишта в село, близу училиштето и џамијата;

Ќелоск'и-Кајник – извор во ливада; ливада на фамилијата Ќеловци;

'Уица – ливади под вода, северно; името веројатно од албанското *ијѐ* 'вода';

Улев'арина (< Оливерина < Оливера) – ливада покрај село;

Улев'арица (во катастар Елверица) – планината јеловјанска; средно брежно пасиште свртено кон сонце на Шар Планина;

Улев'арички Кајнак – голем извор од каде што почнува горнопалчишката бразда; антропоним Оливера, потоа топоним и сега хидроним;

Урдинов'а-Сѝрана (лично мусл. име) – планинска падина; страна со 7–8 високи црни камења; кога се гледа оддалеку, се чини како да се посеани;

Црвен'а-Карѝа – месност со црвена карпа; северозападно над село близу до планината; името е поради бојата;

Черенск'и-Камењ – ниви со овес и уров; камен;

Чифѝе-Чешме (чифт=два) – чешма со два чабурци во камен од каде избива водата;

Џамија и (*Пред-Џамија*) – месност пред џамијата в село;

Џоѝинове Камење – дабова шума кон сонце; под село; името по фамилијата
Џотиновци;

Џоѝиноске-Ливаде – ливади сопственост на фамилијата Џотиновци;

Шаниѝирица (мусл. име) – ниви и ливади над село;

Шеќероск'а-Чешма – чешма во маалото Шеќероско; фамилија Шеќерофци;

Шишкова-Ливада (Шишко-прекар) – сопствени ливади, северно од селото;

Шѝрк'ов-Вир – вир в планина; порано овде доаѓале штркови, сега не;

Урвич

Али Десин'а-Сѝѝрѝа – нешто порамна месност на Шар Планина, овде секогаш имало котари (трла);

Анои: – планинска месност, голетинка, рамно и тумбичиња; Шар Планина; некое време некој турски бег овде држел ан; на патот од Драгаш, Призренско, кон Полог;

Бач'илиѝиѝа – блага долина, ширинка на Шар Планина; под Царева Чешма;

Белоѝук (бигор, белутрак, бел камен) – сушни ниви со бел камен; месност со благ наклон над село;

Биѝор – рамна каменлива месност под планината; името е поради видот на каменот;

Боѝорица (< Богородица) – порано овде имало црква;

Борска Чешма (и Борјанска Чешма) – чешма во Борско Маало;

Б'уноец (< Буновец) – рамна месност со ливади и сушни ниви под планината;

Буноечк'и-Камењ – камен во месноста Буноец, под планината;

В Бреџ^к – брежна месност со убави, прави дабови дрвја, под село;

Васил'ев^ф Рид^и – рамна голина, пасишта над село;

В'ојшан – карпеста месност со сушни ниви, на делови со папрат; над село;

Војшанск'и-Камењ – голема карпа лево од Турчин;

Вис'ок-Биџор – бел камен, варовник; во планинска месност со благ наклон;

Голем'а-Леска – месност со дрвја (леска, ела, јасен, ситен даб); ливади и некоја нива; десно од селото;

Горње-Ливаџе – сајбиски ливади над село;

Горњи-Р'авњишиџа – месност со сушни ниви над село;

Горњ'а-Сџајрџа – месност со сушни ниви со благ наклон, на пат за планина;

Демш'ов^ф-Камењ (Демшо, мусл. име) – месност со бел камен, нешто зеленикав, под планина;

Довњ'а-Сџајрџа – (Долна Стрга) – месност со сушни ниви и благ наклон под планината;

Довњ'а-Чешма – чешма во селото во Долно Маало;

Довње-Ливаџе – стрмни ливади во долот покрај реката која иде од Ваков;

Довње Р'авњишиџа – месност со рамни сушни ниви над село;

Довњ'и-Пуџи – пат под селото за Богоње (Боговиње);

Д'абојна (< Дабовина) – брежна месност со даб, десно од село;

Ис'аришиџе (< исар) – месност со компири и џанарики, лево од селото;

Јудинск'а-Чешма – чешма во маалото Јудиновци;

Казани – планинска месност на Шар Планина; три рамници во форма на казан;

Кал'уѓере (< Калугери) – месност во селото кај што имало манастир; името останало од времето кога жителите уште биле христијани;

Кар'абунар – пасиште на Урвичката планина на Шара;

Карѝин-Камењ (сложенка од два збора со исто значење) – високи карпи покрај селото; на пролет беќарите ги посетуваат почесто за да се сончаат, и да излегуваат на воздух;

Колибе – брежна месност со трње и павит, десно од село;

Кула – месност в планина, некогашна турска стражара; во месноста Под Млечне Рупе, на Шар Планина;

Кула Рушид^и-Каина – планинска месност со тумба, врв;

Куч'ин-Камењ – тумбичка со камен; од овде човекот има добар поглед на полето; под село;

Лисѝоец – рамна месност под вода; врби, џанарики и др.;

Лисѝоечки Солишиа – рамна месност со црешни, дрен и лески; убаво природно место, десно од селото;

Лозје – месност со лозје и овошки (праски, вишни, ореви, јаболка); десно од селото;

Локмаѝи:н Гроб^и (< Локмаѝија, име) – рамна месност на пат за в планина; овде се наоѓа гробот на Локмаѝија;

Мал'а-Смрека – пасиште со смрека;

Малов'е-Рује – дол со вода која иде од Вакафски Кајнак; лево под падината на Турчин;

Малово-Ливадиче – ливада со кладенец;

Малоск'а-Чеима – чешма во маалото Маловци;

Меѓу Дв'е-Реке – месност меѓу две реки;

Мејоск'а-Чеима – чешма во Метоско Маало;

Мл'аке – ливади со млаки на пат за планината;

Млечн'е-Рује – млечна трева, трева од која добитокот обилно дава млеко; рамна планинска месност со питома, убава трева;

Мос (< Мост) – месност кај мостот на Камњачка Река; иде од Карабунар, лево од селото;

Моч'алишиѝа – месност на пат за Смрека; овде коњите одмораат и мочаат, потоа се продолжува патот за в планина;

Мурајоско Б'ачило – планинска месност каде што порано имало котари од бачила;

На-Рид^{III} – рамен рид со две воденици близу селото;

Над-Млечн'е-Рује – планинска месност на Шар Планина со убава трева;

'Ограѓе – ниви со пченка и овошки в село;

'Орашке (< орев) – месност со високи дебелы брезовы дрвја; рамны ливады;

Орлоечк'и-Камењ (и Орл'оф-Камењ) – камен над селото; месност со сушны нивы над селото;

'Осој – стрмна месност со букова шума; (не го грее сонце); лево од селото;

Пазарск'и-Пуѝ – поширок пат по кој поминуваат новоселцы (жители на Ново Село), преку Урвич за Тетово;

Под^{III}-Кула – планинска месност на Шар Планина близу Млечн'е-Рупе;

Појајџе – месност со папрат; граничи со с. Јеловјане; апелатив *џојџџа*;

Пр'исој – брежна каменеста месност со јасенова шума; ја грее сонце;

Ранџ'улица – каменлива месност со сува трева;

Свр'аџџој – пат за планина, четири патишта тргаат од селото (овој топоним е можен и за превраќање вода на повеќе бразди кои течат во разни правци);

Селечк'и-Пуџ – патот од с. Селце кон Урвич; потоа овој пат се соединува со Пазарск'и-Пут;

Смр'ека – планинска месност на Шара;

Солиџџа – планинска месност до Муратоско Бачило, каде што се крмеле овците;

Софра – тумба во месноста Д'абојна; на ова место дрварите и аргатите откако ќе ја завршат работата, ручаат и потоа тргнуваат за дома;

Срџ – долг брег, гол, висок;

Си'арџи – сушни ниви со камен;

Си'р'аџџица – брежни ливади (лошо место); страшно, опасно место за човекот и за добитокот; над селото;

Тоџ'илиџџа – ниви со пченка и ливади под село;

Турџин – врв на Шар Планина

Турџинске-Р'авњџџа – рамна планинска месност со бара на Шар Планина;

Тушеск'и-Рид^џ – (< Туше, лич. име); гол рид со ораница, лево од селото;

Ќуклеск'а-Чешма – чешма во маалото Ќуклевџи;

Урош'ов^ф-Камењ – забележлив камен над јеловјанската шума;

Фил'иџоско – плодни ниви под селото;

Царево-Лив'адиче – пасишта над село; постои фамилија Царевци;

Царев'а-Чеиша – чешма;

Црн-Камењ – голем камен под планината;

Цел'о:-Бачило – рамна планинска месност на Шар Планина.

7. ЗАКЛУЧОК

Докторскиот труд *Горанскиот говор во Полог* претставува јазична анализа и разработка на говорот на сите граматички рамништа. Овој говор претставува преоден македонски дијалект, којшто егзистира во една специфична средина и кој бил под влијание на различни фактори. Имено, дијалектот којшто се зборува во селата Урвич и Јеловјане е дел од горанскиот говор којшто е распространет на пограничјето помеѓу Македонија, Косово и Албанија. Горанскиот говор по својот фонолошки систем и по граматичката структура и на синхронски и на дијахронски план влегува во составот на македонскиот дијасистем (Видоески, 1998: 312).

Од разработката на овој говор и направената јазична анализа на сите рамништа, можеме да ги видиме многуте особености со кои се одликува овој говор. Во заклучокот на крајот од овој труд главно ќе се осврнеме на особеностите што го прават овој говор специфичен и единствен на македонската јазична територија.

Фонетика и фонологија

Во однос на фонетиката и фонологијата ќе издвоиме неколку карактеристични црти на овој говор.

Покарактеристична црта на овој говор е замената на вокалот /o/ со /y/. Во нашето истражување оваа промена е забележана кај следниве примери: *џуедо*, *џуедар*, *и'ује*, *и'уач*, *и'уари*, *ч'уек*, *м'уе*, *и'ву'е*, *н'екуа*, *свуа*, *к'уач* итн. Имајќи ги предвид примерите каде што се јавува замената на /o/ со /y/, можеме да констатираме дека оваа замена се појавува во вокални секвенци настанати по губење на /v/ или /j/. Овој факт нè упатува на заклучок дека силната лабијализација на /o/ била предизвикана со пасивната артикулација на /v/ или /j/ пред нивното дефинитивно губење. Процесот, секако одел по следниот начин: *човек* - *чојек* - *чујек* - *чук* (Видоески, 1986: 53).

Карактеристично за горанскиот говор во Полог е тоа што *q дава повеќе рефлекси: *ǎ*, *y*, *a*, *o*, *e*. Континуантите на назалниот вокал *q најдобро го опишуваат карактерот на горанскиот говор како преоден говор. Од една страна рефлексот *ǎ*

кој се јавува често во коренски слогови, но и во други позиции, го приближува горанскиот говор до горнополошките говори во кои темниот глас /ǎ/ претставува типична црта и е основна замена на овој стар назал. Од друга страна рефлексот /y/, кој исто така се јавува често во голем број случаи, го приближува горанскиот говор до долнополошките говори. Во помал број лексеми ж преминало во /e/. Овие примери се сметаат за влијание на дебарските говори. Замена на *ǝ со /ǎ/: *ǎ'ǎi, ǎ'ǎc, ǎ'ǎсеница, ǎ'n'ǎсна, з'ǎi, к'ǎсни, к'ǎишина, i'ǎiок* и др. Во коренски слогови каде што како континуант на *ǝ се јавува /y/: *м'уиш, м'ужена, м'уишно, м'уќкаво, м'ука, i'уи, р'ука, р'укаве, ǎ'уска, 'обруч, i'ужно* и др. Замена на *ǝ со /a/: *i'ајак, iајачина*. Примери каде што како континуант на *ǝ се јавува /e/: *ј'еиок, ке, к'еде, 'оiкеде, к'едел'а*.

Како повпечатлива карактеристика на горанскиот говор е судбината на -л на крајот на зборот, односно на крајот на слогот. Во оваа позиција се јавува како *в/ф*: *iон'едевник, с'ǎвза, б'овна, в'оф, в'есеф, д'ебеф, к'аф, к'оiеф, б'еф коњ, ц'еф ден* итн. Следствено на тоа што фонемата /л/ на крајот на зборот се јавува како *в/ф*, односно -*ф*, перфектните форми во едн. м.р. во овој говор се јавуваат како единствени на македонската јазична територија. Пр.: *биф, дошоф, илеǎоф, изеф, зеф, јаф, iразнуеф* итн. Станува збор за една тенденција за лабијализација во изговорот на /л/ на крајот на слогот, којашто се јавува и во други јужнословенски говори, при што /л/ преминува во /ǎ/, но во горанскиот говор во Полог процесот отишол подалеку, односно /л/ преминува во *в/ф* и тоа претставува завршен процес. Оваа промена е карактеристична и за горанските говори во Албанија и за горанските говори во Косово, со исклучок на говорот во селото Брод каде /л/ преминало во /ǎ/ (Младеновиќ, 2001: 199).

Во горанскиот говор во Полог /њ/ има доста широка употреба. Тоа се јавува како резултат на различно потекло. Старото палатално *n' се пази релативно добро, но во бројни примери се јавило и ново њ, главно по морфолошки пат. Примери: *некоа iеiка њејзина; ке-о-i'уиши со-њ'еа; да-ǎи-сл'уишам само њи; iо*

њијно; кој-ке-а-земей̄ ња; сме жњеле; к-идеме ке-џ-и-жњеме; ке-се-џ-омењши; з'емњој на ваке; ц'емјери, с'укње; довњо-м'аало; њива со-џ-рње; сме имале к'ошйиање итн.

Друга поважна специфика на горанскиот говор во Полог е чувањето на фонемата /х/ во повеќе позиции. На почеток од зборот: ^(x)'алва, ^(x)'ајде, ^{х'а}рбей̄, хр'ас, х'ил'аф, х'ий̄ро, ^(х')ил'ада, ^(х')'оди, дури секундарно во х'рџа; но: 'оца, 'убоо и сл.; На средина од зборот: џл'у^ха, џл'у^хци, к'иха, џ'рхаќ, уха, су^хо, ке-ј'ахаје но: муа, снаа и сл.; На крајот од зборот: џл'ух, с'ирома^х, м'е^х, в'рх и сл.

Исто така, како една од покарактеристичните особености на овој говор во делот на фонологијата ќе ја споменеме промената на старите групи *тв и *дв, кои на апсолутниот крај од зборот, редовно се заменети со /к/, /џ/: з'ек, д'омазек, кл'ек, л'акоќ, н'окоќ, н'азаќ, 'окиќ, џ'ајраќ, џ'ек (џей̄), џ'р'олеќ, џ'рџи (стсл.грџдџ), џл'аџ → џл'ак, н'азаџ → н'азаќ, ч'елеџ → ч'елеќ и др. Според Видоески (1986: 52), оваа појава е дотолку интересна што не се јавува ниту во еден од околните говори и на македонска и на српска страна. Пошироко е позната само во некои југоисточни македонски дијалекти.

Акцентӣ

Говорот во селата Урвич и Јеловјане како дел од горанските говори влегува во групата говори во кои акцентот е фиксиран на третиот слог од крајот на зборот: св'екрва – св'екрве – свек'рваџа – свек'рвей̄е, џ'азар – џ'азари – џ'азароџ – џаз'арџе, мл'ад – мл'аде – мл'адоџе – мл'адеџе итн.

Во горанскиот говор во Полог акцентските целости се застапени како и кај другите западно-македонски говори, со одредени отстапки.

Примери: 'оџ-џазар, 'оџ-куќа, б'ез-ноџа, б'ез-неџо, б'ез динар; н'а-руке, н'ис-село, џ'од-руке, в'о-мене, џ'ред-враџа, џ'рек'о-ноќ, џ'ерни-џо џ'о-џлива; но: со-џ'аџка, од-в'ошке, на-м'ужи, оџ-ч'е-шма, од-вр'еме и др.

Акцентските целости со атрибутски зборови се многу чести во овој говор. Овие акцентски целости се образуваат кога именката е еднословна или двословна, со што акцентот преминува на атрибутот. Примери: кучкин'а-џрава, јен'а-жена,

сѿар'е-људи, ѿол'а-меѿар, друѿ'а-куќа, Голем'а-Леска, Чесѿ'а-Бука, Шарк'а-крава, кус'о-ѿеѿиле, им-идем со-лев'а-рука, Туја-ден се-д^аржи с'ебаб и др.

Како интересен случај ќе ги наведеме акцентските целости со прилогот *јак* со значење *многу*. Овој прилог може да влегува во акцентски целости со придавка или глагол, при што акцентот е секогаш според третосложното акцентирање: *Нема иѿрање, ѿујење, ама јак'о-лично беше; А Ѓурѓевден кој-ќе-б'иде, бил'ке кој-ќе-биде јак*-убаво било *јак'о-лично; Ја н'ејќем ш'ербеѿ, вода јак*-ми-с'е-ѿие и др.

Морфологија

Овде ќе ги прикажеме карактеристичните форми на зборовите во горанскиот говор во Полог и ќе ги истакнеме нивните особености.

Обичната множина кај именките од женски род се образува со наставката *-е*, која всушност ја продолжува множинската наставка *-а* од меката именска промена во нашиот стар јазик (доуша, овѿца и сл) (Конески, 1986: 140), којашто во овој говор ја потиснала наставката *-и* од тврдата промена. Примери: *басме, б'ил'ке, буке, в'ериѿе, вр'аѿке, вр'аѿие, ѿреде, ѿранке, д'ејке, ж'ел'ке, ј'абукe, јунице, к'едел'ке, к'окошке* итн.

Множината кај именките од среден род што завршуваат на *-е* се образува со наставките: *-а, -иња*, но најзастапена е наставката *-иќа*, која е добиена од македонската *-иња* и српската *-иќи*. Примери: *д'еца, ј'ајца, л'озја, с'ела, ѿ^арла, д'а^ариња, ј'аѿниња, јариња, коѿлиња, орлиња//орличика, ѿеѿлиња//ѿеѿличика, к'ебиња, цв'еќиња, ч'амиња, чумѿулиња, ш'ишиња, дејчиќа, дејчиќика, карам'ел'чиќа, нокѿиќичика, нучиќика, ѿес'очиќа, ѿил'иќика, ѿуч'иќика, сн'оѿичика, ѿел'ичика*, но и *слаб'ичиќе*. Новообразуваната наставка *-иќа* е добиена со контаминација на наставката *-иќи*, која е карактеристична за соседниот призренски говор, и опшштомакедонската наставката *-иња*, која е карактеристична и за соседните положки говори со кои овој говор граничи. Всушност, наставката *-иќа*

претставува контактна иновација, која настанала како компромис од два резултата реализирани во граничните дијалекти.

Специфичност на горанскиот говор во Полог е чувањето на некои морфолошки падежни форми кај одредени именки. Во активна употреба се флексивните форми за датив кај личните имиња и кај роднинските именки во еднина. Примери: *Му сом рекоф Адему; му рече Бајраму; Му рекла деверу; му сом викаф бабейу; Невесѿо млада невесѿо, и вика Џемили; И вика ж'ени* итн. Иако ретко, сè уште може да се сретне употреба на дативни флексивни форми и кај други општи одушевени именки. Пример: *И веке шѿо-да-раб'оѿае, ал' нуси ѓлава, ал' коњу ноѓе да ѿрес'ечеме, ѿа-да-ѓа-ѿикнеме во-на'аѿре*. Исто така, како и во останатите западни македонски говори така и во овој говор имаме употреба на општата падежна форма (*casus generalis*) кај именките од машки род, но не само кај личните туку и кај општите одушевени именки. Примери: *Го виде Асана; Сом ѓо видеф Суљоѿа; Викајѿе свѿа Зубера; После сѿ'авае сѿѿо да-ѓо-в'иѓи ландара; И дошоф Јусо од-ѿазар и в'рзаф к'оња во двор*; итн.

Во однос на членските морфеми посебна специфика на горанскиот говор е што во множина членуваните именки разликуваат род, односно членските наставки зависат од видот на зборовите. Кај именките од м. р. во множина во Гора, Косово се среќаваат членските наставки *-ѿи, -ви, -ни*, додека во горанскиот говор во Полог ги среќаваме истите наставки *-ѿи, -ви, -ни*, но во пофреквентна употреба се јавуваат наставките *-ѿе, -ве, -не*. Пр.: *л'уѓѿѿи, л'уѓѿви, л'уѓѿни; м'ужѿѿи, м'ужѿви, м'ужѿни; коњѿѿи, коњѿви, коњѿни; 'уѿѿѿи, 'уѿѿви, 'уѿѿни; но и: м'ужѿѿе, м'ужѿиве, м'ужѿине; к'оњѿѿе, к'оњѿиве, к'оњѿине; 'уѿѿѿе, 'уѿѿиве, 'уѿѿине* итн. Членската морфема *-ѿи*, кај именките од машки род во множина се јавува и во говорот на с. Сничене, Костурско, а исто така и во бобоштенскиот говор. Карактеристично за горанскиот говор во Полог е што фреквенцијата на употреба на членот е помала, односно тука немаме употреба на членот на тие места како што е во македонскиот стандарден јазик. Да ги разгледаме следните примери: *От-пл'ачење, от-с'авзе, каѓе ге-наѓ'рпала; На служе*

им рекоф царот, И сабаале *цар* раат; Ово *л'исица* им-га-п'уштиф; И з'аминува време појќи и *в'ешѿерка* им-д'оаѓа; И 'еленче бр'атче иде дома *кр'аве* да-ге-м'авзет; итн.

Кај броевите специфични форми имаме за бројот *еден*. Бројот *еден*, има форми за машки род *јен//једен*, за женски род *јена//једна* и за среден род *јено//једно*. И како што се гледа има различни форми, односно во формите главно имаме испуштање на гласот *-д*, но може да се слушнат и формите со *-д*, а карактеристично е и чувањето на протетичкото *ј*. Вакви форми за бројот *еден*, каде што има испуштање на гласот *-д*, среќаваме во говорите во Дебарско, Корчанско и во Костурско, со таа разлика што во овие говори не се чува протетичкото *ј* (*ен, ена, ено*).

Во горанскиот говор општо, како дијалектна посебност кај придавките се јавуваат определените форми за машки род. Тие се образуваат со следните членски морфеми: *-о(ј)еѿ*, *-о(ј)ев*, *-о(ј)ен// -у(ј)еѿ*, *-у(ј)ев*, *-у(ј)ен*. Примери: *ѿл'увоеѿ-ѿл'увоен*, *вис'окоеѿ-вис'окоеф-вис'окоен*, *деб'елоеѿ-деб'елоев-деб'елоен*, *мл'идоеѿ-мл'идоеф-мл'идоен*, *мал'овоеѿ-мал'овоеф-мал'овоен*, *кокор'авоеѿ-кокор'авоеф-кокор'авоен* и сл.

Во однос на глаголските форми ќе ги наведеме следните специфики: Кај презентските форми на глаголите од е-група и и-група основниот вокал од 2 и 3 л. едн. се обопштил и во 1 л., а не вокалот *-а* како што е во стандардот; (карактеристика којашто ја дели со долнополошките говори): *носим, месим, јадем, ѿиѿем* итн.

Посебна специфика на горанскиот говор во Полог е начинот на изразување на минатите дејства. За изразување на определено минато дејство во 1 лице еднина, речиси не се употребуваат форми на определените минати времиња (*имѿерфекѿ и аорисѿ*), односно употребата е незначителна. Слична е состојбата и за другите лица, и во еднина и во множина. Наместо форми на имперфект и аорист се употребуваат перфектните форми за минато неопределено време. Примери: *сом јаф, сом ѿујеф, сом видеф, сом ѿиѿф* итн.

Синѡакса

Во рамките на функционалната анализа исто така ќе наведеме некои од особеностите на граматичките категории во горанскиот говор во Полог.

Ќе продолжиме со минатото неопределено време, кое, како што наведовме и погоре, има широка употреба во горанскиот говор во Полог. Во наведените примери можеме да воочиме негова употреба во улога на општ претерит во формите на прво лице еднина и множина, но и во формите на другите лица во говорни ситуации што непосредно го вклучуваат говорното лице во искажаниот настан или дејство. Ова ни кажува дека во горанскиот говор во Полог е речиси загубена семантичката дистинкција помеѓу минатото определено и минатото неопределено време, односно дека минатото неопределено време навлегло во сферата на имперфектот и аористот.

При раскажување на минати дејства се користи и историскиот презент, но како посебност на овој говор е уште почестата употреба на формите на кондиционалот *praesentis* за искажување на минати хабитуални настани, за кои можеме да кажеме дека ја презеле функцијата и значењето на историскиот презент. Примери: *Не, не, немало ѡење, само к-идеѡи жене ќе-јадеѡи и ќе-доеѡи; Сѡиреда ќе-биде навечер жене ќе-иѡрае, ќе-ѡуѡае, ќе-има, ќе-јадеѡи, најреѡи била сѡиреда ѡа-в'икае; итн.*

Веќе кажавме дека карактеристично за овој говор е што среќаваме општи падежни форми и кај општите одушевени именки од машки род во еднина: *Од'ееки на-ѡ'амо, н'ајдуе на-ѡ'ара; И дошоф Јусо од-ѡ'азар и в'рзаф к'оња во двор.* Исто така, како специфика во овој поглед е што кај останатите именки често имаме и нечленувани именски синтагми во акузативен однос, а притоа имаме употреба на заменски реплики, односно удвојување на објектот. Пр: *И ѡамо к'едел'ке ќе-ѡи-ѡи-н'аѡраеѡи за-ѡредење; ѡченица ќе сеѡи, ќе-ѡа-жнѡи; И сеа снѡиче ќе-о-сѡ'аиме на-сѡ'ецел', ќе-ѡо-врземе; А ја к'ањарка сум, најре к'ањарке ѡи-леѡињале, ќе-им-ѡ'ујеѡи.* Од примерите се забележува дека отсуството на членска морфема кај овие

акузативни синтагми е поврзано со линеаризацијата во текстот, односно именската синтагма во најголем дел од примерите се наоѓа пред глаголот.

Во однос на дативниот падежен однос веќе кажавме дека за изразување на индиректен предмет се употребуваат флексивните форми за датив кај личните имиња и кај роднинските именки во еднина. Но, исто така среќаваме употреба на дативни падежни форми и за изразување на посесивност: *И веќе шїџо-да-раб'оїџае ал' нуси џлава, ал' коњу ноџе да ѝрес'ечеме, ѝа-да-џа-ѝикнеме во-н'аїџре.*

Во делот на изразување на генитивниот падежен однос, релацијата на поседување изразена со предлошка конструкција со предлогот *од* се јавува ретко: *Во двор д'евеї к'уке, све од д'евеї бр'аќа; Була сум била, јелек од Џанишаїџица мизеле; Кафана е од браїџ мој.* Пообично е изразувањето на релацијата на поседување со зависна беспредлошка именска синтагма: *Тамо је куќа Ваїџова; Нисок е ѝенџер Ќан'иќин морам да-р'иїне; Во ливадаїџа сме-ошле Саїџова; Чизме ж'афїе Османичине Фаркоска;* итн. За изразување на посесивната релација 'роднинска врска' исто така доминира употребата на зависна беспредлошка именска синтагма со посесивна придавка: *Сесїра бабова да-не-б'ила; Да сесїра им-била, Шериф'аџова; И дошла Рамад'аница Авина да-ме-н'аїџра;* итн.

Во однос на референцијалноста на именската синтагма, специфична е употребата на членската морфема *-ов*, која се доближува до чисто членското значење карактеристично за членската морфема *-ѝ*. Пр.: *Јеленче браїџче и вели, на-с'рниче, -немој да-сл'езеи, веїџ'еркава долу; И она, веїџ'еркава м'ислила, ѝол'ко ... и ошла џо-зела, с'рниче им-џо-з'ела и им-џо-д'онесла, с'есїриче; Он ка-сл'изаф надолу ѝо-д'рво, му-с-ок'рїшило дрво, и ѝраво на-м'ечка. И џа-ф'аїџиф за-уши. И он ої-сїра, не-џ'а-ѝушїџаф и џа-јанаф. И шїџ'о-їџраи џа-н'оси во-с'ело м'ечкава;* итн. Според ова, и во однос на употреба на членската морфема *-ов*, овој говор им се придружува на повеќето западни македонски говори.

Редот на зборовите во горанскиот говор во Полог има сличности со околните македонски говори, но има и особености својствени само за него. Кратките заменски форми во овој говор главно се употребуваат пред глаголот. Примери:

*Џемил'о мил'а ѿ'еѿкина ѿебе млада ќе-ѿе-ѿ'урае; Ќе-ѿи-дојде Јусо оѿ-ѿ'азар; ... ѿ'орѿа да-му-'оѿвори; ошоф ѿаѿко да-ѿа-з'еме. Посебност во однос на редот на зборовите се кратките заменски форми коишто по правило стојат пред формите на помошниот глагол. Примери: *Му сом рекоф Вајдину; Ја кој сом рѿмбаф, ѿи а ми си ѿојнам?**

Кај сложените реченици ќе ги дадеме вообичаените сврзници кои се сретнуваат во овој говор. Најчесто употребувани се следните сврзници: како најчест сврзник кај составните реченици се јавува сврзникот *и*, но со голема зачестеност се употребува и сврзникот *ѿа*: *Еѿа сѿанала саб'аале Џемил'а рано и 'измела р'авне дв'орој; Дошоф Јусо од-ѿ'азар и в'рзаф к'оња во двор; Нема да ѿо забраи, ќе ѿо-ѿосеѿи ѿа ѿоје болес му-ѿројде ѿреко-сн'ѿа.*

Најфреквентни сврзници кои ја изразуваат релацијата на спротивставеност се сврзниците *ал'и*, *ама* и сврзникот *а*: *Све се рабоѿало со руке, ал'и нас ѿ'оје ж'ивоѿ ни-б'иф 'убаф; Млоѿо убава ни-била носијѿа, ама сеа овја младе не-а-сакае; И нишѿо немало, село било кѿасѿрофа, а сеѿа село, и ѿуѿ има и кола има;*

Од временски сврзници застапени се: *каѿ*, *коѿа*, *ка* и *кој* (< *коѿа*). Примери: *Дваесеѿ и једен ден сом-б'иф во Р'адуша, ѿруѿа кѿѿ-се-ѿр'ајла; Телевизија овде дошла Муран кој-се-родиф и сл.*

Лексика

Во делот на лексиката се задржуваме, главно, на оние лексеми кои се поспецифични за овој говор и помалку познати во другите говори. Во однос на потеклото на лексичкиот фонд можеме да констатираме дека горанскиот говор во Полог изобилува со лексеми од различен произлез. Основниот и најголемиот дел од лексемите се од словенско потекло, но исто така голем број лексеми доаѓаат од турскиот јазик, потоа од грчкиот јазик, од латинскиот јазик, и од другите балкански јазици. Како главни карактеристики на лексичкиот фонд на горанскиот говор во Полог ќе ги издвоиме:

– Употребата на голем број архаизми коишто не се употребуваат во повеќето македонски говори и во стандардниот јазик: *вѣрник, кофчаник, кокорав, косма, креќ, крчканица, нууѝ, окука, ѝѣрхаќ* итн.

– Присуство на голем број лексички балканизми кои се среќаваат обично и во останатите балкански јазици: *бакам, зѣбан, коломбоќ, синор, ѝељ* итн.

Посебен феномен, исто така претставуваат лексемите од словенско потекло, кои не се среќаваат во поголем дел од македонските говори, но се јавуваат на тесно ограничена територија, главно во македонски говори од крајниот југозапад или во некои југоисточни говори, кои географски се многу оддалечени од територијата каде што се зборува горанскиот говор, а од друга страна, дел од овие лексеми се среќаваат во други словенски јазици, дури во словенскиот север.

На крајот на овој труд како заклучок ќе ги дадеме следните констатации:

Горанскиот говор во Полог се говори во селата Урвич и Јеловјане во Полошкиот Регион и претставува дел од горанскиот говор којшто се простира на пограничјето меѓу Македонија, Косово и Албанија, односно во областа Гора. Горанскиот говор по својот фонолошки систем и по граматичката структура и на сихрониски и на дијахрониски план влегува во составот на македонскиот дијасистем (Видоески, 1998: 312). По однос на основните наречја, горанскиот говор потесно е поврзан со западното македонско наречје, но споделува јазични црти и со соседниот долнополошки говор, како и со некои говори на призренската страна од Шарскиот Регион.

Овој говор претставува преоден и периферен македонски дијалект, којшто егзистира во една специфична средина и кој бил под влијание на различни фактори. Голем број особености и јазични црти, горанскиот говор во Полог го карактеризираат како архаичен говор. Вековното постоење на говорот во една географски изолирана средина, овозможило горанскиот говор да не биде опфатен од одредени промени коишто ги зафатиле останатите македонски говори, што придонело зачувување на бројни архаични јазични црти. Од друга страна во говорот

се развиени голем број јазични иновации, коишто не се јавуваат во соседните говори, но и пошироко. Овие иновациони црти може да се резултат на влијанието на различна јазична околина, на други екстралингвистички фактори, но и на самостојниот развој на говорот според свои правила и принципи.

Како куриозитет, дел од овие особености што се јавуваат во горанскиот говор во Полог, се јавуваат на тесно ограничена географска територија, на крајниот југозапад и на југоистокот, во еден од најархаичните македонски говори – говорот во Бобоштица – Корчанско, потоа во костурските говори, а некои особености и во солунските говори. Дел од овие јазични особености претставуваат архаизми – наследени стари црти, а дел се иновации.

На повеќе јазични рамништа одделни особености ни покажуваат дека на посебен начин на овој говор влијаела и балканската јазична средина, што укажува за долговековното постоење на горанскиот говор на оваа територија и за контактот и интерференцијата со други култури и јазици со јазици со различна генеза.

ТЕКСТОВИ

Обичаи за свадба

Малов'е-пушке се-пр'ајле, па голем'е-пушке се-пр'ајле, па треќе-н'едерке се-идале, 'арчарке малове, па ќе-с-идале 'арчарке големе.

– А кој иде на арчарке?

– Жене, жене.

– А со да'ириња?

– Не, без-да'ириња к'-ида. Тамо јадење им-прајле.

– А поале нешто?

Не, не, немало поење, само к'-идет жене ќе-јадет и ќе-доет. С-имало т'упани, тр'и-дења идале, к'уфте праиле, каша, т'атлие, зел'аници. Стреда ќе-биде навечер жене ќе-играе, ќе-т'упае. – А што-е Стреда, жене ко-ќе-играе ка-со црне-к'офсузи? – Ка со-црне-к'офсузи ка-играе, напре било Стреда га-в'икае. Ќе-има, ќе-јадет, напре била Стреда га-в'икае. И ќе-играе жене со-ф'есој, кој градски кој со ф'есој т'ел'ој ќе-играет, ќе-јадет и к'-идет дома. В'утро св'адба се-пр'аи, с'унет ли св'адба, идет по-н'уса, з'имае н'уса и т'аке. На р'азбој 'идале, ќе-ст'аи р'азбој дад'еница ќе-тк'ае. И к'-идет ж'ене ќе-се-с'оберет свуј'е-л'уѓи што се-фам'илија. Таму д'адена ќе-б'идеш ама р'азбој се-ст'авало, и ка-ќе-п'откаеш некоа б'о-ча, идале на-р'азбој. Фам'илија ќе-се-с'обере св'оа, ќе-дое на-р'азбој. Они в'амо јадење прае, с'арма, ориз на-т'епсија, гра-со-м'есо све, и ќе-јадет и ќе-идет, ти ќе-им-д'аеш б'акшиш, ш'амии св'им, со-х'оје и к'-идет дома.

– И после свадба почиња, на пример, т'упани?

И после свадба, п'очиња т'упани, жито напре се-н'осило, жито л'уѓи дале јадење се праило, све. К'-идет дејке н'ис-село со-ж'и-то дејке ќе-т'упае. К'оња н'акитен сун'етлија, ако е сунет пр'аен, сунетл'иете на-к'оња со-цв'еќиња во р'уке сунетл'иете на коња ј'анати. Вр'еќете изнак'итани на-к'оња нато'арани, вр'еќете изнак'итене. Со д'ајре ќе-тр'ебиш жито, да со д'аире ќе-турет ченка во-д'аире и паре ф'арл'ае сви во-д'аирето и јена ги-б'ере во б'о-ча и ќе-го-нат'оерет ќе-го-турет

житото во вреќе тиа ченката, ќе-го-нат'оарет на-к'оња. Таќе било адет, береќет, со-береќет. И житото к-идет во-вод'еница во-млин ќе-се-м'еле. Ќе-го-онесет житото. Таму на Бог'орица к-'играет дејке, х'оро ќе-се-ф'атет к-из'играет.

– Кол'ко дења траела јена свадба?

Јена свадба, јена недел'а две, кој јена кој две. Од жито ду свадба, јена-н'едел'а. Ја сум била најм'одерна, дверл'е-пушке ми-пр'ајле мене. Па Ајад'ароски што-биле, буљук, све да-ги-издар'увуеш. Ам ка-ми-д'ошле четири-нишана, четири басме у чинт'ијане, све шамие, ш'арпе свилене. Ка-ќе-доеш, свилен'е-шарпе. Е тиа биле напрет.

И сунет, исто таќе жито ќе-носет, ќе-давае. Е на дејке напре се-дарув'уеле, сунет кој-се-пр'ает, на све т'урбенке се-д'авале. А со-'оје? Не, б'ес-оје. На све дејке т'урбе-нке даваје. Сега м'индели давае, напре ш'амије, турбенке.

Обработка на волната

Сме прале 'алишта во-ч'ешме во-Дол'оишта сме прале. И тамо ќе-п'ереме, во река ќе-п'ереме, и в'авна, и в'авната ќе-с-исцеди, од-'офце стр'ижена. И ќе-ги-стр'ижет офце и ќе-ст'аиме к'отеф во р'ика, ка-с'е-вели. И тамо ќе-га-нам'екнеме, ќе-се-згре котеф вода и ќе-т'уриме прашак и ќе ? и руке кому пуцае кого болет, ќе-ги-п'икнет туека. Немало ка-сега кр'емои, пасте. Она, ка-ќе-'обеле в'авната, она што-к'е-биде бела, ка-сnek. Ќе-обеле, таква ж'афта, ќе-обеле. И све ќе-се-цеди во кошот, ќе-га-турам во кошот, слама што носет. Што-т'ураме на стока. И кој-ќе-го-н'асипеш к'ошот на-р'амења, и дома, ќе-га-донесеш. Дома ќе-га-пр'остеш в'авната да-се-суши. И посе га-б'ереш во-вреќа. И га-н'осиш во грат да-ти-га-б'иет, в'авната. И тамо к'едел'ке ќе-ти-ги-н'апрает за-предење.

– Ка сте-ги-с'ушиле?

Исто, ќе-га-пр'остеш на-пл'ото:ј, т'аква е-в'авната, шишана. Се-пр'остира таке, п'артул'ке-п'артул'ке ќе-г-'иставаш на-пл'ото:ј, немале ка-с'и^а ж'елеза, пл'ото:ј ќе-г-'испростиш. И ќе-с-'усуши она и во-вреќе ќе-га-с'обереш и кој-ќе-ти-требе ќе-г-

онесеш во-б'ијака да-ти-га-бије. К'-идеш ќе-га-'земеш д'ирек за-пр'едење, кедел'ке и ќе-га-пр'едеш.

Ѓурѓевден

А Ѓурѓевден кој-ќе-биде, бил'ке кој-ќе-биде јако-'убаво било јак'о-лично. Пуч'иќика ќе-сош'иеме, ќе-ни-с'ошиет. Етеклаци озунјелеци, шарене – ваке ка-џемпери, ама од-басма шиен. Ја што-сум-'имала јак'о-личен, Џамурш'иница ми-е-ш'арила, на-м'ашина. И ќе-вариме пч'енка ќе-к'итиме к'отле, ќе-нак'итиме в'ериге. Напре вериге ставала ка-на-с'инцирје, па ка-на-с'оа ваке во к'уќа. Греде н'апре, немале ка-с'еа, и н'адулу пуштени има-ка-к'ука, котле да-му-стаиш со-пч'енка да-ти-се-в'ари. А јадење во-тенџере сме-прајле, и во-г'арне. Напре леп во-црепња се-пекло. Црепња од земја-е, исто ка-т'епсија дл'абока. И кој-ќе-га-стаиш, кој-ќе-м'есиш леп и кој-ќ-имаш леп да-печеш, ќе-стаиш треске на-'огин, ќе-г-'упалиш и црепњата ќе-га-стаиш нат-тр'ескете. Имаш цр'епњарке две ваке во-'руке, п'артуљке во-руке да-а-ф'атиш цр'епњата и црепњата ка-што-е-врела, ќе-га-превртиш в'ак'и или в'арник ќе-поклопиш нат-тр'ескете и лебот ќе-го-т'уриш во-црепњата вруќа, тесто меко, ќе-го-т'уриш л'ебот и ќе-мрднеш ваке и посе ќе-го-'извадиш в'арникот, жар к'-извадиш во-л'опата, ќе-ст'аиш с'аџак и ка-га-ст'аиш цр'епњата и со-в'арник ка-га-п'оклопиш, згора над-в'арникот ќе-т'уриш жар и ќе-ти-с-'испече леп, ама види шт'о-убав леп б'идуе во-црепња, зн'а'ш.

Обработка на земјата

Брашно ка-см'о-прајле? Смо-к'упуале, ка-ќ'е-праеш. Смо произвед'уале п'орано, пченица сме-мл'еле, се жњело, се-млело, пченица ќе сеиш, ќе-га-жниш. Пр'олеќ ќе-изореш нива и 'рш ќе-га-с'иеш, 'рш и пч'еница, 'рш и пченица е п'оубав леп, мешан, ама мие сме-биле само пченица, сме-млеле. И кој-ќе-'узре к'-идеме ќе-г-'ижњење, лето август, ќе-жњење, ќе-станеме од два-саат сабаале и две њ'иве ќе-ги-п'ожњење све-ќе-ги-пожњење, рука-по-рука две њиве све ќе-се-п'ожњет. И ќе-г-

'изврземе сн'опје ќе-ги-н'апрајме ваке копице во-њива. Копице се-викале тиа. Сн'опчиќа сн'опчиќа ќе-ге-н'апраеш ваке, ќе-ги-р'едиш ка-куп, све-на'околу ваке, зн'а'еш што-'убаво се-р'едиле копице. Ќе-и-наредиме таке, кој-ќе-д'ое време да-се-в'рши.

– А дош ако-ви-ги фати?

Нема тоа не-се-накв'асуе, тоа ако-ги-фати ќе-ги-фати, ќ-идеме ќе-ги-цубиме сноп-по-сн'оп да-с-исушет. И пченицата сме-га-вршиле, со-коњи, ќе-г-изв'ршиме. На-ст'ецел јуже и кука, на-'оглав, таке, ка-ге-в'икале, на-ш'ија, на-вр'ат на-к'оња и коња в'рши све-на'околу, два-коња, вршет. И ќе-га-изв'ршиме, сл'амата ќе-га-т'р'неме, житото ќе-го-соб'ереме со-л'опате со-м'етле куп. И посе ги-ф'арл'аме, вреќа ќе-стаиш, к'аќуљка ќе-га-н'апрајш, ќе-га-ст'аиш на-глава, плева врцка, да одм'етуеш плевата на'околу. И ќе-го-изд'ујеме на-в'етер и после со-дрман све-ќе-га-истр'ебиме и во-вр'еќе го-с'ипеме и дома ќе-га-дон'есеме и после сме-га-мл'еле, брашно. Га-н'осеше н'адолу ст'ароет да-га-с'омеле, ама г'рпкаше имаше песоци. Дома не-сме-имале такво сито, а и на-з'емња се-в'ршило. Не на-н'ајлон, г'апе г'апе ќе-го-исчепим најлонот. Сме ф'арл'але на-најлон, ама цабе, има пес'очиќа. Г'рцкаше бр'ашното, јако. Мие веќе 'одуда што-ќе-сом'елеме ќе-не-'одае вреќе, брашно. За цел'а-зима д-има. Мие све-н'аше сме јале. Компир наш. Рупа п'авна кој ќе-га-нас'ипеме со-к'омпири. По две-њ'иве компири сме-с'аделе. Знаем рупа во-плевња сме-имале, рупа и таму ке-Зад'инофци што имае. Рамадан га-пр'аев тај'а-рупа. Ејупоски, самице во к'уќиќе, кол'ко што-им-је к'уќиќе тол'кава рупа им-је, на Ејупофци. Со-слаб'ичиќе да-сл'изеш, за т'уршијете. Т'уршии во визбата ставаат. И кој-ќе-дов'ршиме шт'о-лично беше мори Арнело, снопче, снопче на-ст'ецел', ваке дрво има на-стр'еде, ама к'усо д'рво. И сеа снопче ќе-о-ст'аиме на-ст'ецел', ќе-го-врземе. Чумц'улиња ќе-го-нак'итиме, ч'амиња, цунц'улиња, дека сме-дов'ршиле. Таан шт'о-личен ќе-биде дворот, шт-'убав. А ќе-играте ќе-пујете, Нема играње, пујење, ама јак'о-лично беше.

Случки од свадба

– И ти кој-си-била к'анарка, фактички, к'ана кој-ти-пр'аиле, ти си сакала да-бегаш, ке-др'уг.

– Да.

– И како?

– Не можем ме-ч'увае чувари, стражари седет пр'ед-врата.

– А тебе к'аната, на-пример, ти прошла денеска, вес'елбата?

– Не-м'и-прошла, по-ј'анот ќе-б'иде к'аната, и сум рекла пу-ј'анот ќе-б'егам. А он дошоф, никој да-не-го-виѓи. Од-пек. Никој да-не-го-виѓи, само јас-знам. Ја и Мерса знамо. И Емина вели, нешто се-ш'епкате ти и Мерса. А ја в'елим, Мерса сака Сел'ајдина .... А ја к'анарка сум, напре к'анарке ги-лег'ињале, ќе-им-п'ујет. Кој-ќе-ти-р'ечет ... ти ќе-н'е-плачеш, и кој-ќе-ти-р'ече ... ти-ќе-пл'ачеш. И ја, ај ај ај, и тата Фикрија, Љутв'ица М'етоска, дава карам'ел'чиќа, ... и она к'упила јен-ф'ишек, 'Емини бош-во-.... , оне све др'угаче што-и-са све-п'иштет на-гл'ас. И ме-д'игнале од-м'есто. Ја, бери карам'ел'чиќа, ја-н'е-пиштим, ја бери карам'ел'чиќа т'урај во-седло.

– А ти н'е-пиштиш дека знаш ќе-б'егаш.

Н'исок е п'ендер К'ан'иикин морам да-р'ипнем. И веќе ме-ф'арлија во-п'остел'а, а! у!. И 'Емина ваке, ато ми-д'ава пет-карам'ел'чиќа, немој не-г'о-сакам Ф'атика! А ја-и-в'ел'им, она К'амила Наш'атоски го-с'акала, да, она К'амила го-с'акала. И ми ст'аија к'ана, и она вели, не-г'о-сакам, она мене ќе-ме-потцењ'ава, ќе-ми-дава три крам'ел'чиќа. Ја и велим, п'олњи ја кол'ко-сум-с'обрала во-седло. Седло се-в'икало од-чинит'ијане, ке-шо-се-с'обира. И ме-л'егнаа убао, ми-се-с'обрале др'угаче, они-с'едет во-'ајат пр'ает м'оабет, нана и бабо. Ајат, ходник во-куќа се-в'икало. Легнале, во-ч'ардак л'егнале, бабо и нана, да-не-'илезем. И ти-кажа и веќе седале, седале, туека, ја никако не-сум. Р'уфии и велим, 'иди он'еси-ги во-другата-'одаја н'ана и б'або. Руфија била сестра. Нана шејтан беше т'уе... вели, не, убао ми-е-овде. Руфија вели, стр'амота ка-ќ-'илезет дејчиња да-се-м'очае и телегин со-б'абета раб'отае. Не! нана н'е-иде, тој е. И не-м'ожеше да-'избегам.

– Па ти нели могло низ-балкон да-ск'окнеш, зашто не-си-скокнала?

– Мори, преко-п'енџер да-ми-т'екнало да-р'ипнем. Ама ми-изл'егнале све, п'авно л'уѓи ми-изл'егнале со-м'ене, ке-ќ'е-смеем, ке-м'ожем да-ста'нем?

– Аман, др'угарке све, ќе-им-кажеш и ќе-идеш.

– Другаче све, тол'ке, ама ми-л'егнала Рајна тезина туека. Ми-се-пом'очале на-д'ушек, а нуса ќе-идем в'утрото Ќамиица ост'анала, душек ч'исти, п'ере, ка-ќе-идем нуса? треба постела да-ш'иет. Па веќе со-п'егла сушиш ... Со-пегла суши душек, Ќамиица, суши душек, да-го-исуши, па-да-ми-с'ошиет п'остела. А п'остела сте-га-ш'иле вие сами. Абе се шиеле во ќебиња. Се шиеле бале, бале са наредена постела и зав'иена за да-се-стае на-к'оња, на-к'оња да-се-натоари и сандаци на-к'оња се-то'ариле напред, па нуса на-коња ќе-идет. После сант'арие се-љ'узгае на-седло. А бабо наредиф низ-^аРзовце, дан-ми-заминет низ-цамија да-ме-земет. Низ-^аРзофце сом ошла ја нуса. Да-не-т'е-виѓет може.

– И што се-обл'ичало? Чизме, памтим ја.

– Чизме ж'афте Османичине Фаркоска.

– А зашто Османичине?

– Само она имаше чизме т'акве. Седло, бисаѓе со-к'итке нак'итене. Седло и бисаѓе накитене. Бисаѓе на-к'оња што-се-ст'авае, раѓе да-ст'аиш. Тк'аене се, се-к'упујет тија и на-к'оња се-ст'авае. Бисаѓе ш'иене се, ка-т'орбе се-шиене. Леп се-става, з'ел'ка, компир.

– Аа све тиа што треба да-те-соњ'аваат.

– Не, да-ме-соњ'аваат от-ке-м'ужот ќе стает тие, ама со-тиа иде нуса со нафака. И таму ка-стигињаш те-сл'изае од-коња. Е мене кој-ме-сл'егле од-коња, 'урнебес. Бабо, ми ст'аил'е пара да-ф'арлим, кој-ќе-чуеш и п'арава да-га-ф'арлиш, на-рука од-прс. Бабо вели, низ-^аРзофци нуса да-идеш, а Рамадам вели, немојте, тесно путче. И веќе Рамадан ме-д'^аржи, Хисо ме-води, коња. И кој-д'ојдовме, ја-му-в'елим Рамадану, а-тупае д'а'^ариња, а он вели, тупае Сузанко. Ја мислим сом-го-ф'арлила оно во-седло п'ариче ми-ост'анало, у-чинт'ијане. И тамо што-н'е-знает ка-да-м'е-сонет.

Им-идем со-лев'а-рука, со-лев'а-рука н'е-може С'алајдин да-ме-с'оне. Да-сум-зн'ала, п'ерни-го п'о-глава, со-ч'изма. И теза-Б'егиша ко-ме-з'еде, теза-Б'егиша, е 'опасна беше, ко-ме-зе от-к'оња и во-т'епсија. Б'акрана тепсија, ка-б'акар да-т'рпим, да-ги-слушам само њи. Сај сум зат'рпила ка-б'акар. Во-т'епсија и со-в'арник ќе-те-ок'олует. ...? ќе-откриеш в'арник, со-млеко, млеко со-тас, од-в'арникот, да-ви'гиш млеко сефте. И по глава те-уд'ирае сефте со-куран, па со-л'ебој три, па со-з'ељке три, и ќе-те-с'онет. И г'отоо. Со-леблебии ќе-те-з'асиит.

– А Цицо, овја, п'осле вутрото идеш н'а-чешма. '

– После..., вечер не-м'и-дале да-јадем, з'абрајле, ни-в'ода, ш'ербет. И тата-Шерифа им-вели, 'аРзофска била она.

– А се-држало, се-постило. Сум-д'ржала, туј'а-ден нана ми-в'арила п'иљаф, ми-п'еков бабо месо. И да-д'ржиш. Туј'а-ден се-д'ржи с'ебаб и да-молиш Бога. Ја сум-молела Бога С'ељајдин да-ми-'умре. Ја се моља Ала да ка-н'ема ноќеска да-'умрет, ја-да-н'е-сетим. Нема, они ми-в'елит да-молиш Бога, што-с'акаш Алах ќе-ти-д'аде. Ја велим ка-нема н'оќеска да-умре. Не-г'о-сакам. Н'е-сакам и г'отово. И убаво, ај веќе ме-з'еле, убаво, ме-з'еле, и Рамаданици и-вели, абе, а-ти-дале да-ј'адеш, и тата-Шерифа од-Турско им беше јена брат'учетка на-ст'ароет, 'аРзовска нешто им-била.

– Тата-Шерифа им-вели, мори Зиб'ерице и-си-д'ала на-н'усава да-ј'аде.

– - х, па-сум-з'абрајла.

– Да з'абраиш леп ти-да-ј'адеш, и-в'елит. – Дади и на нуса шербет. –Ја н'ејкем ш'ербет, вода јако-ми-с'е-пие.

– Сестра бабова да-не-б'ила?

– Да сестра им-била, Шериф-'ацова. Им-била ж'ејетица, жејетица им-б'ила, она и-била к'ерка, њ'ејзина.

Стануеш саб'аале, ќе-се-испр'омењаш, ќе-станеш саб'аале, чекаш да-те-пр'ает, ќе-те-н'осет на-ч'ешма. Ќе-те-н'осет н'а-чешма.

– Тога ви-б'ив ј'едини ден' к'е-што н'ишто не-сте-израб'отале от-саб'аале.

Е не! Ке-станеш од саб'аа'ле, ќе-се-пр'омењаш и чекаш ќе-д'ое пр'ајарка да те-прает. И дошла Рамад'аница Авина да-ме-н'апраи. Ја, м'рша ми-се-тр'есе ка-п'рт. Што да-м'е-прает, ми-иде лошо, гладна сум пр'ефтена. Ја и велим, мори нусо јако-с'ом-гладна.

– Не-т'и-дале да-јадеш?

Па не! реко. Па веќе сега они се-с'обраа, Ајдароски што-биле, ка-пл'ин?, се собрале павно жене, кај-к'е-јадеш во т'ол'ко љ'уги, ти-је-ст'рам да-јадеш. И веќе ај ме-напрае, тагă, тагă. Баба Шерифа вика, сирота нусица влага. И 'ајде ме-он'есоја н'а-чешма, д'инки-т'оки, д'инки-т'оки, ме-он'есоја н'а-чешма.

– Н'а-чешма шт'о-значи ка-трад'ијација, лек за-п'еруеш а? ...

И ка-сме-дошле дома, ме-поц'убиле да-страми, ќе-се-за'игруе со-л'андара, се-за'игрует и т'упае. Иск'аршине колач, кеј-мене пара, иск'аршине колач. Нуса нафакалија, пуст'а-нуса нафакалија устрекија, умре гладна реко, што н'афака устр'екија, пцојса за-јадење. В'ечера, вечер, а до-в'ечер ќе-пр'емрем, дв'а-дења гл'адна. И веќе обаво, ме-поц'убиле да-стр'амуем и ја куп, баџбаџ. Сум панала сум-се-онесв'естила. Кој-ке-виџим р'ук'е во-тас ми-ги-ст'аиле. Шо-ми-г'и-стајле р'уке во-тас. Да-ми-д'ојде душа А она, тата-Ш'ерифа им-вели, не-и-ст'авајте р'ук'е во-тас, дад'ите-и да-ј'а-де, она умрена, гладна. И веќе ми-донесоа да-јадем, изот'идоа сви, ајде сарма ќе-праим. И веќе ме-прашует аљ-деца прает аљ сарма прает? Ја-траем не-зборим, ни-деца, ни-сарма. Траем. И ге-в'рзале три-с'арме со-т'ељ. Ги-ст'аиле во-т'енцере да-се-в'арет. Ја викам у-себе, ќе-се-з'атрует ќе-испуштет бакар, све, ќе-с-отрует. И н'апрајме сарма во-тортусо мела. Во тортусо мела?. 'Есмија Ј'ачоска 'облекла п'антули, зела тупа на-рамења, и м-изб'егале од св'адба моа. Заш? Им-изб'егале се-н'апиле, браќа нанине од Турско, се-н'апиле и со-ж'ене зеле д-играе, и зеф да пцуе старо'ет, да-се-к'ара и они избегале, т'упане им-ге-зад'аржале. Она зела тупан, 'Есмија ... дајте ми паре, т'упам. Они сви га-дар'увует, ја ништо траем. А ти зам'етуеш тој ден, со што си-облечена? Гр'атски, в'рзано т'ељој. Не! н'а-чешма со-ф'ес сом-била. А што сум 'имала јен фес, бакамен, дражбата ме сирота, ка г'ураје од-

нев'есело. Значи, бакамен е порт'окалов, а кар треба да биде златен? Е златен. Ти кажа, 'измете и веќе после првич ми-праеле. И Руфија страшлија беше. Була сум била, јелек од Цанишатица ми-зеле. Со шамија озгора те-в'арзует и 'одваде шамија ваке, што-личн'о-било. Ето-в'а-ке ќе-те-в'арнусаат и на-коња. Ја и на треќа-н'едеља сум била булва. И тамо кој-ќ-идеш на-првич, страмота е татко да-те-виѓи нашм'инкана, стр'амота било напре. Фес ќе-го-туриш уште от-ке-порта кој-ќе-влезеш. Слизаш од-коња и одма... Ја кој-сом-ошла на-п'рвич... А ка-ве-шм'инкале вас. Е што-личне сме биле. И Кадрејца, ја да слезем од-к'оња и она ф'ак, и тел' и фес ми ги-зеде, и реч ај сега оди изми-се, ја отиде се-оми, и прво кеј бабета. После к'ана ќе-ти-шарет, вечер. Нашм'инкана ни брат ни татко. И ќе-те-шарет со-к'ана и сарма ќе-прает, утре ќе те-земет, а мене не ми-се-иде, на-првич сум-дошла не-ми-с'е-иде н'азаќ. И да-се-пр'омен'иш, нокќи д-исечеш, ф'аналче да-'опереш, д-идеш на-ч'ешма, и тиа.

Приказни

Чуече во тиквиче

Си б'иле едни муш-'и-жена и н'емале деца и рекле ќе-пос'иниме јено д'ете. Пос'иниле и му-ст'аиле име чуече во-т'иквиче. Чуече во-т'иквиче, ем мало било, ем ка-т'иквиче. И татко му му-рекоф утре к'-идем во-л'ивада ќе к'осим ја. Ќе-ми-д'онесеш ручек. Добро. Ст'анав в'утрото к'-иде да-коси. А овја н'апрајла ручек мајкава, ајде ќе-му-'однесиш р'учек на т'аткото. Ајде носи, ама не-ст'игнуе до лив'адата, до-кеј-н'его. Абе бате, бате, кеј си. Ево овде сом. Ка-д'а-дојдем до-ке-т'ебе? И овја го-ставиф кофч'аникоф, го-ст'авиф овја чуече во-т'иквиче и овја како в'икаф овја по-кр'ај го-ј'аф. Кеј да-п'оминем. -По-крај, п'о-крај, п'о-крај, па ќе-д'ојдеш вамо во-среде на-л'ивада. И овја како го-јаф и до-средето стигнало и кога ст'игнаф до-л'ивада. Абе бате, -па ручек, -па ево, -па ја не-ти-рече празен да-д'онесиш, -па ти-ми-рече, по-кр'ај, по-кр'ај па-во-ср'еде. И ја по-кр'ај, по-кр'ај сом го-јаф, па до-среде сом-ст'игнаф па сом-го-'изеф. Абе ти не-б'идуеш чуек, и п'о-н'его со-т'епање. И одело

ова, одело, одело, видело офци, и офчароф го-видеф тамо му-р'екоф: -што-е-бе? Ништо ваке и ваке, сме-с-иск'арале м-ист'ерале. -Ка-с'е-викаш, -чуече во-тиквиче, - како бе чуече во-тиквиче? -епа таке бате и мајка ми-ст'аиле име. -Да-не-си-н'апраиф бел'а? -не-бе му-р'екоф. -Добро. Епа дојди ке-м'ене н'оќеска. Утре ќе-идеш со-'офце, ако можеш да-бидеш, ќе-'останеш ке-м'ене ќе-те-чувам. И станале вутрото, ајде п'ушти-ге офците. И му-рекоф ќе-ге-бр'оиш само ц'арнет'е- офце, ќе-ге-бр'оиш. И ге-п'уштиф. Ама детево само ц'арнете, белете 'офце ич не-ге'-гледаф. Му-вл'егоф вук, му-јаф, овја само ц'арнете. 'Акшам дошоф, иде, газдава го-гл'еда, нема офце. Абе офцеве ка-м'ало ти-се. Ц'арне на-бр'ој-ти-се, а б'елете? Абе б'елете са-офце, треба да-и-ч'уаш. И стапот, и го-'избркаф и-он.

Шарк'а-крава

Ем-останала Шарк'а-крава. Имало јетим некое дејче, и тиа ќе-о-п'ушти со-њ'еа и останала све-со Шарк'а-крава, ама Шарк'а-крава останала јалова, не-е-ст'евна мие викаме. Га-дотерала дома, маќаава рекла Шарк'а-крава ќе-а-к'олеме, а она не-сакала, јетимоф, чаре нема, ќе-го-к'олет. А ова от-пл'ачење, к'аца, от-пл'ачење, от-с'авзе, каце ге-нац'рпала више, за Шарк'а-крава. Ама на дејчево што-и-биф татко, биф на п'ечал'ба. И кој-д'ошоф, још не-га-з'аклале Шарк'а-крава. Абе и вика на-ж'ени, -што е работава, -ваке и ваке. А м'ајкава и-рекла на-д'ејчево, ако ге-н'ац'рпеш к'ацеве нема да-ти-га-з'аколем, а она ге-нац'рпала пр'ет-тие, к'ацете со-с'авзе. Она рекла ако. Она н'оќ-и-ден пл'акла, за-кр'ава и ге-нац'рпала. И кој ошло, она знае дека, маќ'аава, н'е-мож да-ге-н'ац'рпе, ама ова ге-нац'рпала, јетимоф, д'ејчево. И со-б'атета, мие викаме татко, идет да-в'идет, нац'рпано, значи Шарк'а-крава н'ема да-се-з'аколе.

Кус'о-петле

Кус'о-петле к'-иде на-к'ар. 'Одало, 'одало, 'одало, го-стр'ела л'исица. -Абе кус'о-петле к'еде? -на-кар. Абе како на-к'ар? Епа на-к'ар к'-идем. -Епа да-д'оём и-ја. -Па дојди, рекле, ама треба да-исечеш н'окки и да-ми-се-п'икнеш во-г'ас. Ис'ечи-ги н'окките, пикн'и-ми-се во-г'ас. И ср'екава лисица, ср'екава, вук, ср'екава м'ечка. И свим истово го-пр'аи. Од'ееки на-т'амо, н'ајдуе на-ц'ара. И ваке и-в'аке, ј'а-сум, сакам да-пр'еноким. Абе рекоф, пикните-го во-к'ошарник да-г-ист'епает, демек до-утре оно нема да-истрпи, во-к'ошарник. Ама оно 'имало спр'емно л'исица, што-го-п'икнало. Го-пикнале тамо, на слуге им рекоф царот пикните-го во-кош'арник тамо. Овја го-п'икнале. И сабаале цар раат. Ово га л'исица им-га-п'уштиф, лисицава г-изедуа, г-исколе све. Еј мајката, овја бел'а ке-ми-пр'аи. Втори ден го пушта во клеќ кеј-кр'аве, да-го-изгазет. Арно ама, оно м'ечка има. Им-га-пушта м'ечка. Г-изедуе. Овој стануе, абе идте зем'и-те-го, оно сто-п'осто веќе... Не, па ј'опе живо. Добро, рекоф, задн'о ке-биде. Пикните го, коњи ке-г-изгазет, пикните-го кеј-к'оњи. Ама оно спр'емено за-со-к'оњи, има вук з'емено. Го-затв'арае тамо. Сабаале стануе, оно пак вика горе п'етлето. Абе ова пак живо. Епа ми-т'екнало. Ке-го-п'икнеме во-злато. Ке-ј'аде, ке-јаде, ке-пц'ојса. На-слуге им-в'ели, п'икнете-го во-зл'ато. И оно лире з'емало, и јало, јало и ј'ена ст'аело ка-б'ош ке-пц'ојса. Стануе сабаале, пц'ојсало, и што-да-му-работаме, кеј-да-го-ф'арлиме? -ф'арлите-го тамо на-г'убре. И овје з'имае го-ф'арл'ае на-г'убре тамо. И оно одма т'ап л'ирата, се-расф'естуе. И иде дома, и вика, мајко! мајко! бате! -што? Спр'емајте к'ебе и окл'агија. Оне в'икае, што-к'е-биде сега, к'ебе и окл'агија. И им-рекоф вие ке-ударате и ке-в'идите што-е. Оне удри, оно златници в'агаф, оне удри, оно л'ирете шо-ге, г-извадило. И таке кус'о-петле било на-кар.

Пост'ареве ге-зн'ает по'убаво.

Јеленче братче

Биле јено дејче и јено дете. И мајка ге-т'ерала да-идет да п'асет кр'аве. И имало к'ајнак негде. И овја јеленче братче, и вика ќе-н'апраем јена јасика горе, на-тое, к'олиба ќе-напр'аеме. И пр'ает колиба, и да в'иѓует кој-ќ'е-иде на к'ајнакот туе. И н'апрајле к'олиба и се-ск'ачиле горе. И з'аминува време појќи и в'ештерка им-д'оаѓа. Вештеркава со-к'осме, се-ч'ешл'ала туе кеј-к'ајнакот. И она ге-прим'етила дека са горе. И сега н'е-може да-ге-н'авика да-сл'езет долу. Јеленче братче и вели, на-с'рниче, -немој да-сл'езеш, вешт'еркава долу. Ќе-те-уб'едуе она на-све. И она се-чешл'ала и викала, -леле што-л'ична-си бе-с'рниче. Полеј на:мо, што-л'ична-си, да-се-в'иѓиш, на-в'ода, во-к'ајнаков, леле, леле што-л'ична-си; да-г-'измами да-сл'езе. И јеленче братче е рекло не. Н'е-слизај ти. Она ќе-иде. Ја-ќ-идем до-дома да-донесем, да-се-м'авзет стадово, за-тебе ќе-р'ечем ќе-д'ојдеш ти, ама да-н'е-слезеш д'оле. И 'еленче бр'атче иде дома кр'аве да-ге-м'авзет, кој-се-вр'аќа с'естра нем'а-му-га. Она г-изм'амила, в'ештерка, да-слезе. И јеленче братче плаче. Вештерка му-г-изм'амила. И имаф, Шарк'а-крава. Он со-н'а збориф, -Е мори Шарк'а-крава ка-ќе-'идеме дома сега. Еленче братче не-мож-д'а-иде дома. С'рниче не-д'аваме, сестриче. Што-да-работа, дома не-му-с'е-иде. Ќе-га-н'амамиш во село, кр'авава му-р'екла, мораш да-га-н'амамиш. Зб'ориле они по-н'иѓуни нешто. Епа ка-ќе-б'иде. И овја се-к'ачиф горе на-јасика, ј'еленче бр'атче. И доаѓа и него да-го-н'амами, вешт'еркава, сака и него да-го-земе. И он-вика, -еее што-'имам још јено-бр'атче овде пом'алово. И вештерка му-р'екла слезите надолу. Он рекоф не. Донеси-га, за с'рниче, рекоф, донеси-ни-га, сви ќе-дојдеме, ќе-слеземе. И она вештеркава м'ислила, тол'ко ... и ошла го-зела, с'рниче им-го-з'ела и им-го-д'онесла, с'естриче. Ама, Шарк'а-крава била, близо била. Мие го-викаме, га-пр'атила. И ова за-слизање надолу, и он к'ајнакот ка-б'иф голем. И Шарка-крава со-р'огои га-урнала во-к'ајнакот. И таке се-спасиле. Јеленче братче и овја, с'рниче сестриче. И со таја Јеленче братче и Шарк'а-крава ге-сп'асиле ни. И 'ошле дома сви з'аено.

Дел'и-Асан дел'и-орман

Тое се-ск'ачиф горе, од-м'ечка. И му-рекоф овја, за-да-а-д'онесеш мечка во село тебе д-'утепаш ст'о-душе, на Дел'и-Асан му-р'екоф. Ама он на-д'рво се-ск'ачиф горе од-мечка, и тепаф, мие мравје в'икаме, И ќе-'утепа ј'ена и Дел'и-Асан ќе-вика 'утепа девеее и-д'евет. И мечка била долу на-д'рво. -Абе Дел'и-Асана, му-викаф, -а си-готоф, -готоф сум ја, му-рекоф. Он ка-сл'изаф надолу по-д'рво, му-с-ок'ршило дрво, и право на-м'ечка. И га-ф'атиф за-'уши. И он от-стра:, не-г'а-пуштаф и га-ј'анаф. И шт'о-праи га-н'оси во-с'ело м'ечкава. И таке, -ее Дел'и-Асан дел'и-орман, б'удала, будал'а-орман, успеаф мечка да ...

Џемил'а млада невеста

Џемил'а дејка била. И и пуаф ... и пуала некоа тетка њ'ејзина: Џемил'о мил'а т'еткина тебе млада ќе-те-т'урае, – заш млада ќе-ме-т'урае, – зашто не знаеш бакардан да вариш, она и рекла, – како не можем бакардан да варим, мене не ми е таја маана, е рекла, мене ми е маана друго. Епа станала саб'аале Џемил'а рано,'измела р'авне дв'орој, и 'измела р'авне дв'орој и св'екрва и-зб'ори и г'овори: - сн'аице мила сн'аице, 'отвори тешк'е-порте, ќе-ти-дојде Јусо от-п'азар. Она и вели: – св'екрво мори св'екрво с'о-с'авзе сум-ге-нац'рпала, што ги-миела дворој, с'о-с'авзе сом-нац'рпала не-му-'отворам ја порте, н'ајди-му ти п'оубава, п'орта да-му-'отвори. И дошоф Јусо од-п'азар и в'рзаф к'оња во двор. И се-к'ачиф горе и 'илегоф д'евер, и р'екоф: – н'евесто млада н'евесто, Џемили, она Џемил'а, ама н'евеста га-прест'аваа, Н'евесто мила невесто ето-го Јусо 'от-пазар, и она му-р'екла: Н'азиме мило д'адино, в'икајте свата З'убера да-з'еме к'оња д'орија и мене да-ме-з'еме и ствари да-нат'оарим, Џемил'а му-рекла д'еверу. И дошоф татко да-га-з'еме и рекоф .... Га-т'урае веќе га-п'урдет 'от-куќа. И он рекоф: Џемил'а мила б'абова 'илези н'адвор, дај да-т'оарим на-ш'арене к'офчеси – к'офчеси н'апре ги-в'икале ствари кеј-ем-с'едале, и он рекоф: – еј море муј при'ател'и, каква и м'аана најдоте, Џемил'а да-га-турате, и он и рекоф, д'евер: – еј море свате при'ателе м'аната и је г'отова, камо и руле н'а-руке, и она

рекла: – д'евере н'ајмлат девере в'о-мене не-је-м'аана, девет до-д'есет године п'остара не-сум-п'ослала, с'о-брат-ти н'е-сом л'егнала. И 'илегла, нато'арила к'офчеси, со-т'атка, и го-'остајла.

Три кукајце

'Имала м'ајка девет сина и ена-ќ'ерка. И ќерка им-се-омужила подалеко. И све девет браќа и-из'умреле. И нема кој да-га-п'ол'не, никој. И с'естрата и она с'едала во-ч'ешма и пере 'алишта. И чак'орица и ч'инела свр'ака. И она и р'екла. А мори свр'ако н'емам н'иено мило све браќа ми-'умреле немам фам'илија. Ќе-ти-д'ое Сел'им-брат да-те-з'еме. А он 'умрен е. Селим и се-в'икаф брат. Ама Ала го пр'атиф да-га-п'ул'не, ка-бош-ж'ив-је. И она му-вели: -што ми-м'иришиш море брате з'емњојна ваке. - Ништо сестро сом-к'опаф 'аргат во-н'ива, не-'и-кажаф дека е-'умрен. И он е-рекоф сестро сом-д'ошоф да-те-з'емем да-д'оеш на-гости. И овја дома што-д'а-дојде? Во двор девет-гр'оба, све од девет-бр'аќа. -Што-се море-бр'ате овја, -ништо бе-с'естро, к'а-сме-се-д'елиле меѓе сме-пр'аиле. И она, ааа море брате. И кој-ќ-'иде кеј мајка, тамо мајка пишти и сестра, ка-к'укајце. И ка-што пишт'ееќи прол'етали и се-н'апрајле све три-к'укајце више. И мајка и ќерке. И к'укае во-пр'олеќ.

Животот во Урвич во минатото

- Ка ви било напре, ка сте живувале ка сте се мучиле?
- Ка сме се мучиле, па све со руке шо-сме раб'отале. Сме жњеле, дрва сме цепиле со руке, вода сме носиле исто т'а-ке, от-ч'е-шма, стока сме имале.
- Од кеј сте н'осиле вода?
- Сев^фска чешма има.
- А дома не-сте-'имале ч'ешма?
- Ништо немало, ни струја немало, чак. На муе деветн'аесе г'одине струја дошла, а ја чет^рсдевета година сум родена, замисли сеа. И ништо немало, село било

катастрофа, а сега село, и пут има и кола има, и телефони има, и продавнице има, све живо има, све покуќнина што ти требе, дури леп се продава сваки ден' иде комбе, сега е све ка требе. Мие сме се мучиле, али живот ни-биф убаф, мие не сме-знале поубаво тога. Таке сме се навикнале, ни се чинит ако струја ни-дошла сме-се-радуале, струја ни-д'ошла, па после вода.

А телевизија?

– Немало какво телев'изија, телевизија дошла М'уран кој-се-р'одиф, седумдесп'рва година, овде, син м'ој кој-се-р'одиф, тога телевизија имало. Летко, две-три-к'уќе имало, таке било. Пут дошоф после и све колојнаци све дошле. А мие сме се-м'училе, на нива сме-'идале, сме жн'еле со-р'уке, мужи ќе-п'окосет, ти ќ-'идеш сено ќе-собереш, стока сме-имале. Све се работало со руке. Али нас т'ое ж'ивот ни-биф 'убаф. Поубав не-сме-в'иделе. Т'иа ни се-ч'ини за-нас било убаво.

Сте 'идале во Тетово?

– Јок, жене н'икако, мужи ќ-идет, ќе-им-даеш урнек, на-м'ужи басно, и ќе-ти-купи, свекор ли, девер ли.

Напре било страмота жене да одат по-сокаци, дејке исто да одат по-с'окаци. Само на-ч'ешма ќе-'идеш и дома. Ако 'илезеш пр'ед-врата, беќари да-те-в'иѓет, да-ги-в'иѓиш, со-две-три друг'арице т'уе, таке било. А сега има к'орзо, сега има т'елефон, има све 'убаво. Пут има, коле б'ускае сваки ч'ас, сега е друг-живот, али здравје се-н'ема. А т'ое живот мене ми-се-св'иѓаф. Ама зашто ќе-р'ечеш, све здр'аво се-ј'ало. Све се-ј'ало, месо св'ује, млеко св'ује, масла, сир'ењина, све св'ује, и т'ое жи'вот ни-б'иф убаф, али л'уксуз н'емало. Е после веќе не-сме-^xодале д'ејке мие, гол'оглава ка-с'еа што-'одат. Мие от школо четв^а'рти-разред ка-ќе-з'авршиш, и-ш'амија на-гл'ава, ставаш. Четв^а'рти разред зав'ршуеш и више тебе нема да-одиш ти ка-с'акаш, таке било. Строго родители, стар'е-људи да-не-т'е-виѓет на пут, да-не-т'е-виѓет, со-беќари па, никако тоа. А сега одат корзо п'од-руке, шетаат.

Обичаи за Ѓурѓовден

Порано се-пр'азнуеф Ѓ'урѓовден на пети, бил'к'е-трафке сме ге в'икале мие. Ќ-идеме ќе-собереме бил'ке, ќе и-'остајме да преноќевае и сабајле ќе-пром'ен'аме деца, и ќе-се-миет и све. Ѓурѓовден на шести тр'и-дена, ќе-играе младе, ќе-шетаје, ќе-се-н'ушаје, в'есело било, по'убаво било. Сега год'инава с'ефте, го-'онесле на осми, ама со музика. 'Играе младе и беќари и дејке, з'аено играе, а напре немало з'аено, масе женски и масе мушки било, немало м'ешање.

К'олпита сме пр'аеле, к'офчаник мие-го-в'икаме. Сирење тиа-р'аботе, лебој не-см'е-прајле, а к'офчаник сме пр'аеле за ручек. Леп се-м'еси, леп сме-месиле стално, редовно. И сме напрајле нешто благо ќе-н'апраиш и тиа исто, истото и-с'еа го-пр'аиме. Ѓ'урѓовден т'аков биф, али н'е-биф нешто к'ујзнај к'ако. Леп к'офчаник, зел'аник, кој што сака тоа да напраи.

– Зел'аник ка се-праи?

Зел'аник со колачи, со с'ирење со 'урда, кој што сака. Колачи ќе-г-'истајчиш десет, па ќе стаиш ... па исто десет згора, и сме ги пекле напре на в'арник, а сега во шпорет, сега и на-струја, и таке, сеа иде п'олесно и полесно.

Народната носија

Носија ретко га-имае сега, а мие сме-га-праеле од в'авна. Сме преле, па сме-ткале, сме ге-викале скутаче, скутаче сме-носиле, ја во-мо'е-време скутаче биле. После ено п'е-чес године ги баталија, сеа пантули, сукњи, тамо вамо, ге баталија скутачете. Али скутаче праене од-в'авна, сме-ге-преле сме-ге-ткале саме, и сме шиле от-п'атиска, па после здола ногајца, црвене биле, и чорапе плетене до-колена и кундре, таке сме-биле напре, сме-носиле. Носијата од-в'авна, ќе-г-'испредеш со-ц'рно и б'ело, ш'арена ск'утача ќе-биде, и јена, пет-жичке беле и јена ц'рна, таке било. Млого убаво ни-била носијата, ама сеа овја младе не-а-с'акае. Сега носет све грацко, носет од-б'асмо, кошуле, чинтијане, тоа за-нусе, за-дејке н'осиле ск'утаче, а нусе, д'имије од-вр'еме н'осиле, ден-д'енеска они ге-н'осет, ама на-св'адбе, ваке ништо

не-носет, све вр'атиле на-гр'ацко, а д'ејчиќа некој-пут обл'ичае к'ошуле, ц'емпери, сукње, пр'аене, ш'иене на-м'ашина, не грацке.

Испраќање во војска

Сме ге-пр'ателе војска. Ќе в'икаме свуге све. Ќе пр'аиме јадење, ќе ст'аиме с'офра, па-да'ириња,... што било, ка-с'еа за-св'адба што ст'аваме. Ќе напр'аиме и ќе-играме оро с'ефте. Со-да'ириња натамо ќе-т'упаме, па оро ќе-играме, па ќе-се-ислик'ујеме, па-ќе-ге-испр'атиме до-с'рт. Оне обл'ичале алишта војске. По р'авното сме 'играле, бр'езното ка-ќе-го-з'аминеш и ќе-з'амине, другар ќе-има и ќе-з'амине. И ќе-ге-пр'аќеа т'атковци кој-што-сака да-'иде, ќе-г-'испратат, и таке.

Хумуристични случки за свадба

Н'апрешни об'ичаи ка-биле? Н'е-знале ништо. Кој-ќе-се-жени ландер го-скачиле на-ст'ог да-му-н'аврет ч'акшире, 'озгора да-го-п'уштет и да-му-ге-'облечет, ваке не-ги-тек'инало, н'оге да ге-св'итка. И после по-н'уса кој к-'идет нуса да-га-з'емет, нуса н'а-коња. Дома д'оаѓа нуса, на-вр'ата н'е-может ка-да-г'а-пикнет во-н'атре. И веќе што-да-раб'отае ал' нуси глава, ал' коњу ноге да прес'ечеме, па-да-га-п'икнеме во-н'атре. Порта била м'алова. И некој имаф, -заст'аните ја ќе-ви-к'ажем. Нав'ени-се, н'усе гл'ава и она нав'енала гл'ава и га-п'икнале во-н'атре.

Обичаи за веридба и свадба

Ќ-'идет нуса да-г-'извадет, ќе-г-'извадет, па-ќе-пр'ает пушке. Па ќе-'идет на-к'оњи деца, мл'адина, ќе-ј'ахаје ќе-'идет п'ушкари. Ќе-земет дар, ќе-онесет дар, и после ќе-праат свадба. Овде свадба тамо к'аана. Па кој-к-'идет да-га-з'емет, алиштари к-'идет ќе-'онесет раѓе, алиштари, и ќе-'онесет раѓе и ќе-земет дар. Она

што-ќе-им даде. И ка-ќе-земет дар и они алиштари ка-ќе-з'аминет, кој-ќе-а-земет ња, праеат каана. И ставае црвено и ставае каана. И пу:јет: Каан девојко каана ќе-ти-ставаме, ќе-те-двојме од-мајка, од-татко, од-сестра од-брата, њ-пу:јет. И после кој-ќ-идет да-га-земет га-терае до-девет да-брои во ддр... тиа ка-га-в'икае пустиња, во б'рдо да-бр'ои до-д'евет, и она ќе-'изгледа, адетот је такоф, да-изброи и да-'изглеа и после ст'авае сито да-го-в'иѓи ландара. Ќе-и-ст'ает с'и:то и ќе-га-з'е:мет. Кој-ќе-га з'емет вамо ќе-и-ст'ает т'епсија, да-га-сл'езе л'андар. Ќе-и-стајат, адети, леп и з'ел'ке, ќе-и-напраат адет на-гл'ава ќе-г-'изврзет, а! и мусаф ќе-изврзет до-тришае, ќе-г-изма'осае ќе-га-сл'езет во-т'епсија и ќе-стр'амуи, после кој-ќе-га-з'емет н'агоре.

Ка-било напре во Урвич

Прво било Урвиќ, после било Селце Кеќ. Селце Кеќ е било три-куќе, овде имало триесе. После се другиве села населени. Мие сме први.

– Од која година постои селово?

Па преко ... Према плоча што имаме од џамија напраено, преко ил'аду и некол'ко године, разбираш. Ај-што е село најстаро, тетоско поле било море. Ја сум-работаф на пруга, Тетово, Ѓорче-Петроф, Скопје. Од лева страна, према Јегуновце или кеде е, Вратница, имаат канце од бродој што се зака.... шт'о-мислиш ти. што постоет, ја имам очев'идно. Ја сум работеф месец дена, б'ез д'инар. Ја сум у-г'одине чук. Ја ако з'еем сеа да-ти-к'ажуем... осомдесет и-четири године, можеш ли-ти мене да-ми-к'ажеш нешто. Ти моеш само по-книга да-ми-каеш. Јер вие млади треба од-нас да-купите, а од вас нашите други ќе-купа. Сеа д'енеска си-б'иф овде, си-разбраф све. Ти н'е-можеш да-ми-'измењаш м'ојето, ј'а-шо-сум-го-к'ажал.

А источна Македонија, има, веќина. Со офце ја сум биф тамо на-гурбет, све, зборои турске, све говоре турске, али му преведем на македонске, разбираш. Овја успомен ми-останало од-тогај, тогај од фил'ан чук.

А ти је криво тебе. Ја кој сом рџмбаф, ти а ми си појнам, сеа ја ќе-те-појнем тебе.

Во источна Македонија сум биф по слануток, наут во Тетово го викаа, а мие н'уут. И сум биф таму, во село јено Г'рнчиште. Кеј Гра'цко е Г'рнчиште. Идем таму привечер. Дobar дан, добар дан. Како сте, здраво живо. Како си бе чичко? – добро. Ти нано? – добро сум. Д'ојдофте? – дојдофмо. По њ'ијно. А имате сл'анутче. Имаме . Слануток го викае таму. Го изм'еривме. Навечер, вика, имаме да к'џснеме. Па што има да к'џснеме. Има графче во гџрне, а и јена пиперка во нџтре. Вика, синко а ќе јадеш - Како де не, реков, мајко ќе јадем. Таке се најаф. Е вика, сине што гладно ми си к'џснаф. Значи она ме пр'атила мене како ј'адем. И рече браво бе сине опште се не-стидиш, си јаф како во своја куќа. Сакам да ти кажем мие сме гурбетчии л'уѓе, мие сме прошетани л'уѓе. И без леп смо спале и со леп. И на суо, и на мокро. Ние сме гурбетчии луѓе, ние сме мучени, али пристрек. Од нас нема да чуеш лошо ништо. И Валандово и Демир Капија, Неготино тиа све сме прошле. Кеј не сме биле. Али живот, берик'атверсен, сме прошле. Сме 'остајле добар 'утисок.

Кеј к'идеш, у Србија натамо сме иделе. Пешки од овде до Валандово, пешки. Преко планина со магаре, пешки. Седомн'аесе дена. Горе на-тр'омеѓе, тука не-ф'атиф снег п'ола м'етар. Сме останале прек'у-ноќ ... бело ... 'офцете од тр'ло 'илегле, мие трчај да ги фатиме ... муке смо теглеле. Ти казав, дваесет и једен ден сом-б'иф во Р'адуша, пруга кат-се-пр'ајла, б'ез-динар. Четир'иесет и осма. Не-см'е-могле од-в'ошке да-курт'алиме.

Имаше један ми вика, слушај бе синко, ти немој мене да ми каеш, ти од книга си учиф, ја се учиф со снага. До овде да ти било море. Урвич биф п'оголем од Т'етоо, на времето на пример. Имаме мие плоча, Џамија кога е праена. Нијена немало овде. Мие сме биле први. Пред Турци да доет, имало овде Џамија. Шиесосма сом га ренов'ираф кровот, после она што га викае кале напраиф, али наша Џамија е најстара. Во Јеловјане мие стока сме-чуале јалове. Мие наше село, па Селце Кеќ. И

никако не се намн'ожило тиа куќе натаму. А старо село било преко-р'ека, кеде, под Маздрача.

Ако ти-е-џ'ебот добар све ќе-д'ојде, ако не е добар џеб нема ништо. Напре викале ако ти-е-п'авна ч'антата и ж'ивотот ти е добар, пр'азна нема ништо.

Да 'извиниш, 'увечер да дојдеш, од-седом-'ипоф, па до девет-'ипоф, корзо. Овја го немало овде, а сега го-има. Уште два-дена да зборим исти сум.

На-п'едесет и две г'одине л'ежеле овде с'итне кр'асте, што-н'е-било на-вр'еме, али нема да го забраи, ќе го-п'осети па тое б'олес му-пројде преко-сн'ага.

Тие што-биле заб'улене, п'озраве биле, него овја сега, ај сеа к'ажи-ми. Коа има от-шиеста година нагоре што са р'одени, дали има т'аја сн'ага како мие што сме се р'одиле. Сега е највише л'уксузно, а тиа л'уксуз му-дон'есуе све последице. Овја го-н'емало напре, овја с'окој го-н'емале. Сме 'имале вод'еница, за-п'ечење нуут. Од-н'уут се-пр'аело м'аја. Ќе-го-'истапчиш, ќе-го-т'уриш м'алово шише, млака вода и ќе-о-д'ржиш во-вр'уќо, ќе-дојде ќе-фтаса, ќе-го-з'амесиш, ќе-го-т'уриш. Т'ое леп се вика м'ајана.

Некој-си 'ошоф во-пл'анина, го-'изгубиш к'оњот, а др'угиот го-тр'ажа, а овја му-вика дали го-н'ајде к'оњот, он вика ааа, не-м'у-дава знак, да-не-рече го-н'ајде или не.

Мие в'икаме, на софра, кој-ќе-ј'адемо, ако 'ицнеш, те-сп'омиња пр'иател, а ако не е в'аке, те-сп'омиња некој-д'ушман.

За Јеловјане

Мие в'икаме, не-в'икаме ќе-'одам, ќе-'идем. Таке викаје. Н'е-знам т'етоски дали е т'аке. Во Скопје сум, скоро дв'аесе године. Во Скопје сум-р'аботаф и порано. Ама фамили'арно сум, пред-дв'аесе године доселен. Леблебицие смо биле овде во-К'апан. Во Јеловјане све сом-р'аботаф. Сом п'асоф и офце, сом-биф 'офчар, сме-'орале з'емња, сум-к'осиф, сом-бр'аф д'рва, со-м'отор, со-с'екира. Сом-жњџф. Пологе знаш што-је, п'ологе. Кога жњ'еш, тија, н'ајвише се-с'ијало к'ај-нас 'арш, и тиа ќе-ст'ает и

ќе-о-н'апрает и тиа, т'ол'ко от пр'илике сн'опјето и после ге-т'оварет на-к'оња, кл'асјета да-б'идет у-н'атре, да-н'е-паѓа житото и таке се-раб'отало во-старо време. Сега ни-се-с'ие ни-се-'ора, н'ишто нема, запустено е све.

'И-вие в'икате девер 'и-мие викаме девер. И т'етофски вика'е ќе, ќе-идем. Таке л'и-је? 'Имаје слични зб'орои во-Тетово. Сега има некој зб'орои што-се-дв'оет од-н'аше. Мије сме-доселеници од-Гора. Во старо време, може пред триста године, ама ист, може со-малова разлика се-разликуе дијалект. На пример Урвич и Јеловјане, имаме н'екол'ко зборои што не-с'е-слажет. Мије в'икаме понедевик, а оне в'икае поневденик. Мије в'икаме н'асипи, на-пр'имер, ч'ашава да-се н'асипи, оне в'икаје н'ацрпи.

Имало некој 'идеф на-г'урбет, ама н'е-носиф п'аре. Се-в'икаф Мусо, и таја жената вика, Мусо иди, Мусо дојди, ништо разлика нема, вика.

Во-Турција сом-'идеф, во-Буг'арија сом-'идеф, по-овја, низ-гр'адој по-Србија сом-'идеф, таква ми била наша-работа. И едно време купујем шиесе штеке цигаре. Во-Турција. И сеа јена-т'орба п'авна со-штеке, и згора н'екол'ко маице. Аутобусот је бугарски. Н'ејдем с'о-њео. И полека, сабајле стигиња во-Софија. Ама после има пролетер што иде за-Македонија и цигарите ќе-и-растурирм , по-јена штека и слизам железничка станица, а си-биф во Бугарија, и јен циган со дв'е-жене, и ја-пошто знам и цигански сум-р'аботаф кеј-циг'аните, и викам кеј-има гов'орница за-т'елефон, а тиа па зборуат турски, тиа-цигани и тое т'ргиња со-мене да-се-т'епа.

Порано свдбе сме-ге-пр'ајле, порано сме-пр'аќале 'устројник. 'Устројник ќе-биде некој по'угледен чук, и к'иде тамо ќе-а-н'апрае раб'отата. Сега е р'аботата модерна. Кеј нас, тое шо треба да-б'иде зеќ, дур не-га-з'еме н'е-смеф да-вл'езе во наша к'уќа, сега вл'изаат. С-измењава време. Н'апре, 'имае м'лого об'ичаи, зн'аш. Веридба, мије в'икаме, ќе-га-изв'адиме нуса. Велиме, некој фил'ан-чук 'извадиф нуса, га-в'ериф. Или 'извадиф дејка. И после мењ'авае н'ишан. Па п'осле се пр'ает, ге-в'икаме п'ушке. Малов'е-пушке и голем'е-пушке. Се н'осет д'арои, от-ке-младож'ењата се-н'осет натамо, она пр'аќет друге, д'аруа 'отоде. После м'алове и

големи, после се праи свадба. Свадба, порано се носиле житото во воденица. Немало ка сега лебои. Житото ќе се сомеле за лебои за свадба дима. Ржан леб со колomboк се јадело порано, знаеш, ченкарно и ржано. Мие за ченка викаме колomboк. Ако е ченкарно брашно мие го викаме колomboкно брашно. Или, ченка вие га викате клас, мие га викаме чембурка. Кога ќе се извади житото, тиа се вика бочка. Мие викаме бока. Моеш да га фърлиш д'изгори во огин и таке. Тиа ге викае бока. Тиа, што се љупи от ченката тиа ге викаме шумлинке.

За свадба, кога ќе търнет по нуса, свекорот ќе јане на б'еф коњ и невестата ќе га к'ачет на б'еф коња. Другите коњи ге товарет со с'андаци, а мие ге викаме кофчеци. Со кофчеци от страна и ка ќе прииде невестата при коња, до пола пут га пракает роднината и од едно ... га предава знаш на другите, што ќе га преземет. И коа ќе прииде прво ке сандациите идет, и вика: „кофчег ни дојде, нуса не ни дојде“ дејкете пу'ет. И коа ќе дојдет невестата, нусата, младожењата га сонует. Сонуење знаеш што е? Ќе га сл'иза от коња со ј'ена р'ука, ќе га удри мало по рбетот, бам бам, и таја се ослободуе от зенгиете, и он га влече со ј'ена рука, ама и женете му помагае. И га ставае невестата во т'епсија. И надвор л'андарот го чекае други три ч'етири л'андари, све облечени во носија, ч'акшире, ц'амадан, р'авне к'апе б'еле, тиа, пуас, к'устек, нат к'устекот има с'аат, ц'епни с'аат. И надвор го чекае тиа л'андарите, и тој к'илезе и на тупанциете им ф'рља паре. И го носет тамо, мие го викаме, на с'еир, се удара, н'ебед мие го викаме. Коа свирет свирачите, они му свирет, н'ебед. И тиа, л'епет паре, и порано имало пеливани, се бореле, или трчање имало, или ф'рл'ање к'амень, и такве некои работе изведувале, и г'аздата пл'акаф. Сеа тиа све умрело, да ти к'ажем. И чим ќе з'аврши, тиа н'ебедот, младоженците идет, мие викаме по ш'ипунке. Ш'ипунка знаеш што е? шипка. Таке е обичајот. Тиа, младожењакот ќе го учет што да прае тој вечер. Тиа са ж'ењети, побрго што биле ж'ењети и тиа ќе му раскажуе како тебе што тебе. И навечер, вечера се берет, и к'изедет све и л'андарот треба д'иде кеј нуса. И таткото ќе го удри ј'енаш по она... и кој к'иде тамо ќе го з'атворет и по обичај кој ќе го з'атворет дејкете на врата

слушае што ќе-ч'ует. Тоа било, кој-ке-се-р'одет д'ецата да-н'е-му б'идат гл'уви. Стари обичаи. Тој што-га-мужи, јен ден пред да-га-мужи, идет, 'обично жени к'ана го викае тоа, к'ана и ст'авае... и све што-и-са блиски, рода, јадет, пиет, к'еј-њеа, и на таја што-ке-биде невеста и ст'авае к'ана. И ш'арет руке, и ден-д'енеска тоа пр'ает. К'ана сега се праи со-м'узика. Сега свадба се-пр'аи, и ако има г'упани, јопе ф'а'кет и музика. Сега н'ајвише г'оранска музика има. Н'ашињске песме. Некој в'елет н'ашечки, мие в'икаме н'ашински. И ако се стр'етнеме со ч'уек наш, г'оранин, му-в'елиме к'ако си н'ашинец. Во Брод во Гора има зб'орои се разликует, има т'ајне зб'орои. Ако пиф пиво, го викае Адемово. Или набрзина в'икае навр'апито. Мушт'ерија ако ти д'ошоф во дуќан и сеа он-те-пр'ашуе: „А-ти-вапцаф?“ -Знаеш што значи? „А-ти-пл'атиф?“. Да-не-се-с'ети муштеријата, ти вика: „ти-пл'атиф ли чуекот?“. Има едно село Млике се-вика. И влиза во-дуќан, и вика, да-праша, дуќанов а-ти има гл'уфци, место да праша, он-вика: „А-ти-има мл'ичани?“. Брог'аните тиа го-зб'орет. Ама ја им-ге-зн'ам тиа зб'орои. Зошто много сум-ж'ивуал овде, наоколу ги-има многу, има њ'ивни многу. А слични са зб'орој. Наше село е, моја фамилија е доселена от-Враништа, тоа близу Др'агаш је. Од Драгаш одма се-гл'еа с'елото у-р'авница долу. Сум биф ја во-Драгаш затоа ти-кажуем. Гора има осомнаесе села. Вејце кеј-шо-е има јена плањина се-вика Кобилица. Преко плањината тамо, Вишеград шо-в'икае, нат-Призрен, и тиа са девет десет села, вишеград. Па има села близо Суа-Река, и тамо има осом села, ама они мало ка-на-с'рпски в'ртет. Најубаво старон'ашински го-зач'увале торб'ешите што са во-Алб'анија. Шиштоец, Борје, Оргосте, има тиа девет-с'ела са, па идет т'иа раб'отает кеј-н'ас. Ако си-чуф мој-татко биф вамп'ирција. Татко мој ги сп'асуеф луѓи што имале мука. Во Урвич јена жена, и се-ств'ориф, вика ја-ти-сум муж твој, не-в'иѓи ништо, ама 'осеќа д'рмање. Се-викам Петко. И таке траело много време. Мужот работеф во Врање. Д'ошоф. М'ислеф дека жената праи некој муќке. И мужот го-фаќа го ф'арл'а во-вратата, н'екол'ко метра. Тоа нев'идлива ствар је. Џ'ино:ј мие ге-в'икаме. Тиа са џ'ино:ј, тиа са ств'орени од-'огин, а чуекот е створен од-з'емња. По наше вер'уење е таке. Азрет и Адем, или Адам, он је од-з'емња

н'апраен. А Азрет и Ева, Ава, му 'излегоф чир, од-лева страна. Чирот кој-пр'отекоф, гнојот коа п'анаф се-ств'орила женска, и таке почнаф светот. Сед'омдесе и две м'ушки р'одиле, сед'омдес-две ж'енски.

Пр'икаска јена ќе-ти-к'ажем от-н'аш-крај. Биф некој во-С'офија. И во-С'офија му-ст'игиња писмо. Вика, п'ишуа, б'ела књ'ига ц'рно п'исмо. И имаф ж'енска. Ж'енската се в'икала Нита, он се-в'икаф Турен. И вика како зн'аеш дома да-д'ојдеш. Дома да-дојдеш, може ќе-умрем. И он вика, т'ргиња от-т'амо, н'апре н'емало пр'евоз. Пешки т'ргиња, и с'о-себе носи б'исквити во ранец, ама гл'аден иде, ладна вода гази, ж'еден иде, што-п'обрго дома да-ст'игне. Ка пр'истигнаф во-селото, ср'етнаф едно говедарче, и му вика: „Еј ти дете, дете гов'едарче, дал' је жива моја Н'ита мома“. Он му-в'ика: „Еј Туро, пусто Туро, Нита мома вчера ти-умрела“. И кога дошоф дома, он повикаф аџија и оџа, га-отк'опале дев'ојката, и шо-ќ'е-виѓи, вика: „ц'рне очи пот'онале, бело лице пот'емнело“. Гурб'етчиска, р'азбираш.

Напре, деца сме 'играле, сме пр'ајле од-л'астик, ф'анте сме ге-в'икале, и ќе-му-н'апрајме м'етци од-д'рво, ш'ифки ги-викаме, и ќе-г'аѓаме со-њ'иф. Па-ќе-пр'ајме л'озофке, дл'аго д'рво од-ј'авор по-снег ќе-го-п'уштаме, кое ќ'-иде под'алеко. Или имаме пљ'ускавке, тиа п'ократке, и ќе-а-удриш во снег, тиа ќ'-иде д'алеко. И ако си последен, капате ќе-ти-га-д'упет, со тиа ќе-ти-га-г'аѓае к'апата. Тие биле игре напре, намале др'угеге. Па сме-играле манг'арица. Стари п'аре, м'ангари, турски, албански, св'екакви, останале неиспотр'ошени, п'анала таја, н'е-иде, и деца се-сл'ужет како м'ангари. Па-ќе-н'апрајме линија ваке, и 'одваде, в'анка или в'атрешно. И ќе-тр'инжине м'ангари ваке к'ој-е п'рф, кој-е н'ајблизо, он п'рво ги тр'инжи. И сега, едното го викаме т'ура, едното ј'азија. Или кеј вас ви'кае п'етка, гл'ава. А ј'азија е турски збор, писмо је ј'азија. Па сме соб'ирале ш'икле од д'аб, како топчиња, 'округле. И н'емало ц'амлие, сир'омашки народ. Тиа ќе-ге-б'ереме ќ'-играме ш'иклице. И мие двајца, јен комшија во Турско отиде, браќата постари ќе-ге-ск'ршиме, од-овде г'аѓам тамо го-пог'одуем так. Па 'играме Илин'ица, кога п'ишуе и кога со-ј'ена нога ск'ока, так, так, тиа ил'инија го-викамо, напишано тиа женски

најмлого го-'играе. Па з'атворет н'азат да-н'езгазнет л'инија. Не знам к'еј-вас како се в'икале тиа 'игре. Кога идеш на јена нога викаме, кл'инкаш. Па 'играме, највише женске, Поткамњ'офчица, со пет камења, Петкамњ'офчица, ама таке га-в'икаме Поткамњ'офчица. Едното го ф'арл'аш, др'угете ге-б'ереш. Згора ге-ст'ава кам'ењата ге-в'рти, за-да-ге-ф'ати, ако п'адне, г'уби. Тие игре ге-играе женски. А мие сме играле, Дама, на к'амењ нап'ишана. Има Дама на-три што-се-'игра, Има Дама што-се-игра на-девет. Со девет к'амчиња, и тиа сум го-'играф ја, ка-д'еца сме-'играле. Највише га-'играле кеј нас воденичари. Житото им-се-м'еле и они на-к'амењ нац'ртале, 'играе. 'Едниот има ц'арни к'амчиња, 'едниот б'ели.

Ја порано сум-живуаф во село. Сено кој-б'ереш, на пример покосена ливада, кога го-б'ереш сеното мие в'икаме сом-пл'астуаф. А си-го-ч'уф тиа? Ели, снопје, сом-ге-в'арзуаф, со јужица. Една врста како јуже, ама от-слама е тоа, и ге-в'арзуеме со-к'оф. Кој-ке-'ореме, со-р'ало, тиа што-се-в'ика т'евлик, на-шија што-му-се-б'оде згора, је-јарем. А тиа што г'ура др'вото, је т'евлик. Тиа на-р'ало што-са со тр'и-колца ж'елезни, тиа ге-в'икаме пр'ивои. Др'вото што го д'аржи рало, се-вика гр'едел'. А има брана, за-да-се-з'авлачи њ'ивата. Под браната има, језик го викае, ке-влезе во-бр'ањата има дупка, и језикот кој-ке-вл'езе и 'озгора ке-се-ст'аи клин. Тиа др'вото се-вика ч'етв'арна. А на рало се-вика гр'едел'. Двор кај-што в'аршиме, снопје ке-стаиш, со-коњи треба да-се-в'арши. Оно се-маже со-'измет од-краве за-ж'итото да-не-вл'иза во-земња житото. Мие м'естото, двор'иштето кеј се-в'арши го-в'икаме г'умно. Тоа др'вото, што се сука јужето, мие го-викаме ст'едел'.

Највише го-славиме мие 5 мај, Гур'говден. Мие го-викаме бил'к'е-травке. И све што е младина, мие старе к'-останеме во дуќан, све што е младо к'-иде горе. И во јена ливада тамо се-берет, го-в'икае местото Солишта, и тамо се-берет највише тиа што имае верени. Он води група девојке и таму тупани доаѓает, играе, оња, и свекоа јена нови алишта се-подн'овила. И тамо на-'излог 'идет, тамо се-гл'едает, играе. Порано било построго, сега идет з'ајено. Таја што-му-е дејка, се-фаќа за-њего. Сега је послободно, порано било строго, јак'о-строго. Тоја вечер ке-а-виѓи, дома коа ке-

му-д'ојде. Порано н'емало кеј нас во-д'уќани да-ст'аиме ж'енско да-ни-пр'одава. Било строго забр'ањето. Сега свите ж'ене са-на-работа, во дуќани. Порано не-кр'але чираци, женско не-сме-ост'авале. Сега не-е-т'аке. Порано било стр'амота, филь'ан-чујек ст'аиф да-му-работа ќерка. Кеј нас било стр'амота женска да-пуши цигаре, и ден-д'енеска е строго.

Песна

Има јена п'есња, вика: „В'утро ме-ст'ани п'орано н'ане, рано к'-идем ем н'а-жетва. Наша је-жетва далечна, во таја плањина Маруша. Во таја-плањина М'аруша од-к'еде 'идет д'рвари, дрвари млади беќари. Се наредиле жетвари пологе ге-растуриле.“ И вика: „Имам девера беќара. Девер је-'ашик н'а-мене, дека имам очи ш'арене, дека имам веќе с'рмене, а нев'естата тага'е ...“.

КОРИСТЕНА ЛИТЕРАТУРА

Кирилица

Аргировски Мито 1998: *Грцизмиѝе во македонскиоѝ јазик*, ИМЈ „Крсте Мисирков“, Скопје.

Белић Александар 1925: „Аорист имперфективних глагола“, *Јужнословенски филолоѝ В*, Београд, 171-182.

Белић Александар 1935: *Галички дијалекаѝи*, Српска краљевска академија, Београд - Срем. Карловци.

БЕР: *Бѝлѝарски еѝтимолоѝичен речник*, I, II, III, IV, БАН, Софија, 1971, 1979, 1986, 1995.

Бојковска Стојка 2003: *Радовишкиоѝи ѝовор*, ИМЈ „Крсте Мисирков“, Скопје.

Ваѝлав Мареш Франтишек 2008: *Комѝарайѝивна фонолоѝија и морфолоѝија на македонскиоѝи јазик – синхронија и дијахронија*, Меѓународен семинар за македонски јазик, литература и култура, Скопје.

Велковска Снежана 1998: *Изразување на резулѝаѝивноста во македонскиоѝи сѝандарден јазик*, ИМЈ „Крсте Мисирков“, Скопје.

Велковска Снежана 2011: *Сѝудии од македонскаѝа лексиколоѝија и лексикоѝрафија*, ИМЈ „Крсте Мисирков“, Скопје.

Вељаноска Томовска Мирјана 2017: *Говороѝи во село Роѝачево*, ИМЈ „Крсте Мисирков“, Скопје.

Видоески Божидар 1986: „Горанскиот говор“, *Прилози*, XI, 2, МАНУ, Скопје.

Видоески Божидар 1971: „Говорот во полошките торбешки села Урвич и Јеловјане“, Симпозиум: *Кирил Пејчиновиќ и неѝовоѝо време*, Тетово.

Видоески Божидар 1973: „Проблеми на меѓудијалектниот контакт во преодни говорни области“, Сепарат, *Реферайѝи на македонскиѝе слависѝи за VII меѓународен слависѝички конѝрес во Варшава*, Скопје.

Видоески Божидар 1950: *Поречкиоѝи ѝовор*, Скопје.

Видоески Божидар 1957: „Кичевскиот говор“, *МЈ*, VIII, стр. 31-90.

Видоески Божидар 1958: „Говорот и топонимијата на кичевските села од тајмишката група. - И: Говор; II: Топонимија“. *МЈ*, IX, 1-2, стр. 17-65: 1 к.

Видоески Божидар 1962: *Кумановскиоѝ ѓовор*, ИМЈ „Крсте Мисирков“, Скопје.

Видоески Божидар 1973: „Дијалектната база на македонскиот литературен јазик“, *Предавања – VI семинар*, стр. 1-10.

Видоески Божидар 1978: „Вокалните системи на македонскиот литературен и дијалектен јазик“, *Прилози*, III, 1, МАНУ, Скопје, стр. 79-98.

Видоески Божидар 1984: *Фонолошкиоѝ сисѝем на ѓовороѝ на селоѝо Езерец (Косѝурско)*, ИМЈ „Крсте Мисирков“, Скопје.

Видоески Божидар 1992: „Говорот на селата Плевна и Горно Броди, Драмско“, *Прилози*, МАНУ, XVII, 2, Скопје, стр. 5-89.

Видоески Божидар 1995: „Централните говори“ (општа карактеристика и внатрешна диференцијација), *Прилози*, XX, 1-2, МАНУ, Скопје.

Видоески Божидар 1998: *Дијалекѝиѝе на македонскиоѝ јазик, ѝом1*, МАНУ, Скопје.

Видоески Божидар 1999а: *Дијалекѝиѝе на македонскиоѝ јазик, ѝом2*, МАНУ, Скопје.

Видоески Божидар 1999б: *Дијалекѝиѝе на македонскиоѝ јазик, ѝом3*, МАНУ, Скопје.

Видоески Божидар 1999в: *Геоѓрафскаѝа ѝерминологија во дијалекѝиѝе на македонскиоѝ јазик*, МАНУ, Скопје.

Видоески Божидар 2000а: *Прашалник за собирање маѝеријал за македонскиоѝ дијалекѝен аѝлас*, ИМЈ, Скопје.

Видоески Божидар 2000б: *Фонолошки бази на ѓоворѝе на македонскиоѝ јазик*, МАНУ, Скопје.

Видоески Божидар 2000в: *Тексѝови од дијалекѝиѝе на македонскиоѝ јазик*, ИМЈ, Скопје.

Видоески Б., Димитровски Т., Угринова-Скаловска Р и Конески К. *Правоѝис на македонскиоѝ лиѝературен јазик*, Скопје 1998.

Гајдов Борислав 2018: *Турцизми во македонскиоѝ јазик*, Студентски сервис, Скопје.

Гајдова Убавка, Лаброска Веселинка 2000: „Ареалите на членската морфема кај именките од машки род во еднина што завршуваат на консонант (според

картотеката на МДА)“, XXVI *Научна дискусија*, Скопје, стр. 203-216.

Гајдова Убавка 2002: *Темјоралната карактеристика на финијниите глаголски конструкции во југоисточните македонски говори*, ИМЈ „Крсте Мисирков“, Скопје.

Гајдова Убавка, Мирјана Вељаноска 2012: *За изразувањата на горанскиот говор, Литературен збор 4-6*, Скопје.

ГБР: *Грчко-български речник*, БАН, Институт за български език, София 1994.

Голомб Збигњев 1959: *Генејички врски меѓу карпатската и балканската сличарска терминологија и улогата на словенскиот елемент во ова подрачје*, МЈ, Ц, кн. 1-2, Скопје.

Голомб Збигњев 1960/61: „Два македонски говора (на Сухо и Висока во Солунско)“ МЈ, XI -XII, Скопје.

Гортан-Премк Даринка 1997: *Полисемија и организација лексичког система у српском језику*, Институт за српски језик САНУ, Београд.

Грамматика 1993: *Грамматика на съвременния български книжовен език*, БАН, София.

Грицкат Ирена 1954: *О перфекту без помоћног глагола у српскохрватском језику и сродним синтаксичким појавима*, Институт за српски језик, књига 1, Српска академија наука, Београд.

Груевска-Маџоска Симона 2021: *Лексикологија на македонскиот јазик*, Книгоиздателство Ми-Ан, Скопје.

Давкова-Ѓоргиева Светлана 2004: *Лексиката на говорот на селото Чифлицик – Демирхисарско*, ИМЈ „Крсте Мисирков, Скопје.

Давкова-Ѓоргиева Светлана 2009: *Дијалектните именувања на посајките во македонскиот јазик од јужнословенски и балканистички аспекти*, ИМЈ „Крсте Мисирков“, Скопје.

Демирај Шабан 1994, *Балканска лингвистика*, Скопје.

Десподова Вангелија 1997: *Судија за македонската средновековна лексика*, Институт за старословенска култура – Прилеп, Книгоиздателство „Матица македонска“ – Скопје.

Димитрова-Шмигер Нина: *Говорот на село Сничене (Косјурско)*,

Магистерски труд, Филолошки факултет „Блаже Конески“ – Скопје.

Дрвошанов Васил 1993: *Кајларскиот ѓвор*, ИМЈ „Крсте Мисирков“, Скопје.

Дрвошанов Васил 2005: *Анаџомскаџа лексика за човекоџ во македонскиџ ѓвори*, ИМЈ „Крсте Мисирков“, Скопје.

Дрвошанов Васил 2013: *Кон роднинскаџа џерминологиџа на ѓоранскиот ѓвор*, „Бата пресс милениум“, Скопје.

Иванов Спиро 2001: *Приказни од село Црско*, приредил д-р Марко Китевски, Институт за македонска литература, Скопје.

Иванова Олга 1996: *Речник на џоџонимииџе во обласџа џо сливоџ на Бреџалница*, ИМЈ „Крсте Мисирков“, Скопје.

Иванова Олга 1999: *Сџуди од џоџонимиџаџа и аниџроџонимиџаџа*, ИМЈ „Крсте Мисирков“, Скопје.

Иванова Олга 2014: *Речник на имиџата на населените места во Р.Македониџа (б, ѓ, е, ј, н, р, т, к, у, ф, х, џ, ш)*, ИМЈ „Крсте Мисирков“, Скопје.

Илиевски Петар 1988: *Балканолошки линџвистџички сџуди*, ИМЈ „Крсте Мисирков“, Скопје.

Инџенциџално-синџаксички речник на македонскиџе џлаџоли, I–VI, ИМЈ „Крсте Мисирков“, Скопје 1992–2001.

Јашар-Настева Оливера 1962/63: „Македонските калки од турскиот јазик“, *МЈ*, XIII–XIV, Скопје, стр. 109–172.

Јашар-Настева Оливера 2001: *Турскиџе лексички елементи во македонскиот јазик*, ИМЈ „Крсте Мисирков“, Скопје.

Јованова-Грујовска Елена 2012: *Лексичко-семантиџичка анализа на именкиџе со субјекџивна оценка во македонскиот јазик*, ИМЈ „Крсте Мисирков“, Скопје.

Јосифовска Мери 2019: *Тоџонимиџаџа на Крушевско*, Книгоиздателство Ми-Ан, Скопје.

Јовановиќ, В. 2009: „О језичком корпусу *Речника САНУ* и дијалекатској лексици“ *Дијалекџи - дијалекџиска књижевност*, Лесковац.

Киш Маријана 1996: *Дијалекџнаџа лексика од обласџа на расџиџелниот свеџи*, ИМЈ „Крсте Мисирков“, Скопје.

Киш Маријана 2005: *Морфолошкиџа сџрукџура на џридавкиџе во македонскиот лиџерџурен и дијалекџен јазик*, ИМЈ „Крсте Мисирков“, Скопје.

Киш Маријана 2010: *Лексички, зборообразувачки и морфолошко-граматички особености на македонскиот дијалект*, ИМЈ „Крсте Мисирков“, Скопје.

Конески Блаже 1954: *Грамматика на македонскиот литературен јазик, дел II*, „Просветно дело“, Скопје.

Конески Блаже 1981: *Грамматика на македонскиот литературен јазик*, Култура, Македонска книга..., Скопје.

Конески Блаже 1982: *Историја на македонскиот јазик*, Култура, Скопје.

Конески Блаже 1993: „Ономастичко-митолошки теми“, *Прилози на МАНУ XVIII*, 1, Скопје, 5-23.

Конески Кирил 1995: *Зборообразувањето во современиот македонски јазик*, „Бона“, Скопје.

Коробар-Белчева Марија 2019: *Македонски ономастички исфажувања*, ИМЈ „Крсте Мисирков“, Скопје.

Корубин Благоја 1986: *Јазикот наш денешен*, книга четврта, „Огледало“, Скопје.

Корубин Благоја 1990: *На македонско-граматички теми*, ИМЈ „Крсте Мисирков“, Скопје.

Корубин Благоја 1994: *Македонски историо - социолингвистички теми*, „Матица македонска“, Скопје.

Лаброска Веселинка 2003: „Говорот на селото Кула - Серско“, ИМЈ „Крсте Мисирков“, Скопје.

Лаброска Веселинка 1993: „Бапчор меѓу Лерин и Костур (фонетски конфронтации)“, *Прв научен собир на млади македонисти*, Скопје, 313-320.

Лаброска Веселинка 1999: „Употребата на збирната и избројаната множина во македонскиот дијалектен јазик“ *Придонеси на Блаже Конески за македонскиот култура*, Скопје, стр.125-129.

Лаброска Веселинка 2002: „Градскиот кичевски говор (генерациски разлики)“, *Македонски социолингвистички и филолошки теми*, Совет за македонски јазик на Република Македонија, Скопје, стр. 137-144.

Лаброска Веселинка 2004: „Од падежниот систем на македонскиот кичевски говор“, *Wyraz i zdanie w językach słowiańskich*, 4, *Opis, konfrontacja, przekład*, Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, Wrocław.

Лаброска Веселинка, *Кичевскиот ѓвор* 2008, ИМЈ „Крсте Мисирков“, Скопје.

Лаброска Веселинка, Гајдова Убавка, 2011: *Акузаџивот во македонскиот дијалект*, Скопје.

Лаброска Веселинка, Томовски Дарко, 2011: „Фонемата /в/ во санди во долнополошките говори“, *МЈ*, Скопје 2011, 87-94 (коавторство).

Лаброска В, и др. 2012: Лаброска В, Гајдова У, Давкова-Ѓоргиева С., Цветановски Г. Томовски Д., *Врајничко-џолошкиот ѓвори - духовна ризница*, ИМЈ „Крсте Мисирков, Скопје.

Лаброска Веселинка. 2016: „Согледувања за Етимолошкиот речник на македонскиот јазик (врз примери од лексичкиот материјал од Македонскиот дијалектен атлас)“, *Лексиколоџијата и лексикоџрафијата – мостови меѓу јазиците*, Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“, Скопје.

Лаброска Веселинка 2023: *Фонетскиот особеност на македонскиот дијалектен и стандарден јазик*, Книгоиздателство Ми-Ан, Скопје.

Македонски дијалектен атлас - Пролеѓомена, 2008, Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“, Скопје.

Маленко Билјана 2012: *Штипскиот ѓвор*, ИМЈ „Крсте Мисирков, Скопје.

Марковиќ Марјан 2007: *Ароманскиот и македонскиот ѓвор од охридско-сџрушкиот регион (во балкански контекст)*, МАНУ, Скопје.

Марковиќ Марјан 2007: *Дијалектологија на македонскиот јазик II*, според Видоески Божидар, Скопје.

Маслов Юрий Сергеевич 1984: *Очерки по аспектологи*, Ленинград.

Минова-Ѓуркова Лилјана 1991: „За разговорниот јазик на македонските родени говорители“, *Литературен збор*, бр.1-2, Скопје, стр.31- 43.

Минова-Ѓуркова Лилјана 1992: „Релативната реченица во македонските дијалекти во Грција (Егејска Македонија) и Јужна Албанија“, *Прилози*, XVII, 1, МАНУ, Скопје.

Минова-Ѓуркова Лилјана 1994: *Синтакса на македонскиот стандарден јазик*, Радинг, Скопје.

Мошин Владимир 1975: *Сѣоменици за средновековнаѣа и ѣоноваѣа исѣорија на Македонија*, том II, Архив на Македонија, Скопје.

Облак Ватрослав 1994: *Македонски сѣудии*, Заедница на македонските културни друштва во Словенија, Љубљана.

Пеев Коста 1970: „За македонската дијалектна лексика“, *МЈ*, XXI, стр. 123-136.

Пеев Коста 1976: „Земјоделската терминологија во македонските дијалекти“, *МЈ*, XXVII, стр. 121-143.

Пеев Коста 1979: *Дојранскиоѣ ѣовор*, ИМЈ „Крсте Мисирков“, Скопје.

Пеев Коста 1987: *Кукушкиоѣ ѣовор*, „Студентски збор“, Скопје.

Пеев, К. 1999: *Речник на македонскиѣ ѣовори во јуѣоисѣочниоѣ еѣејски дел*, Студентски збор, Скопје.

Пољоска Агим 1998: *Лексичка инѣференција на македонскиоѣ и албанскиоѣ дијалекѣен јазик*, „Менора“ Скопје.

Поповски Аритон 1970: *Македонскиоѣ ѣовор во ѣосѣиварскиоѣ крај*, Собрание на општина Гостивар, Гостивар.

Макаријоска Лилјана 2007: *Сѣудии од исѣорискаѣа лексиколоѣија*, ИМЈ „Крсте Мисирков“, Скопје.

Младеновиќ Радивоје, 2001: *Говор шарѣланинске жуѣе Гора*, *Срѣски дијалекѣолошки зборник*, XLVIII, САНУ и Институт за српски јазик, Београд.

Речник на грчко-црковнословенски лексички паралели, ИМЈ „Крсте Мисирков“, Скопје, 2003.

РМЈ – *Речник на македонскиоѣ јазик 1,2,3*, ИМЈ „Крсте Мисирков“, Скопје, 1961.

Савицка Ирена, Спасов Људмил 1997: *Фонолоѣија на современиоѣ македонски сѣандарден јазик*, Детска Радост, Скопје.

Селищев А. М., 1933: *Македонские кодики XVI-XVIII веков*, Издание македонского научного института, София.

Селищев А. М, 1981: *Полоѣ и неѣовойо бѣлѣарско население*, София.

Слободаѣа беше нивниоѣ идеал, (зборник на паднатите борци во НОВ и на жртвите на фашистичкиот терор од Кичево и Кичевско), Музеј „Западна Македонија во НОВ“, Кичево, 1982.

СМР – *Српскохрватско-македонски речник*, „Македонска книга, Просветно дело“ Скопје, 1989.

Соколоски 1971 – М. Соколоски, А. Стојановски, *Турски документи за историјата на македонскиот народ, објавен и објаснен дефтер N 4 (1467-1468 година)*. Скопје, 1971.

Соколоски 1976 – М. Соколоски, *Турски документи за историјата на македонскиот народ, објавени и објаснени дефтери од 15 век*, том III, Скопје 1976.

Софронијевски Валериј 2007: „Божилак, виножито, суница“, *Etimologie slave ajour d'hui*, Institut de la langue serbe de l'Academie, Belgrade.

Софронијевски Валериј 2009: – *Читање зрчки – граматика, речник и вежби*, Издавачки центар Три, Скопје.

СРЈ - *Современный русский язык, лексика*, „Просвещение“, Москва, 1977.

Ставови-Кавка Ирена 2019: „Националните малцинства во пограничниот регион – Горанци“, *Славистички студии 19*, Филолошки факултет „Блаже Конески“ – Скопје.

Стаматоски Трајко 1956: *Градскиот иејовски говор*, МЈ, VII, Скопје, 210-242.

Стаматоски Трајко 1957: *Градскиот иејовски говор*, МЈ, VIII, Скопје, 91-115.

Стаматоски Трајко 1959: *Од лексиката на Тејовскиот говор*, МЈ, X, кн. 1-2, Скопје.

Станковска Љубица 1995: *Македонска ојконимија*, книга прва, *Метаморфоза*, Скопје.

Станковска Љубица 1997: *Македонска ојконимија*, книга втора, *Метаморфоза*, Скопје.

Станковска Љубица 2001: *Тојонимите со суфиксот -ица во Македонија*, Скопје.

Српословенско-македонски речник (со зрчки паралели), Институт за старословенска култура – Прилеп, 1999, Прилеп – Скопје.

Стоевска-Денчова Еленка 2004: *Кривојаланечкиот говор*, ИМЈ „Крсте Мисирков“, Скопје.

Стоевска-Денчова Еленка 2009: *Именување на роднинскиот однос во*

македонскиите дијалекти од словенски и балканистички аспекти, ИМЈ „Крсте Мисирков“, Скопје.

Стојановски Александар, Ѓоргиев Драги 2001: *Населби и население во Македонија XV и XVI век*, ИНИ, ДАРМ, Скопје, 2001.

Тантуровска Лидија 1998: *Директниот и индиректниот објект во јазикот на македонските автори од XIX век*, Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“, Скопје.

ТБР - *Турско-български речник*, Държавно издателство „Наука и изкуство“, Софија, 1962.

Толковен речник на македонскиот јазик I–VI, 2003–2014, редактор: Сн. Велковска, Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“, Скопје.

Тополињска Зузана 1960/61: „За словенскиот слободен и неподвижен акцент“, *Македонски јазик*, XI - XII, бр. 1-2, Скопје, 73-79.

Тополињска Зузана 1974: *Грамајтика на именската фраза во македонскиот литературен јазик*, МАНУ, Скопје.

Тополињска Зузана 1979: „Кон дефиницијата на членот“, *Приспајни предавања, прилози и библиографија на новите членови на МАНУ*, Скопје.

Тополињска Зузана 1995: *Македонските дијалекти во Егејска Македонија, кн. I, Синтаксис I*, МАНУ, Скопје.

Тополињска Зузана 1996: 'Нека' - конструкциите и нивниот статус во словенските глаголски системи“, *Прилози*, XXI,1, МАНУ, Скопје.

Тополињска Зузана 1997: *Македонските дијалекти во Егејска Македонија, кн. I, Синтаксис II*, МАНУ, Скопје.

Тополињска Зузана 2000: *Односите генитив - датив во балканските јадежни системи*, „Јужнословенски филолог“ LVI / 3-4, Београд.

Тополињска Зузана 2003: *Полски – македонски, грамајичка конфронтиација. 6. Синтаксичка деривација*, МАНУ, Скопје.

Тополињска Зузана 2008: *Полски – македонски, грамајичка конфронтиација. 8. Развивок на грамајичките категорији*, МАНУ, Скопје.

Тошев Крум 1979: *Сириниот говор (според некои материјали од XIX век)*, ИМЈ „Крсте Мисирков“, Скопје.

Тошев Крум 1950: Промените на консонантските групи *вн* и *бн* во *мн*,

Македонски јазик, I, бр. 3, Скопје 1950, 59-61.

Трајковски Кирил 2000: *Бийолскиот ѓрадски говор со посебен осврт на лексиката*, докторска дисертација, ракопис.

Трифунски Јован 1976, *Полог (анитројогеографска истражувања)*, Српска академија наука и уметности, Српски етнографски зборник, Београд.

ТРС - *Турецко-рускиот словарь*, Издателство „Русский язык“, Москва, 1977.

Трубачев, О. Н. 1979: *Этимологический словарь славянских языков, выпуск 6*, Издателство „Наука“, Москва.

Турски документи за историјата на македонскиот народ, Оширен пописен дефтер за Скопскиот санџак од 1568-69 година, Архив на Македонија, Скопје, 1988.

Угринова-Скаловска Радмила 1979: *Старословенски јазик*, Универзитет Св. Кирил и Методиј, Скопје.

Усикова Рина 1995: „Замечания о значении и функционировании аориста в македонском литературном языке“ *МЈ, XL -XLI*, Скопје, 623-631.

Фридман Виктор 1988: „За сложените минати времиња во диховскиот говор“, *Јазичниот појави во Бийола и Бийолско, денеска и во минатото*, МАНУ, Скопје.

Хоџа Мехмед – собирач 2012: *Македонски ѓорански песни*, Книга втора, „Бата прес милениум“, Скопје.

Цветановски Гоце 2001: *Местото на перфективот во темпорално-модалниот систем на каршијачкиот говор*, Македонскиот глагол: синхронија и дијахронија, ИМЈ „Крсте Мисирков“, Скопје.

Цветановски Гоце 2003а: *За граматичката зависност на именската синтагма од глаголската синтагма во каршијачкиот говор*, Македонскиот јазик - минато, сегашност, иднина, ИМЈ „Крсте Мисирков“, Скопје.

Цветановски Гоце 2003б: *Конструктивниот елемент на именската синтагма во каршијачкиот говор*, Теории и методи во ареалната лингвистика, МАНУ, Скопје.

Цветановски Гоце 2004а: *Каршијачкиот говор - Скопско (со посебен осврт на синтаксата)*, ИМЈ „Крсте Мисирков“, Скопје.

Цветановски Гоце 2004б: *Општествениот промен и дијалектниот на македонскиот јазик*, Општествените промени и јазикот, ИМЈ „Крсте Мисирков“, Скопје.

Цветановски Гоце 2005: *Формална и функционална анализа на сложениите глаголски форми (перифразични конструкции) врз примери од скопскоблатскиот говор*, Литературен збор, ЛП/4-6, Скопје.

Цветановски Гоце 2007: *Албанскиот јазичен елемент во западнопреспанскиот говор*, Јазичите во контакт, Денови на Благоја Корубин, Скопје.

Цветановски Гоце 2008: *Типови plusquamperfectum во скопскоблатскиот и западнопреспанскиот говор (формален и функционален опис)*, XXXV научна конференција, Охрид.

Цветановски Гоце 2009: *Од лексиката на западнопреспанскиот говор (во Р Албанија)*, Зборник во чест на К. Конески, Скопје.

Цветановски Гоце 2010: *Говорот на Македониите во Мала Пресија (западнопреспански говор)*, ИМЈ „Крсте Мисирков“, Скопје.

Цветановски Гоце 2010б: „Карактеристики на фонолошките бази во граничните зони на западното македонско наречје (врз примери од скопскоблатскиот и западнопреспанскиот говор)“, *Конференција и заседание на Комисијата за фонетика и фонологија при Меѓународниот славистички комитет*, Скопје.

Цветановски Гоце 2010в: „Јазичите во контакт и нивното меѓусебно влијание на планот на лексиката (врз примери од западнопреспанскиот говор)“, *Филолошки студии*, Скопје-Перм-Љубљана-Загреб.

Цветановски Гоце 2012: „Карактеристики на збороредот на придавските определби во каршијачкиот говор“, *Филолошки студии*, Скопје-Перм-Љубљана-Загреб.

Цветановски Гоце 2018: *Ставовите на Миливој Павловиќ за етногенезата на торбешите*, *Врски меѓу Република Македонија и Република Србија низ векови*, Битола, 37–43.

Цветковски Живко 1994: „За некои покарактеристични промени во синтаксата на стандардниот македонски јазик (со посебен осврт врз сврзничките средства)“, *Литературен збор*, 1-3, Скопје, 53-59.

Чашуле Илија 1989: *Синтакса на македонската глаголска именка*, НИО Студентски збор, Скопје.

Шмигер Роланд 1998: *Несрамски говор – Дојринос јужнословенској дијалектологији*, Verlag Otto Sagner, München.

Латиница

- Divković Mirko 1980: *Latinsko-hrvatski rječnik*, Zagreb.
- Friedman Viktor 1977: *The Grammatical Categories of the Macedonian Indicative*, Columbus.
- Friedman Viktor 1986: „Evidentiality in the Balkans: Bulgarian, Macedonian, and Albanian“, *Evidentiality: The Linguistic Coding of Epistemology*, ed. W Chafe and J. Nichols, 168-189. Norwood, N.J.
- Gołąb Zbigniew 1964: *Conditionalis typu balkańskiego w językach południowosłowiańskich*, Kraków.
- Gorski Oton, Majnarić Niko 1976: *Grčko-hrvatski ili srpski rječnik*, Izdavačko poduzeće „Školska Knjiga“, 1976, Zagreb.
- Idrizi Aljabak Sadik 2012: *Jezik i stil narodne poezije Gore*, Prizren.
- Mazon A., *Documents, Contes et Chansons Slaves de l'Albanie du Sud*, Paris 1936.
- Nişanyan sözlük, Çağdaş Türkçenin Etimolojisi*, www.nisanyansozluk.com.
- Naselenie po narodnost i naselbi vo SRM (spored administrativno-teritorijalnata podelba od 9-II-1962 godina)*, Zavod za statistika, Skopje, 1964.
- Orel Vladimir E. 1998: *Albanian Etymological Dictionary*, Leiden, Boston Köln.
- Simeon Rikard 1969: *Enciklopedijski rječnik lingvističkih naziva*, Zagreb.
- Skok Petar 1971-74: *Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*, Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, Zagreb.
- SNOJ Marko, *Slovenski etimološki slovar*³, www.fran.si.
- Škaljić Abdulah 1965: *Turcizmi u srpskohrvatskom jeziku*, „Svjetlost“, Sarajevo.
- Topolińska Z. *Z Polski do Macedonii*, *Studia językoznawcze*, t.2, Problemy nominacji, Varia, Lexis, Kraków, 2009.
- Турецко-русский словарь, 2-е издание, сѣвероѿийное*, 2007, Москва.
- Vuković Jovan 1961: „Povodom najnovijih radova i interpretacija posvećenih imperfektu i aoristu“, *Radovi XVIII, Odjelenje istorijsko-filoloških nauka*, knjiga 6, Sarajevo, 19-50.